

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Окаєвич Анастасія Валеріївна

УДК: 378:355.23(477):159.94 (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ
СТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ**

015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)
01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

А. В. ОКАЄВИЧ

Анастасія Автор цифрового
підпису Анастасія
Я Окаєвич
Окаєвич Дата: 2024.10.08
15:25:24 +03'00'

Науковий керівник

Світлана КАЛАУР, д-р пед. наук, проф.
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Тернопіль –2024

АНОТАЦІЯ

Окаєвич А. В. Педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 01 Освіта / Педагогіка за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2024.

У дисертаційному дослідженні розв'язано актуальне наукове завдання щодо вивчення теоретичних, методичних та практичних аспектів формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України під час професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах, зокрема з урахуванням їх досвіду щодо відбиття збройної агресії росії. На основі систематизації філософських, психологічних і педагогічних напрацювань встановлено, що емоційно-вольова стійкість майбутніх офіцерів – це інтегративна властивість особистості, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі вищого військового навчального закладу, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмувальних чинників.

У ході дослідження з'ясовано, що контроль та регулювання емоційної сфери особистості офіцера, його стійкість до психотравмувальних чинників потребують належного рівня сформованості особистісних якостей, насамперед, вольових, серед яких визначено такі: рішучість, витримка, здатність до ухвалення виваженого управлінського рішення, вміння володіти собою і керувати підпорядкованим особовим складом. У результаті належного рівня сформованості вольових якостей завдяки нерозривному зв'язку між ефективним управлінням та потребою в збереженні концентрації й витримки під час ухвалення рішення створюються передумови до уникнення або неможливості здійснення вольового акту. Належний рівень сформованості

вольових якостей курсантів є визначальним у процесі становлення майбутніх офіцерів у військово-професійній діяльності та потребує врахування інтегративного характеру військової професії зокрема.

Встановлено, що предметною спрямованістю навчання майбутніх офіцерів є формування емоційно-вольової стійкості як однієї з пріоритетних професійних якостей з огляду на специфічні особливості організації освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі та досвід виконання службово-бойових завдань офіцерським складом під час російсько-української війни. У ході вивчення зазначеного питання було з'ясовано, що структура емоційно-вольової стійкості майбутнього офіцера є інтеграцією психофізіологічної, когнітивної, емоційної, вольової, діяльнісної та рефлексивної підструктур.

Визначено особливості процесу формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі як обов'язкової складової їхньої психологічної готовності до виконання службово-бойових завдань, що охоплює емоційно-вольову стійкість як складову готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності; емоційно-вольову стійкість як критерій професійної готовності майбутнього офіцера; емоційно-вольову стійкість як одну з професійно важливих якостей майбутнього офіцера.

У результаті узагальнення та систематизації наукової інформації, а також аналізу практичного досвіду визначено компоненти формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний), з'ясовано критерії її сформованості (ціннісно-мотиваційний, когнітивно-практичний та діялісно-оцінний), виокремлено відповідні показники. У ході практичного дослідження емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів охарактеризовано рівні (низький, середній та достатній) й розроблено діагностичний інструментарій для оцінювання стану її сформованості.

На основі використання педагогічного моделювання розроблено графічну структурну модель формування емоційно-вольової стійкості майбутніх

офіцерів, яка охоплює п'ять блоків: *цільово-методичний* (об'єктивна потреба; мета; методологічні підходи: системний, компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний, контекстний; принципи: науковості, системності, самостійності, інтегративності, практичної спрямованості, суб'єктності; завдання); *змістовно-функціональний* (педагогічні умови; методи: метод контекстного навчання, мозковий штурм, обговорення, робота в парах та малих групах; форми: тренінги, самостійна робота, первинна військово-професійна і квазіпрофесійна діяльність, стажування); *суб'єктний* (створення умов для визнання курсанта повноцінним суб'єктом освітньої діяльності й формування та розвиток культури суб'єкт-суб'єктних відносин); *діяльнісний* (етапи формування: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний) та *діагностично-результативний* (компоненти, критерії, рівні сформованості та результат).

Обґрунтовано педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів як обставини освітнього процесу вищого військового навчального закладу, упровадження яких спрямовано на вдосконалення цілей, завдань, змісту, методів та форм його організації, налагодження й підтримання дієвої взаємодії між суб'єктами освітнього процесу – адміністративно-командним складом, науково-педагогічними працівниками і курсантами. До зазначених педагогічних умов віднесено: 1) стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями й вміннями; 2) розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у вищому військовому навчальному закладі; 3) упровадження тренінгових технологій формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів.

З'ясовано, що належна реалізація виокремленого спектру педагогічних умов створює передумови до досягнення визначеної мети – формування належного рівня емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у вищому військовому навчальному закладі.

Так, для впровадження першої умови – стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування

професійними знаннями й вміннями – необхідним вбачається реалізація низки заходів, зокрема: планування освітнього процесу, спрямованого на досягнення мети – набуття майбутніми офіцерами достатнього обсягу теоретичних знань та практичних умінь, побудова індивідуальної освітньої траєкторії з огляду на особливості та схильності кожного курсанта, система мотивації через стимулювання, оскільки, на наше переконання, рівень сформованості мотиваційної сфери є визначальним чинником ефективності освітнього процесу та підвалиною майбутнього професіоналізму та лідерства. У ході упровадження другої умови – розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у вищому військовому навчальному закладі – винятково важливим є формування у майбутнього офіцера моделей успішної професійної діяльності як в умовах мирного часу, та, що особливо важливо, під час залучення до участі в бойових діях. Носіями досвіду успішного виконання службово-бойових завдань є адміністративно-командний склад, науково-педагогічні працівники вищого військового навчального закладу та, в окремих випадках, інші курсанти з досвідом військової служби. Для практичної реалізації третьої педагогічної умови було здійснено низку вимог, серед яких визначено такі: забезпечення умов прояву свідомої активності кожного курсанта під час участі в тренінгах; планування та розробка тренінгів з урахуванням досвіду виконання обов'язків офіцерами в службовій та бойовій діяльності; суб'єкт-суб'єктна взаємодія інструкторів та курсантів; вироблення вмінь ухвалення управлінського рішення кожним із курсантів; рефлексивний аналіз результатів формування компонентів емоційно-вольової стійкості після кожного тренінгу.

З'ясовано потенціал тренінгових технологій у формуванні емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів та визначено, що перевагами використання тренінгових технологій під час практичної підготовки є підвищення результативності процесу формування особистісних та професійних якостей курсанта, професійно-орієнтованих умінь і практичних навичок професійної діяльності на посадах офіцерського складу, створення

умов для самопізнання майбутнього офіцера, а також розвиток умінь рефлексії результатів професійної діяльності. У практичній площині розроблено та апробовано авторську тренінгову програму «Емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера», яка охоплює 7 навчальних днів по 10 навчальних годин, що базується на використанні практичних методів і форм підготовки, а саме – відпрацювання навичок, робота у групах, дискусії, мозкові штурми, рольові ігри та аналіз ситуацій.

Для досягнення якісних та кількісних змін щодо формування у майбутніх офіцерів, які навчаються за спеціальністю 254 «Забезпечення військ (сил)» освітньо-професійної програми «Морально-психологічне забезпечення в частинах, на кораблях (за видами Збройних Сил)», емоційно-вольової стійкості було організовано експериментальне дослідження, яке охоплювало констатувальний та формувальний етапи. У ході експерименту було визначено початковий та кінцевий стан сформованості мотиваційного, когнітивного, діяльнісного компонентів емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів; експериментально перевірено ефективність виокремлених вище педагогічних умов; проведено кількісний та якісний аналізи отриманих результатів на основі використання методів математичної статистики.

Проведене наукове дослідження має **теоретичну значущість** для подальшого вивчення та розв'язання проблеми формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів та може використовуватися викладачами для вдосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. Матеріали дослідження можуть бути використані науковцями, науково-педагогічним та адміністративно-командним складом вищих військових навчальних закладів під час підготовки до теоретичних занять та розробки практичних заходів з курсантами у вищих військових навчальних закладах.

Практичне значення дослідження полягає в упровадженні у професійну підготовку майбутніх офіцерів тренінгової програми «Емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера». Систематизовано діагностичний

інструментарій для дослідження стану сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів. У результаті упровадження педагогічних умов доведено, що вони позитивно впливають на формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах. Розроблено науково-методичні матеріали, які містять інноваційні форми і методи, що підвищує якість освітнього процесу. Підготовлено у співавторстві навчально-методичні посібники «Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців»; «Основи військової педагогіки (у таблицях, схемах, діаграмах, світлинах)»; «Теорія та методика військово-педагогічного процесу»; «Основи психологічного консультування військовослужбовців». Удосконалено методика організації професійної підготовки курсантів у вищих військових закладах освіти шляхом розробки методичних і практичних матеріалів для формування в них емоційно-вольової стійкості під час вивчення навчальних дисциплін «Соціально-психологічні технології управління військовими колективами», «Організація морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)», «Внутрішньо-комунікаційна робота у частинах (підрозділах)», «Сучасні методики психодіагностики військовослужбовців», «Військова девіантологія», «Психолого-педагогічні аспекти діяльності військового керівника», «Психологія кризових станів» та «Етика професійної діяльності військового керівника», «Психологічна підготовка особового складу» та впродовж усіх занять з дисципліни «Тренінгові технології в навчанні та вихованні військовослужбовців». Крім того, у курсах практичної підготовки під час польових виходів, а саме: «Курс психологічної підготовки та тактичної медицини», «Курс формування команди», «Розвиток військового лідерства» та «Курс антистресової підготовки особового складу».

Основні положення, методичні та практичні висновки, джерельна база дисертаційного дослідження можуть бути корисними для науково-педагогічних працівників, які здійснюють професійну підготовку майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах.

Ключові слова: емоційно-вольова стійкість, педагогічні умови, стресостійкість, особистісний розвиток, курсанти, майбутні офіцери, вищі військові навчальні заклади, професійна підготовка, військово-професійна освіта, професійна компетентність, професіоналізм, тренінг, тренінгові технології, структурна модель.

ABSTRACT

Okaievych A.V. Pedagogical conditions for the formation of emotional and volitional stability in future officers of the Armed Forces of Ukraine - Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 01 Education / Pedagogy, specialty 015 Vocational Education (by specialization). Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil, 2024.

The dissertation study solves the urgent scientific task of studying the theoretical, methodological and practical aspects of the formation of emotional and volitional stability in future officers of the Armed Forces of Ukraine during their professional training in higher military educational institutions, in particular, taking into account their experience in repelling Russia's armed aggression. Based on the systematization of philosophical, psychological and pedagogical developments, it is established that the emotional and volitional stability of future officers is an integrative property of the individual, which is formed in the process of military professional training in a specially created educational environment of a higher military educational institution, the proper level of formation of which ensures the successful completion of educational and combat missions under the influence of psychotraumatic factors.

The study found that controlling and regulating the emotional sphere of an officer's personality and his or her resistance to psychotraumatic factors require an appropriate level of personal qualities, primarily volitional ones, among which the following are identified: determination, endurance, ability to make a balanced managerial decision, ability to control oneself and manage subordinate personnel. As a result of the proper level of development of volitional qualities, due to the inextricable link between effective management and the need to maintain concentration and endurance when making a decision, the prerequisites for avoiding or making it impossible to perform a volitional act are created. The proper level of development of cadets' volitional qualities is crucial in the process of formation of

future officers in military professional activities and requires taking into account the integrative nature of the military profession in particular.

The article establishes that the subject focus of training future officers is the formation of emotional and volitional stability as one of the priority professional qualities, given the specific features of the organization of the educational process in a higher military educational institution and the experience of performing combat missions by officers during the Russian-Ukrainian war.

In the course of studying this issue, it was found that the structure of the emotional and volitional stability of a future officer is an integration of psychophysiological, cognitive, emotional, volitional, activity and reflexive substructures.

The peculiarities of the process of forming the emotional and volitional stability of future officers in a higher military educational institution as a mandatory component of their psychological readiness to perform combat missions are determined, which includes emotional and volitional stability as a component of the future officer's readiness for professional activity; emotional and volitional stability as a criterion of the future officer's professional readiness; emotional and volitional stability as one of the professionally important qualities of a future officer.

As a result of generalization and systematization of scientific information, as well as analysis of practical experience, the components of the formation of emotional and volitional stability of future officers (motivational, cognitive, activity) are identified, the criteria for its formation (value-motivational, cognitive-practical and activity-evaluation) are clarified, and the corresponding indicators are highlighted. In the course of the practical study of emotional and volitional stability of future officers, its levels (low, medium and sufficient) are characterized and a diagnostic toolkit for assessing the state of its formation is developed.

Based on the use of pedagogical modeling, a graphical structural model of the formation of emotional and volitional stability of future officers has been developed, which includes five blocks: target-methodological (objective need; goal; methodological approaches: systemic, competence, subjective-activity, contextual;

principles: scientific, systematic, independent, integrative, practical, subjective); content-functional (pedagogical conditions; methods: method of contextual learning, brainstorming, discussion, work in pairs and small groups; forms: trainings, independent work, primary military-professional and quasi-professional activities, internships); subjective (creation of conditions for recognizing the cadet as a full-fledged subject of educational activity and formation and development of a culture of subject-subject relations); activity (stages of formation: motivational, cognitive, and activity) and diagnostic and resultant (components, criteria, and levels of formation).

The article substantiates the pedagogical conditions for the formation of emotional and volitional stability of future officers as circumstances of the educational process of a higher military educational institution, the introduction of which is aimed at improving the goals, objectives, content, methods and forms of its organization, establishing and maintaining effective interaction between the subjects of the educational process - administrative and command staff, research and teaching staff and cadets. These pedagogical conditions include: 1) stimulation of motivation and activation of cognitive activity of future officers to master professional knowledge and skills; 2) development of professional subjectivity of future officers and formation of a culture of subject-subject interaction in a higher military educational institution; 3) introduction of training technologies for the formation of emotional and volitional stability of future officers.

It has been found that the proper implementation of the identified spectrum of pedagogical conditions creates prerequisites for achieving the goal of forming an appropriate level of emotional and volitional stability of future officers while studying at a higher military educational institution.

Thus, to implement the first condition - stimulating motivation and activating cognitive activity of future officers to master professional knowledge and skills - it is necessary to implement a number of measures, in particular: planning the educational process aimed at achieving the goal of acquiring a sufficient amount of theoretical knowledge and practical skills by future officers, building an individual educational trajectory, taking into account the characteristics and inclinations of each cadet, a

system of motivation through incentives, since, in our opinion, the p In the course of implementing the second condition - the development of professional subjectivity of future officers and the formation of a culture of subject-subject interaction in a higher military educational institution – it is extremely important to form models of successful professional activity in the future officer both in peacetime and, most importantly, during involvement in combat operations. The carriers of the experience of successful performance of service and combat tasks are administrative and command staff, research and teaching staff of higher military educational institutions and, in some cases, other cadets with military service experience. For the practical implementation of the third pedagogical condition, a number of requirements were implemented, including the following: ensuring the conditions for the manifestation of conscious activity of each cadet during participation in training; planning and development of trainings taking into account the experience of officers in service and combat activities; subject-subject interaction of instructors and cadets; development of skills of making managerial decisions by each cadet; reflective analysis of the results of the formation of components of emotional and volitional stability after each training.

The potential of training technologies in the formation of emotional and volitional stability of future officers is determined and it is determined that the advantages of using training technologies in practical training are to increase the effectiveness of the process of forming the personal and professional qualities of the cadet, professionally oriented skills and practical skills of professional activity in the positions of officers, creating conditions for self-knowledge of the future officer, as well as developing the ability to reflect on the results of professional activity. In practical terms, the author's training program “Emotional and Volitional Resilience of the Future Officer” was developed and tested, which covers 7 training days and 10 training hours, based on the use of practical methods and forms of training, namely, skills training, group work, discussions, brainstorming, role-playing and situation analysis.

In order to achieve qualitative and quantitative changes in the formation of emotional and volitional stability in future officers studying in the specialty 254 “Support of Troops (Forces)” of the educational and professional program “Moral and Psychological Support in Units, Ships (by types of the Armed Forces)”, an experimental study was organized, which covered the stating and formative stages. During the experiment, the initial and final state of formation of the motivational, cognitive, and activity components of future officers' emotional and volitional stability was determined; the effectiveness of the above-mentioned pedagogical conditions was experimentally tested; quantitative and qualitative analyzes of the results obtained were conducted using the methods of mathematical statistics.

The conducted scientific research is of **theoretical importance** for further study and solution of the problem of forming emotional and volitional stability of future officers and can be used by teachers to improve the professional training of future officers in higher military educational institutions. The materials of the study can be used by scientists, scientific and pedagogical staff and administrative and command staff of higher military educational institutions in preparation for theoretical classes and development of practical activities with cadets in higher military educational institutions.

The **practical significance** of the study lies in the introduction of the training program “Emotional and volitional stability of the future officer” into the professional training of future officers. The diagnostic tools for studying the state of formation of emotional and volitional stability of future officers are systematized. As a result of the implementation of pedagogical conditions, it has been proved that they have a positive impact on the formation of emotional and volitional stability of future officers during professional training in higher military educational institutions. Scientific and methodological materials containing innovative forms and methods have been developed, which improves the quality of the educational process. The following textbooks were co-authored: “Training Technologies in the Training and Education of Servicemen”; “Fundamentals of Military Pedagogy (in tables, diagrams, charts, photographs)”; “Theory and Methods of the Military Pedagogical Process”;

“Fundamentals of Psychological Counseling for Servicemen”. The methodology of organizing professional training of cadets in higher military educational institutions was improved by developing methodological and practical materials for the formation of emotional and volitional stability in the course of studying the disciplines “Social and Psychological Technologies of Management of Military Collectives”, “Organization of Moral and Psychological Support of Troops (Forces)”, “Internal Communication Work in Units”, “Modern Methods of Psychodiagnostics of Servicemen”, “Military Deviantology”, “Psychological and Psychological Counseling of Servicemen”. In addition, in the courses of practical training during field trips, namely: “Psychological Training and Tactical Medicine Course”, “Team Building Course”, “Military Leadership Development” and “Anti-Stress Training Course for Personnel”.

The main provisions, methodological and practical conclusions, and the source base of the dissertation research may be useful for research and teaching staff engaged in the professional training of future officers in higher military educational institutions.

Keywords: emotional and volitional stability, stress resistance, personal development, cadets, future officers, higher military educational institutions, professional training, military vocational education, professional competence, professionalism, training, training technologies, structural model, pedagogical conditions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

- Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців* (2019): навчально-методичний посібник / Т. Грищевич, О. Капінус, Т. Мацевко Л. Музичко, А. Неурова, А. Окаєвич, А. Романишин. Львів: НАСВ. 405.
- Основи військової педагогіки (у таблицях, схемах, діаграмах, світлинах)* (2022): навчально-методичний посібник / О. Ролук, А. Нечепуренко, О. Капінус, Р. Береза, А. Окаєвич. Львів: НАСВ. 170.
- Теорія та методика військово-педагогічного процесу* (2023): навчально-методичний посібник / О. Ролук, О. Капінус, Р. Береза, А. Окаєвич, Л. Нанівська. Львів: НАСВ. 282.
- Broiakovskiy, Oleksandr V., Ilchuk, Vita V., Mas, Nataliia M., Kapinus, Oleksandr S. & Okaievych, Anastasiia V. (2020). The Implementation of the Principles of Lifelong Learning as the Basis of Quality Specialize Education. *International Journal of Higher Education*. 9 (7). 12–23.
<https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p12>
<https://www.sciedupress.com/journal/index.php/ijhe/article/view/18560/11389>.
- Окаєвич, А. В. (2019а). Потенціал тренінгових технологій у військово-професійній підготовці майбутніх офіцерів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ. Вип. 67. 193–196. <https://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/67-2019/45.pdf>.
- Капінус, О. С., Окаєвич, А. В., Лашта, Р. Б. (2020). Потенціал рефлексивних механізмів в процесі професіоналізації майбутнього офіцера. *Virtus: Science Journal* / Editor-in-Chief M. A. Zhurba. March №42. 50–53.
http://www.tsatu.edu.ua/shn/wp-content/uploads/sites/59/6_journal42.pdf
- Окаєвич, А. В. (2020а). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України як актуальна психолого-педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і*

загальноосвітній школах. Запоріжжя. Вип. 71. Т. 2. 173–176.
<https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-2.32>.

http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/71/part_2/34.pdf

Окаєвич, А. В. (2021а). Теоретичні аспекти дослідження проблеми формування професійних якостей майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ: Видавничий дім «Гельветика». Випуск 84. Том 2. 26–30.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.84.2.05>.

https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/84/part_2/5.pdf

Калаур, С. М., Окаєвич, А. В. (2024). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України: результати формувального етапу педагогічного експерименту. *Науковий журнал «Педагогічні науки: теорія та практика»*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика». № 2 (50). 69–75.

<https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-2-10>.

<https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/4257>

Окаєвич, А. В. (2024а). Педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». Вип. 70. Том 2. 64–69. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/70.2.13>.

http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/70/part_2/70-2_2024.pdf

Окаєвич, А. В. (2024b). Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». Вип. 71. Том 2. 78–84. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/71.2.14>.

http://innovpedagogy.od.ua/archives/2024/71/part_2/16.pdf

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

- Окаєвич, А. В. (2018а). Стрес як один із базових психічних станів військовослужбовців під час бойових дій. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції* (Львів, 24-25 серпня 2018 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота». 22–24.
- Окаєвич, А. В. (2018b). Потенціал тренінгових технологій у формуванні психологічної готовності та психологічної стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Тези доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутня»* (22 листопада 2018 р.) / за заг. редакцією І. В. Толока. Київ: ВІКНУ. 163.
- Окаєвич, А. В. (2019b). Тренінгові технології в професійній підготовці майбутніх офіцерів. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 5-6 квітня 2019 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». 74–76.
- Окаєвич, А. В. (2019c). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів як актуальна психолого-педагогічна проблема. *Чорноморські наукові студії: матеріали П'ятої мультидисциплінарної конференції* (Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 231–233.
- Окаєвич, А. В. (2020b). Тренінгові технології як компонента педагогічної майстерності викладача вищого військового навчального закладу. *Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Запоріжжя, 29–30 травня 2020 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет. Ч. I. 161–163.
- Окаєвич, А. В. (2020c). Проблема формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України. *The IX th International scientific*

and practical conference «Science and practice of today»: (London, Ankara, Turkey, November, 16-19, 2020). London, Ankara, Turkey. 516–518.

Окаєвич, А. В. (2021b). Особливості військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Рівне, 25-26 листопада 2021 р.). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика». Ч. 4. 169–171.

Окаєвич, А. В. (2021c). Особливості військово-професійної діяльності офіцера Збройних сил України. *Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування*: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 24–25 грудня 2021 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота». 33–35.

Окаєвич, А. В., Калаур, С. М. (2022). Особливості формування професійних якостей майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 29-30 вересня 2022 року) / за заг. ред. Б.Б. Буяка, В.М. Чайки, М.О. Орап. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. 180–183.
<http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/27005/1/Zbirnyk%20tez.pdf#page=96>.

Калаур, С. М., Окаєвич, А. В. (2022). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів засобами тренінгових технологій. *Філософські аспекти професійної освіти*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (Херсон – Кропивницький, 17 листопада 2022 р.). / за заг. ред. Т. С. Плачинди. Херсон – Кропивницький: ПП «Поліум». 189–191.

- Окаєвич, А. В. (2022а). Perspectives of the professional training of the social workers in the system of the military education of Ukraine. *Соціальна робота: виклики сьогодення: Збірник наукових праць за матеріалами XI міжнародної науково-практичної конференції* (Тернопіль, 24-25 листопада, 2022 р.) / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2022. 22–25. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/28019>.
- Окаєвич, А. В. (2022b). Аналіз виникнення і розвитку наукової дефініції «емоційна стійкість». *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : Збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Глухів, 7-8 грудня 2022 р.). / за заг. ред. А.С. Полякова. Глухів. 562–566.
- Окаєвич, А. В. (2023а). Формування емоційної стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах. *Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації* (Одеса, 6 березня – 16 квітня 2023 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 311–314.
- Окаєвич, А. В. (2023b). Використання тренінгових технологій щодо формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки. *Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Глухів, 7 квітня 2023 р.). Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка. 264–267.
- Окаєвич, А. В. (2023c). Особливості використання тренінгових технологій під час військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Актуальні проблеми та перспективи технологічної і професійної освіти* / матеріали VII всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Тернопіль, 20–21 квітня 2023 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 250–252.

- Окаєвич, А. В. (2023d). Формування емоційно-вольової стійкості військовослужбовців під час психологічної підготовки особового складу ЗС України. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*: Збірник тез III Міжнародної наукової конференції (Тернопіль, 20-21 квітня 2023 р.) / упоряд. Криськов А. А., Габрусєва Н. В. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А. 21–22.
- Окаєвич, А. В. (2023e). Алгоритм роботи військового психолога на етапі підготовки та під час участі в бойових діях. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: Збірник наукових праць за матеріалами XII міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 25-26 травня 2023 р.) за ред. О.В. Сороки, С.М. Калаур, Г.В. Лещук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2023. 118–121.
- Окаєвич, А. В. (2023f). Особливості формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану* : тези II Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 23 листопада 2023 р.). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ. 1262–1263.
- Окаєвич, А. В. (2024c). Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Методологія сучасних наукових досліджень* : збірник наукових праць учасників Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 22–23 лютого 2024 р.) / за заг. ред. К. Юр'євої. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 192–198.
- Окаєвич, А. В. (2024d). Емоційно-вольова стійкість як одна із професійно важливих якостей майбутнього офіцера. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки і оборони: виклики сьогодення»*: збірник тез доповідей (Вінниця, 28 лютого 2024 р.) / за ред. Чепеля М. О., Лютого В. М., Мяло В. М., Чупрінової Н. Ю. Вінниця: НА НГУ. 219–221.

- Окаєвич, А. В. (2024e). Емоційно-вольова стійкість як складова готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності. *Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу* : збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 01 березня 2024 р.) / О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В. 349–351.
- Окаєвич, А. В. (2024f). Особливості комунікації з ветеранами та членами їх сімей. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: Збірник наукових праць за матеріалами XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 25-26 квітня, 2024 р.) / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка. 185–189.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

- Окаєвич, А. В. (2018c). Страх як домінуючий психічний стан у військовослужбовців під час участі у бойових діях. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: international scientific conference* (Leipzig, October 26, 2018). Німеччина, Лейпциг: «Baltija Publishing». 90–92.
- Окаєвич, А. В. (2018d). Особливості перебігу психічних станів військовослужбовців під час участі у бойових діях. *International scientific and practical conference «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage»: conference proceedings* (Baia Mare, December 21-22, 2018). Baia Mare: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 82–85.
- Основи психологічного консультування військовослужбовців* (2021): навчально-методичний посібник / Л. Музичко, Т. Мацевко, А. Неурова, Н. Мась, А. Окаєвич, О. Капінус. Львів: НАСВ. 297.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ABSTRACT.....	9
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА.....	15
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	24
ВСТУП.....	25
 РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	
1.1. Теоретичні основи та сучасний стан дослідження проблеми формування емоційно-вольової стійкості фахівців у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі	37
1.2. Сутність та структура емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних Сил України	62
1.3. Особливості формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах	78
Висновки до першого розділу	97
 РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПРАКТИЧНИМИ МЕТОДАМИ ПІДГОТОВКИ	
2.1. Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України.....	99
2.2. Обґрунтування та характеристика педагогічних умов формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України.....	117
2.3. Структурна модель формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України.....	134
2.4. Шляхи використання тренінгових технологій у формуванні емоційно- вольової стійкості у майбутніх офіцерів під час професійної підготовки.....	150

Висновки до другого розділу.....	170
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПРАКТИЧНИМИ МЕТОДАМИ ПІДГОТОВКИ.....	172
3.1. Організація педагогічного експерименту та методика його проведення.....	172
3.2. Результати дослідження щодо формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів та їх аналіз.....	182
Висновки до третього розділу.....	192
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
ДОДАТКИ.....	239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВНЗ – вищий військовий навчальний заклад

ЕВС – емоційно-вольова стійкість

ЕГ – експериментальна група

ЗС – Збройні сили

КГ – контрольна група

ВК – вхідний контроль

КК – кількість курсантів

СБ – середній бал

ПК – підсумковий контроль

ВНП ЗВО – військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти

МОУ – Міністерство оборони України

МПЗ – морально-психологічне забезпечення

НАСВ – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Офіцер – офіцер Збройних сил України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Досвід участі військовослужбовців Збройних сил України у відбитті збройної агресії російської федерації беззаперечно вказує, що їхня професійна діяльність безпосередньо пов'язана з перебуванням в умовах постійного психологічного напруження та екстремальності. Насамперед це стосується офіцерів, адже відповідно до функціональних обов'язків на них покладається відповідальність за життя і здоров'я всього особового складу, ефективно та своєчасне виконання поставлених завдань, зокрема бойових, саме вони несуть відповідальність за результати ухваленого управлінського рішення в умовах впливу суттєвих психотравмувальних чинників.

Контроль та регулювання емоційної сфери офіцера, його стійкість до психотравмувальних чинників потребують належного рівня сформованості особистісних якостей, насамперед, вольових, серед яких визначаємо такі: рішучість, витримка, здатність до ухвалення виваженого управлінського рішення, уміння володіти собою і керувати підпорядкованим особовим складом. У результаті належного рівня сформованості вольових якостей завдяки нерозривному зв'язку між ефективним управлінням та потребою в збереженні концентрації й витримки під час ухвалення рішення створюються передумови до уникнення або неможливості здійснення вольового акту. Належний рівень сформованості вольових якостей курсантів є визначальним чинником у процесі становлення майбутнього офіцера у військово-професійній діяльності і потребує врахування інтегративного характеру військової професії зокрема та забезпечує успішне виконання службово-бойових завдань.

Емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера є інтегративною властивістю особистості, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі вищого військового навчального закладу, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмувальних чинників. Подальший розвиток та

вдосконалення емоційно-вольової стійкості відбувається під час професійної діяльності на різних етапах становлення та розвитку особистості офіцера-професіонала. Провідною сутністю емоційно-вольової стійкості майбутнього офіцера обґрунтовано спроможність офіцера до свідомого керування своїм емоційним станом на етапі ухвалення управлінського рішення як ключового чинника успішності реалізації ним та підпорядкованим підрозділом місії чи конкретного службового завдання.

Поряд з тим варто акцентувати увагу, що професійну підготовку майбутніх офіцерів переважно орієнтовано на опанування певною сумою академічних знань, умінь і навичок, тоді як формуванню емоційно-вольової стійкості та її розвитку в курсантів та їхній практичній підготовці до подолання психологічних перешкод під час ухвалення виваженого управлінського рішення не приділено достатньої уваги. З огляду на вищезазначене, предметною спрямованістю під час навчання майбутніх офіцерів є формування емоційно-вольової стійкості як однієї з пріоритетних професійних якостей, зокрема з огляду на специфічні особливості організації педагогічного процесу у вищому військовому навчальному закладі та досвід виконання ними службово-бойових завдань під час Операції об'єднаних сил, антитерористичної операції на сході України та російсько-української війни.

Теоретико-методологічний аналіз наукових джерел з обраної проблематики засвідчив, що дослідження емоційно-вольової стійкості мають системний характер і вирізняються різноманітністю наукових підходів. Так, для обґрунтування теоретичних і методичних основ розв'язання питань щодо формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах доцільно зважати на результати таких наукових досліджень: філософії освіти (В. Андрущенко, В. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай та ін.); теоретичні і методичні засади військової освіти (Г. Артюшин, М. Варій, А. Галімов, А. Зельницький, А. Каленський, М. Нещадим, Ю. Приходько, В. Ягупов та ін.); професійна підготовка майбутніх офіцерів (І. Бех, О. Бойко, Н. Вербин, О. Діденко, П. Друкер,

А. Дьомін, М. Д'яченко, Г. Емерсон, С. Калаур, О. Капінус, Л. Карамушка, Г. Костюк, Д. Макгрегор, Т. Мацевко, Е. Мейо, О. Молл, В. Моляко, М. Нещадим, Д. Погребняк, Ф. Тейлор, О. Торічний, Р. Торчевський, В. Шемчук та ін.).

Вагомими для нашого дослідження є напрацювання науковців у контексті організації освітнього процесу для майбутніх офіцерів, а саме:

– психологічне забезпечення професійної діяльності офіцерів (А. Балендр, В. Алещенко, С. Василенко, С. Миронець та ін.);

– емоційна стійкість військовослужбовців (Н. Агаєв, О. Блінов, М. Варій, Н. Олексюк, О. Сорока, В. Стасюк та ін.);

– оптимізація соціально-психологічних умов, що впливають на професійну успішність офіцерів як суб'єктів спільної діяльності (Г. Грибенюк, В. Ковальов, О. Макаревич, Є. Потапчук та ін.);

– виявлення психолого-педагогічних особливостей професійної діяльності офіцерів та обґрунтування чинників її ефективності (Г. Ложкін, Н. Мась, О. Матеюк, В. Осьодло, О. Сафін, С. Яковенко та ін.);

– педагогічні аспекти формування вольових якостей майбутніх офіцерів (В. Вдов'юк, О. Герасимов, В. Дьомін, Л. Златков, Д. Іщенко, І. Кравченко, М. Полянський, Л. Руденко, В. Юсов та ін.).

У ході дослідження з'ясовано, що наукові дефініції «емоційно-вольова стійкість» та «стресостійкість» й шляхи її формування вивчали В. Георгієв, С. Костів, С. Кучеренко, Н. Кучеренко, О. Маслій, Г. Мешко, В. Ягупов та ін. Однак, незважаючи на значний інтерес науковців до проблеми впливу професії на особистість, ретельний аналіз та контекстне узагальнення наукових напрацювань дослідників професійної підготовки курсантів у вищих військових навчальних закладах засвідчують, що питання формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України не було предметом окремого педагогічного дослідження.

Здійснений аналіз наукових праць і педагогічної практики сприяли виокремленню суперечностей, що потребують розв'язання, зокрема між:

– світовими тенденціями щодо потреби кардинального оновлення змісту професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах, які володіють належним рівнем сформованості емоційно-вольової стійкості, та недосконалістю вітчизняного нормативного й навчально-методичного забезпечення у зазначеній площині;

– підвищеними вимогами українського суспільства у зв'язку з російсько-українською війною до професійної компетентності майбутніх офіцерів і недостатнім рівнем реалізації у системі їхньої професійної підготовки педагогічних умов, які спрямовані на розвиток емоційно-вольової стійкості;

– потребами Збройних сил України у кваліфікованих та компетентних офіцерах із належним рівнем сформованості емоційно-вольової стійкості та невідповідністю наявних у системі вищої військової освіти методик, які б сприяли її формуванню;

– необхідністю ефективного проєктування якісного освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах з використанням тренінгових технологій та інертністю професійної підготовки, що не встигає вчасно та якісно реагувати на сучасні запити щодо формування всіх компонентів емоційно-вольової стійкості через використання репродуктивного стилю, що орієнтований на догматизацію знань.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретико-практична розробленість, наявні суперечності та потреба в їхньому розв'язанні зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану наукової та науково-організаційної діяльності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка в межах науково-дослідницької роботи «Теоретичні й методичні засади професійної діяльності та підготовки фахівців соціономічних професій» (№ 0123U104172), а також наукової та науково-технічної діяльності Національної академії сухопутних

військ імені гетьмана Петра Сагайдачного в межах науково-дослідницької роботи «Формування емоційно-вольової стійкості офіцерів засобами тренінгових технологій» (№ 0121U110537). Тему затверджено вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 4 від 23.11.2021 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов та структурної моделі формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах.

Об'єкт дослідження – емоційно-вольова стійкість майбутніх офіцерів Збройних сил України.

Предмет дослідження – педагогічні умови і структурна модель формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів практичними методами підготовки.

Відповідно до об'єкта, предмета і мети визначено **завдання дослідження:**

1. З'ясувати сутність наукових дефініцій «емоційно-вольова стійкість» та «емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера» у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі та дослідити особливості її формування у майбутнього офіцера у вищих військових навчальних закладах.

2. Визначити компоненти, критерії, показники, рівні та діагностувати стан сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних Сил України.

3. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови й змодельовати структурну модель формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України на основі використання практичних методів підготовки.

4. Дослідити потенціал тренінгових технологій у формуванні емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів під час практичної підготовки та з'ясувати переваги їх використання.

5. Експериментально перевірити дієвість педагогічних умов та структурної моделі формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів практичними методами підготовки.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів наукового дослідження**, зокрема: *теоретичні* методи (аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури з проблеми дослідження; аналіз навчальних стандартів, освітніх програм, навчальних планів і програм та інших нормативних документів, які пов'язані з професійною підготовкою майбутніх офіцерів Збройних сил України – для визначення стану досліджуваної проблеми на сучасному етапі); *загальнонаукові* методи (аналіз, узагальнення, класифікація, систематизація, порівняння, співставлення – для уточнення змісту та характеристики емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України й визначення компонентів, критеріїв і показників; педагогічне моделювання – для обґрунтування методичних та теоретичних основ побудови структурної моделі формування емоційно-вольової стійкості у курсантів в процесі професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах); *емпіричні* (педагогічне спостереження, анкетування й тестування – для узагальнення педагогічного досвіду й обґрунтування педагогічних умов формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України у вищих військових навчальних закладах; констатувальний та формувальний педагогічний експеримент – для визначення рівнів сформованості емоційно-вольової стійкості курсантів вищих військових навчальних закладів); *статистичні* методи математичної статистики (F-критерію Фішера) – для кількісної та якісної обробки отриманих результатів педагогічного експерименту.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі буде ефективним у тому випадку, якщо буде враховано науково обґрунтовані теоретичні і методичні аспекти її формування, що базуються на впровадженні в освітній процес таких заходів: авторських тренінгових технологій, системної реалізації у професійній підготовці виокремленого спектру педагогічних умов й

розробленої структурної моделі формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– *обґрунтовано* сукупність педагогічних умов, які позитивно впливають на формування у майбутніх офіцерів емоційно-вольової стійкості у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах (стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями й вміннями; розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ; упровадження тренінгових технологій формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів), методологічними основами реалізації яких визначено системний, компетентнісний, контекстний та суб'єктно-діяльнісний підходи; *розроблено й експериментально перевірено* структурну модель формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах, яка містить взаємозумовлені блоки (цільово-методичний, змістовно-функціональний, суб'єктний, діяльнісний і діагностично-результативний) та відображає послідовність її впровадження у процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах;

– *схарактеризовано* компоненти емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний), *конкретизовано* критерії (ціннісно-мотиваційний, когнітивно-практичний, діяльнісно-оцінний) та визначено показники та рівні (низький, середній, достатній);

– *уточнено* сутність понять «емоційно-вольова стійкість», «емоційно-вольова стійкість майбутніх офіцерів» та «тренінгові технології формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів»;

– *удосконалено* діагностувальний інструментарій для оцінювання стану сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів.

Набули *подальшого розвитку* методичні й практичні засади використання тренінгових технологій для формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів під час професійної підготовки у вищих військових закладах освіти.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні й упровадженні у професійну підготовку майбутніх офіцерів тренінгової програми «Емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера». Систематизовано діагностичний інструментарій для дослідження стану сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів. Обґрунтовано та апробовано педагогічні умови, які позитивно впливають на формування емоційно-вольової стійкості під час професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах та укладено науково-методичні матеріали, що містять інноваційні форми і методи, які підвищують якість освітнього процесу. Підготовлено у співавторстві навчально-методичні посібники «Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців»; «Основи військової педагогіки (у таблицях, схемах, діаграмах, світлинах)»; «Теорія та методика військово-педагогічного процесу»; «Основи психологічного консультування військовослужбовців». Удосконалено методику організації професійної підготовки курсантів у вищих військових закладах освіти шляхом розробки методичних і практичних матеріалів для формування у них емоційно-вольової стійкості під час вивчення навчальних дисциплін «Соціально-психологічні технології управління військовими колективами», «Організація морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)», «Внутрішньокommунікаційна робота у частинах (підрозділах)», «Сучасні методики психодіагностики військовослужбовців», «Військова девіантологія», «Психолого-педагогічні аспекти діяльності військового керівника», «Психологія кризових станів» та «Етика професійної діяльності військового керівника», «Психологічна підготовка особового складу» та упродовж усіх занять з дисципліни «Тренінгові технології в навчанні та вихованні військовослужбовців». Крім того, удосконалено методику організації професійної підготовки курсантів у

курсах практичної підготовки під час польових виходів, а саме: «Курс психологічної підготовки та тактична медицина», «Курс формування команди», «Розвиток військового лідерства» та «Курс антистресової підготовки особового складу».

Основні положення, теоретичні висновки та результати наукових досліджень можуть бути використані під час організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах, а також для розробки концепцій професійної підготовки курсантів, підготовки навчальних програм і навчально-методичних матеріалів, монографій, підручників, навчально-методичних посібників, виконання курсових робіт, проведення науково-методичних семінарів та занять у системі післядипломної військової освіти.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Інституту Військово-Морських Сил НУ «ОМА» (м. Одеса) (акт б/н від 30.04.2024 р.), Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів) (акт б/н від 03.05.2024 р.), Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ) (акт б/н від 13.05.2024 р.), Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (м. Харків) (акт № 176/176/9/330/46/ПС від 15.05.2024 р.), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль) (довідка №734/33-03 від 14.06.2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі представлені в дисертації наукові результати одержано автором самостійно. У *навчально-методичних посібниках: Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців, 2019* – проаналізовано можливість реалізації тренінгових технологій у психологічній підготовці курсантів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного та представлено перелік тренінгових методик для формування емоційно-вольової стійкості; *Основи психологічного консультування військовослужбовців, 2021* – охарактеризовано основні рольові функції офіцера у процесі психологічного консультування та виокремлено особливості організації консультування військовослужбовців із проявами

відхильної поведінки через дослідження проблем емоційно-вольової сфери; *Основи військової педагогіки (у таблицях, схемах, діаграмах, світлинах)*, 2022 – розкрито потенціал методів військової педагогіки та охарактеризовано історично-еволюційний процес розвитку і становлення військової дидактики; *Теорія та методика військово-педагогічного процесу*, 2023 – досліджено можливості використання активного навчання та обґрунтовано доцільність апробації активних методів навчання у вищих військових навчальних закладах; *у статтях* – Broiakovskyi, Pchuk, Mas, Karinus, & Okaievych, 2020 – здійснено теоретичний аналіз проблеми розвитку професійної освіти впродовж життя; Капінус, Лашта, Окаєвич, 2020 – визначено потенціал рефлексивних механізмів в професіоналізації офіцера; Калаур, Окаєвич, 2022 – проаналізовано основні загальні компетентності випускника вищого військового навчального закладу й виокремлено групи професійних особистісних якостей; Калаур, Окаєвич, 2024 – визначено рівень сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, перевірено ефективність упровадження педагогічних умов формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів, а також здійснено перевірку одержаних результатів експериментального дослідження за допомогою методів математичної статистики на основі F-критерія Фішера.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні, експериментальні та прикладні результати дослідження, його концептуальні положення й узагальнені висновки висвітлено у виступах з науковими доповідями і повідомленнями на пленарних й секційних засіданнях таких науково-практичних та науково-методичних конференцій:

міжнародних – «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (Львів, 2018); «International scientific and practical conference «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage»» (Baia Mare, 2018); «Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration» (Німеччина, Лейпциг, 2018); «XIV Міжнародна науково-практична конференція «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє»» (Київ, 2018); «Педагогіка і психологія: актуальні проблеми

досліджень на сучасному етапі» (Київ, 2019); «Science and practice of today» (Туреччина, Анкара, 2020); «Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки» (Запоріжжя, 2020); «Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування» (Львів, 2021); «Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті» (Рівне, 2021); «Філософські аспекти професійної освіти» (Херсон, 2022); «Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 2022); «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, 2022, 2023, 2024); «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки» (Тернопіль, 2023); «Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану» (Хмельницький, 2023); «Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки і оборони: виклики сьогодення» (Вінниця, 2024); «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2024);

всеукраїнських – «Чорноморські наукові студії» (Одеса, 2019); «Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності» (Львів, 2020); «11 Міжнародна виставка «Сучасні заклади освіти»» (Київ, 2020); «Актуальні проблеми професійної та технологічної освіти: досвід та перспективи» (Умань, 2021); «Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм» (Тернопіль, 2022); «Застосування Сухопутних Військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у російсько-українській війні в 2022 році» (Львів, 2022); «Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій» (Глухів, 2023); «Актуальні проблеми та перспективи технологічної і професійної освіти» (Тернопіль, 2023); «Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі» (Одеса, 2023); «Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу» (Тернопіль, 2024).

Результати дослідження обговорювалися та отримали схвалення на засіданнях та науково-методичних семінарах кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а також кафедри поведінкових наук та військового лідерства Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (2020–2024 рр.).

Вірогідність результатів дослідження забезпечено аналізом великої кількості наукових джерел українською та іноземними мовами; вивченням нормативно-правової бази та науково-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах; методологічною обґрунтованістю вихідних наукових положень щодо організації освітнього процесу майбутніх офіцерів; позитивними результатами, отриманими від впровадження методичних та практичних матеріалів дисертації у роботу вищих військових навчальних закладів України.

Публікації. Основні результати дослідження відображено у **36** публікаціях (28 – одноосібних); із них – 3 навчально-методичні посібники, 1 публікація в зарубіжному виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз даних «Scopus» та 7 публікацій у наукових фахових виданнях України, 22 праці апробаційного характеру, які опубліковано в збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях, а також 3 праці, що додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (328 найменувань, із них 41 – іноземними мовами) і додатків (8 на 79 сторінках). Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 318 сторінок друкованого тексту, основний зміст викладено на 174 сторінках. Роботу ілюстровано 6 рисунками та 18 таблицями.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Теоретичні основи та сучасний стан дослідження проблеми формування емоційно-вольової стійкості фахівців у вітчизняній та зарубіжній психолого-педагогічній літературі

Сучасні реалії російської агресії та екстремальний характер бойових дій суттєво впливають на психоемоційний стан громадян України та військовослужбовців Збройних сил України (далі – ЗС України) зокрема. Беручи до уваги безпосередню участь військовослужбовців у відбитті збройної агресії та характер їхньої професійної діяльності, беззаперечно постає проблема контролю та регулювання емоційної сфери особистості військовослужбовця, насамперед офіцерського складу, який зобов'язаний згідно з вимогами керівних документів не лише домогтися успішного виконання визначених завдань, а й зберегти насамперед підлеглих військовослужбовців, їх життя та здоров'я, а також нести відповідальність за ухвалення виваженого управлінського рішення в умовах впливу психотравмувальних чинників, успішність якого зумовлюється належним рівнем сформованості у нього емоційно-вольових якостей.

Вивчення окресленої проблематики потребує ґрунтовного аналізу сутності ключових категорій «емоція» і «воля» як базових елементів дефініції «емоційно-вольова стійкість» (далі – ЕВС), що виступає головною передумовою до її наукового обґрунтування. Спроби ідентифікувати емпіричний матеріал про прояви емоцій та дати йому відповідне визначення здійснювались низкою філософів, серед яких найбільш визначальними були праці Р. Декарта, Б. Спінози, І. Канта, Л. Фейєрбаха та Ж. -Ж. Руссо.

Зокрема нами було встановлено, що згідно із твердженням Б. Спінози, пізнання людиною зовнішніх обставин свого буття та власних афектів і пристрастей є передумовою її свободи волі. Філософ вважав, що саме пізнання сприяє не лише усуненню пристрастей, а й дає людині владу над ними. Потоки пристрастей, за його баченням, «змили більше міст і поселень і коштували більших людських жертв, ніж потоки стихій і ураганів», (*Філософський словник*, 1986, с. 604), тоді як емоції «... збільшують або зменшують здатність самого тіла до дії» (*Філософський словник*, 1986, с. 604).

Встановлено, що саме Р. Декарт (Декарт, 2014) був автором терміну «емоції». Ця дефініція розглядається, головним чином, через співвіднесення її з пристрастями, до яких він відносив любов, ненависть, подив, бажання, сум, радість. Ці пристрасті зумовлені, на думку автора, потребою визначення «порядків душі».

У ході вивчення питання систематизації емоційних проявів було з'ясовано, що класифікація емоцій на основі дослідження причин їх виникнення дала змогу І. Канту диференціювати емоції на дві групи, а саме: 1) сенсуальні; 2) інтелектуальні. Дещо інші думки позиціонує Г. Спенсер. Так, на протипагу І. Канту, в основі класифікації емоцій, покладено їх розділення за ознакою виникнення та відтворення. Такий підхід дав можливість виокремити чотири класи емоцій. Зокрема, перший клас – презентативні почуття як реакція на зовнішні подразники; другий клас – прості емоції; третій клас – репрезентативні емоції (без предметного втілення); четвертий клас – абстрактні емоції (їх утворення не зумовлено дією зовнішніх подразників) (*Філософський словник*, 1986).

Наступним етапом у розвитку поглядів дослідників на сутність та змістовий сенс емоцій є протиставлення їх розуму. На думку філософів (Ф. Бекона та Дж. Локка), найбільш активно спостерігається домінування пізнавальної сфери над афективною. Саме це і є головною передумовою для утворення взаємозв'язку між емоціями та інтелектом (Колісник, 2013).

Подальша еволюція поглядів науковців на трактування дефініції «емоція» характеризується поверненням до філософських ідей Аристотеля, Х. Аквінського та Д. Дідро. Зокрема простежується розкриття природи людини через реакцію на когнітивні процеси. Головні ідеї можна звести до таких трьох положень: по-перше, людина є раціональною істотою; по-друге, раціональне у людині є позитивним, тоді як емоційне доволі часто буває негативним; по-третє, контроль емоцій людина може здійснювати через власні когнітивні реакції (*Філософія: словник термінів та персоналій*, 2020).

З огляду на предмет дослідження, нам імпонують погляди на трактування дефініції «емоція», запропоновані М. Арнольд (Arnold, 1969). Так, згідно з розробленою авторкою теорією, емоція є результатом послідовності подій внаслідок їх сприйняття та оцінки індивідом. Тобто виникнення емоції доцільно розглядати як результат нераціонального прийняття або відкидання наслідків сприйняття та оцінки об'єкта без урахування його впливу на особистість. Тоді як оцінка об'єкта, згідно з твердженням М. Арнольд, може бути як прямою, так і інтуїтивною, що зумовлює відмінність між емоцією, що виникає, та безпосередньо результатом сприйняття об'єкта. Подальші наукові пошуки дозволили М. Арнольд розмежувати емоцію та мотив. До прикладу, було експериментально доведено, що на відміну від емоції, яка є чуттєво-дієвою тенденцією, мотив виступає дієвим імпульсом, тоді як мотивована дія є функцією та емоцією когнітивних процесів (Arnold, 1969).

Згідно з концепцією Р. Лазаруса, в основі якої було покладено ідею пізнавальної детермінації емоцій, саме емоція є головною реакцією, в основі якої лежать сигнальні змінні або стимульні властивості. Тобто емоцію доцільно розглядати однією з функцій мозкових процесів як результат оцінки ситуації за такими категоріями, як когнітивна, експресивна та інструментальна (Lazarus, 1968). Так, когнітивні реакції (придушення, відмова, проєкція), на думку дослідника, є механізмами захисту. Ґрунтовне дослідження їх з погляду патології емоцій і поведінки дало змогу дійти висновку, що результатом

відповіді на них є невмотивована поведінка, проявом якої є мімічні вирази, тоді як засоби вираження можуть бути як біологічними, так і набутими. Окрім того, автор наголошує на тому, що інструментальна реакція як ще один із варіантів відповіді має прояв у символах, засобах та звичаях. Було доведено, що у тому випадку, коли символи переважно сигналізують про афективні реакції без альтернативних форм комунікації та можуть їх маскувати, то засоби виступають як інструментальні дії, ключовими з яких є агресія та уникнення. Звичаї ж є культурно зумовленими засобами, до яких належать траур та способи залицяння (Lazarus, 1968).

Аналіз поглядів сучасних дослідників на визначення поняття «емоція» дає змогу дійти висновку, що переважною більшістю науковців вона розглядається як суб'єктне відображення реакції людини на вплив як зовнішніх, так і внутрішніх подразників через переживання та чутливе їх сприйняття. Причому дослідники схильні вважати, що відчуття, сприйняття та усвідомлення об'єктивної реальності та навколишньої дійсності відбувається саме завдяки емоційній реакції людини, а також через подальше переживання їх проявів. У цьому випадку доцільно констатувати, що поєднання вольових якостей особистості та емоцій становить емоційно-вольову сферу особистості.

Розглянемо семантичне розуміння терміну «емоція». Так, у психологічному тлумачному словнику представлено таке трактування терміну емоція: «психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання змісту життєвих явищ і ситуацій, обумовлене відношенням їхніх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта» (Шапар, 2009, с. 127).

Згідно із визначенням, зазначеним у Oxford English Dictionary, емоція є «психічним почуттям, або афектом (наприклад, біль, бажання, надія, і т.д.), на відміну від засвоєння або волі» (Oxford English Dictionary, 2024, 1 лютого). Larousse Dictionary визначає емоцію як «раптове занепокоєння, минуще порушення, викликане гострим переживанням страху, подиву, радості і т.д.» (Larousse Dictionary, 2024, 6 лютого), тоді як згідно з М. Cabanas, «емоція – це розумово-психічний стан» (Cabanas, 2002, с. 69).

У Психологічній енциклопедії емоції охарактеризовано як «психічні стани і процеси, в яких відображається безпосереднє, ситуативне переживання життєвих явищ» (Степанов, 2006, с. 120), які є реакцією на подразники та які зумовлюють зміни у психофізіологічному стані організму – породжують переживання.

Емоційне життя людини, згідно з поглядами В. Шапар, наповнене різноманітним змістом, тому розглянемо основні психологічні особливості емоційних виявів. Повністю поділяємо думку про те, що «емоції сприяють, або перешкоджають виконанню певної діяльності (страх, гнів, радість); властивість емоцій представлена в якісних (позитивні / негативні емоції) і кількісних характеристиках (тривалість та інтенсивність вираження емоції); вони мають зовнішнє вираження (міміка, пантоміміка, жести, мовлення); слугують механізмом регуляції діяльності та поведінки та супроводжують активність людини» (Шапар, 2009, с. 128).

Нам імпонує позиція І. Літвякової та Н. Ханецької, які наголошують на тому, що емоції виступають психічним відображенням явищ та ситуацій через співвідношення їх властивостей до власних потреб (Літвякова, Ханецька, 2017).

На нашу думку заслугоує увагу різноспрямована позиція М. Наконечного щодо трактування дефініції «емоція». Так, науковець визначає її у декількох напрямках, як-от: розумово-психічний стан; поведінка організму, яка обумовлена роботою внутрішніх органів; психічний стан, що передбачає реакцію на зовнішню ситуацію; причини спрямованої на досягнення цілі поведінки; афективний стан як наслідок інстинктивної реакції; спонтанні реакції або їх сукупність (Nákoněčný, 2000).

Однією з найвдаліших, на наше переконання, класифікацій емоцій є їх диференціація за походженням. Так, відповідно до поглядів дослідників (Ч. Дарвін, В. Вундт, К. Лагне, Д. Рапопорт, З. Фройд, Р. Зайонц, П. Анохін, Дж. Дьюї, С. Шехтер, К. Ізард, М. Арнольд, Р. Лазарус), до найбільш поширених відносимо такі теорії, як-от: еволюційну, асоціативну,

периферичну, психоаналітичну, судинну, біологічну, фрустраційну, когнітивно-фізіологічну, пізнавальну та теорію диференційних емоцій.

Крім того, близькими до предмету дослідження були такі наукові розвідки: формування та розвиток емоційної сфери, проблеми емоцій та емоційної зрілості (О. Кульчицька, А. Ольшаннікова, О. Чебикін); інтелектуальні емоції та почуття (А. Біне, В. Джеймс, Т. Рібо); розвиток емоцій та особливості їх прояву (О. Винославська, О. Бреусенко-Кузнецов, В. Зливков О. Кононко, С. Кузікова); емоції як особистісні утворення та як вид психічного відображення (І. Бех, Г. Костюк, С. Максименко, Т. Яценко); розвиток емоційного інтелекту (Д. Гоулман, Дж. Мейер, П. Селовей); емоційна складова мисленнєвої діяльності (Л. Секей); зв'язок емоцій з мисленням (Е. Елліс), а також з іншими психічними станами (Я. Рейковський, К. Роджерс, Л. Фестінгер), за якого дослідження емоцій, згідно з влучним твердженням Л. Колісник, відбувається «логічним шляхом, за допомогою роздумів» (Колісник, 2013, с. 83).

З'ясовано, що трактування емоцій як упорядкованих реакцій, які перетинають межі фізіологічної, когнітивної, мотиваційної, емпіричної психологічних підсистем, дало змогу П. Саловей і Дж. Майер (Salovey, & Mayer, 1994) дійти висновку, що ключовою причиною змін у сфері персональної та соціальної взаємодії є адаптивні реакції на набутий досвід. Відмінним є погляд Е. Даффі, який стверджував про доцільність трактування емоцій як алогічної та специфічної форми поведінки людини (Гуд, 2018, с. 88). Зміни у суб'єктивному сприйнятті, поведінці та реакціях є відповіддю індивіда, згідно з твердженням С. Крайбіг, на емоційно насичену подію (Kreibig, 2010).

Нам імponує той факт, що автор теорії емоцій Р. Плутчик аргументовано доводить, що емоції як комплексна відповідь на адаптивні біологічні процеси, притаманні для всіх живих організмів та є як реакцією на пристосування, так і невід'ємною складовою виживання людини на різних етапах її еволюційного розвитку (Plutchik, 1970), тоді як Г. Спенсер акцентує головну увагу на

афективних та інстинктивних реакціях тварин як джерела походження емоцій людини (Гуд, 2018, с. 88). Стан роздратування організму як наслідок прояву емоцій згідно з поглядами Д. Креше та Р. Крутчфельд виступають головним результатом переживання емоційного досвіду та емоційної поведінки, наслідком чого є фізіологічні зміни в організмі (Nákoněčný, 2000).

Основні емоції, до яких К. Отлі відносить гнів, відразу, збудження, щастя та сум, мають біологічну основу та можуть бути виражені фізіологічно (Oatley, 1992). Подібну позицію декларують й інші науковці. Так, згідно з науковими позиціями П. Екмана, ключовими є такі базові емоції, як гнів, відразу, страх, задоволення, сум та здивування (Ekman, 1999).

На відміну від К. Отлі, перелік фундаментальних емоцій за К. Ізард є більш ширшим. Так, протрактовуючи емоційні процеси як комбінації базових позитивних та негативних емоцій як почуттів, які мотивують та організують мислення та дії, дослідник включає до їх складу гнів, відразу, презирство, страждання, страх, провину, інтерес, задоволення, сором та здивування (Izard, 1991).

Ще більш ширшим є перелік емоцій, запропонованих О. Винославською. Класифікація їх за причиною виникнення дала можливість науковиці виокремити такі головні групи, як альтруїстичні (потреба в допомозі та підтримці, бажання приносити радість, турбота про іншу людину); комунікативні (потреба у спілкуванні); глоричні (потреба у самоповазі, славі, визнанні, гордість, повага, задоволеність собою та своїми успіхами); праксичні (оцінка результатів діяльності, напруження, бажання успіху, захопленість роботою, задоволення від результатів діяльності); пугнічні (подолання небезпеки, почуття ризику, азарт, рішучість); романтичні (прагнення до незвичайного та очікування доброго); гностичні (потреба у пізнанні, прагнення зрозуміти сутність явищ та процесів); естетичні (прагнення краси та гармонії); гедоністичні (задоволення фізичних та духовних потреб); акизитивні (матеріальний інтерес, прагнення до накопичення та володіння) (*Психологія: навчальний посібник*, 2005).

На функції емоційних переживань як форми контролю за сферами діяльності, явищами, що оточують, та подіями наголошує Т. Кириленко (Кириленко, Давискиба, 2010, с. 72). Нам імпонує така позиція авторів.

На думку П. М'ясоїд, емоційні явища вказують на зв'язок людини зі світом та виконують регулятивну функцію: через оцінку одержаних результатів діяльності, аналіз набутого досвіду та прогнозування на їх основі майбутнього людина вибудовує особисті сенси буття у біологічному, соціальному та особистісному вимірах (М'ясоїд, 2004, с. 72).

Доволі чітку диференціацію емоцій здійснено у працях К. Ізарда та П. Екмана. До прикладу, автори аргументовано доводять той факт, що емоції є проявом позитивного або негативного ставлення людини до себе, інших людей, діяльності; реакцією на подразники; психічні стани і процеси як результат переживань (Дмитріюк, 2010). Так, у розробленій К. Ізард теорії диференціальних емоцій однією з ключових ідей виступає твердження, що емоції є одночасно стимулом та причиною вчинків людини, а її ключовими функціями є мотивуюча, організуюча та мобілізуюча (Izard, 1991). Крім того, саме емоції, за баченням К. Ізард, виступають визначальними у сприйнятті людиною об'єктивного світу, її мисленні, та, як наслідок, її діях, тобто емоції надають «смысл і значення людському існуванню» (Прокопович, 2015, с. 18).

На думку А. Веракіса, емоції, кожна з яких має свої особливості та відмінності (інтенсивність, динамічність, полярність та ін.), є передумовою та стимулом до ухвалення рішень як реакції на вагомні для особистості чинники (Веракіс, 2005). Ми підтримуємо таку позицію та визнаємо її вагомою у контексті предмету нашого наукового пошуку.

Цікавим у площині нашого дослідження визнаємо погляди на роль емоцій у перебігу психічних процесів, які декларує Я. Рейковський. На думку дослідника, емоції та емоційні процеси як один із різновидів психологічної регуляції діяльності людини є передумовою до виникнення змін у перебігу інших психічних процесів, що, своєю чергою, впливає на зміни в її діяльності (Дмитріюк, 2010).

На противагу Я. Рейковському, Дж. М. Барбалет вказує на раціональній складовій прояву емоцій у вольовому акті, що, на думку дослідника, є одним із підтверджень переваги емоцій над логікою в процесі ухвалення рішення у разі недостатньої кількості інформації для аналізу під час його вироблення (Barbalet, 1998), тобто емоції мають один із визначальних впливів на реакції людини та її дії як наслідок (Lang, 1978).

Щодо співвіднесення емоцій та почуттів, то у поглядах дослідників немає однозначного трактування. Згідно з твердженням У. Джемса та К. Ланге, емоції виступають основним результатом фізіологічних змін (*Філософський словник*, 1986), тоді як Т. Дуткевич вказує, що емоції є швидкоплинними на відміну від почуттів, причиною виникнення яких не можуть бути ситуативні явища (Дуткевич, 2015).

На думку А. Міхової, спільним для емоцій та почуттів є їхній визначальний вплив на поведінку людини (Міхова, 2010), тоді як відмінність між ними, згідно з поглядами С. Гури та І. Щербини, полягає в тому, що почуття як більш ширше порівняно з емоцією поняття, має вплив на внутрішню, глибинну сутність переживань, а емоції – на зовнішню сторону, яка визначає поведінку та діяльність (Гура, Щербина, 2011).

Узагальнення трактувань поняття «емоція» дає змогу дійти висновку, що в сучасному науковому дискурсі цю дефініцію визначено як гострі короткотермінові стани людини; психічні процеси, які є результатом сприйняття інших людей, явищ чи процесів; особливості когнітивних процесів; мотив дій і вчинків; стимул до ухвалення рішення; реакція на важливі подразники; переживання внаслідок задоволення потреб; спосіб відображення переживання людиною дійсності.

Погоджуємося з твердженням, що емоції як гострі, короткотермінові стани, викликані впливом чітко окресленої події (Egon L. Van den Broek, Marleen H. Schut, Joyce H. D. M. Westerink, Jan van Herk & Kees Tuinenbreijer, 2006), є специфічним психологічним явищем, що виникає в результаті суб'єктивного сприйняття індивідом зовнішніх впливів та реакцією на

життєво важливі ситуації (Nákonečný, 2000), що, своєю чергою, дозволяє протрактувати їх як такі, що мають визначальний вплив на емоційно-вольову регуляцію людини (Новікова, 2020).

З позицій педагогічної науки, питання формування емоційно-вольової стійкості та її компонентів, впливу емоцій і вольових якостей на освітній процес та формування професійних компетентностей фахівців було в спектрі уваги багатьох учених, серед яких Г. Сковорода, К. Ушинський, Г. Ващенко, М. Монтесорі, В. Сухомлинський та ін.

Згідно з твердженням, запропонованим укладачами «Педагогічного словника», емоції є «реакцію людини на внутрішні та зовнішні подразники, що мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення й охоплюють усі види почуттєвої сфери та переживань» (*Педагогічний словник*, 2001, с. 172). Отже, можемо констатувати, що емоції як складова процесу регулятивної поведінки особистості виступають суб'єктивною формою вияву її потреб, що має своїм наслідком зміни у діяльності.

Погоджуємося з поглядами М. Чепіль, на думку якої результатом розвитку емоцій у людини є формування усвідомленого ставлення до явищ навколишньої дійсності відповідно до її потреб та запитів. Події, на думку науковиці, мають визначальний вплив на емоції та викликають зміни настрою (Чепіль, 2012).

Як зазначає академік І. Бех, саме емоції є основою та передумовою вольового акту людини, а також визначають її здатність до дії. Прояв емоцій у вольовому акті, на думку І. Беха, є результатом усвідомленого наміру людини до дії, а розвиток її вольових якостей має безпосередній зв'язок із рівнем розвитку її емоційної сфери, що є цілком прогнозованим за умови нормального розумового розвитку особистості. Зокрема, розвиток вольових якостей, за твердженням І. Беха, передбачає стимулювання людини до активного прояву емоцій, а також їх сили та стійкості, оскільки наявність належного рівня сформованості вольових якостей дає змогу забезпечити їхній подальший розвиток, активізуючи емоційну сферу особистості (Бех, 1995).

У ході дослідження було встановлено, що «педагогіка емоцій», укорінена в педагогіці дискомфорту, вимагає сміливості та ризику, щоб стати педагогікою надії (Freire, 1992). Причому ризик, який необхідний для культури та історії, тому «важливо, щоб освіта, не намагалася заперечувати ризик, а заохочувала чоловіків і жінок йти на нього» (Freire, 2004).

Дослідники Колін Бірд (Colin Beard), Барбара Хамберстон (Barbara Humberstone), Бен Клейтон (Ben Clayton) та Сара Коттерал (Sara Cotterall), встановили, що впродовж останніх років емоційні аспекти навчання у вищій освіті привернули підвищену увагу з дедалі більшим визнанням того, що студенти не є раціональними автоматами, які діють винятково на когнітивному рівні (Beard, Humberstone, & Clayton, 2014).

Дослідження А. Дамасіо (A. Damasio) показують, що емоції та почуття необхідні як для раціоналізації, прийняття рішень, так і для відчуття ідентичності, відчуття себе (Damasio, 2000).

З'ясовано, що П. Саловей та Дж. Д. Майер (P. Salovey та J. D. Mayer) вказували, що «з точки зору Заходу, емоції розглядаються як неорганізовані переривання розумової діяльності, настільки потенційно руйнівні, що вони повинні бути під контролем». Тому емоції історично розглядалися в науковій традиції як елемент, який слід контролювати шляхом його придушення до кінця ХХ століття. На їх погляд, емоції зводяться до явища, що викликають відсутність контролю над міркуваннями, втручання в когнітивні процеси, в основному позбавлені свідомої мети (Salovey, Mayer, 1990, с. 187).

Узагальнюючи наведені вище наукові погляди, можна констатувати, що спільним для поглядів вітчизняних та закордонних педагогів-дослідників є класифікація емоцій як суб'єктивних станів особистості, які мають прояв у позитивному чи негативному сприйнятті важливих подій, ситуацій, переживань результатів діяльності.

Досвід професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі (далі – ВВНЗ) та результат аналізу проведених теоретичних розвідок дають можливість дійти висновку про

виняткову важливість пошуку дієвих механізмів набуття курсантами теоретичних знань, а також оволодіння практичними вміннями самоконтролю емоційного стану та впливу на емоції своїх підлеглих як передумови до ухвалення виваженого управлінського рішення офіцером та належного виконання ним обов'язків військової служби, насамперед бойових, та підпорядкованими офіцеру військовослужбовцями.

Подальшим напрямом нашого дослідження є аналіз поглядів науковців на наукову дефініцію «воля». Зокрема здійснений дедуктивний аналіз вказує на відсутність єдності у поглядах щодо її трактування. Так, з'ясовано, що перші спроби дослідження цього поняття були здійснені ще в період античності. Спроби мислителів Стародавньої Греції щодо усвідомлення волі з філософських позицій призвели до виокремлення двох відмінних один від одного поглядів: афективного та інтелектуалістичного. Так, давньогрецький філософ Платон стверджував, що воля є здатністю душі, що спонукає людей до проявів активності, що є основним твердженням прихильників афективного погляду на трактування волі (Улюкаєва, 2016).

Натомість Аристотель як прихильник інтелектуалістичного погляду характеризував волю як діяльну сторону розуму, що нерозривно пов'язана з чуттєвими потребами – бажаннями, прагненнями, які спонукають людину до дій в умовах, коли подібна дія необхідна, але бракує мотивації (*Філософський словник*, 1986). На думку Аристотеля, мораль базується на розумі та волі, а моральні якості людини є результатом її виховання, акцентуючи увагу на необхідності усвідомлених проявів вольових якостей у діяльності людини як механізму їх розвитку (Улюкаєва, 2016).

Як доводять М. Варій, П. М'ясоїд та М. Фіцула, підґрунтя досліджень питання формування та розвитку вольових якостей людини було сформовано як розкриття з філософських позицій проблеми свободи волі, що було сферою наукових досліджень представників детермінізму та індетермінізму (Варій, 2007; М'ясоїд, 2004; Фіцула, 2001).

Науковці відзначають, що представники детермінізму (Т. Гоббс, Б. Спіноза та ін.) вважали, що всі дії та вчинки людини мають причину, що нівелювало, на їхню думку, вплив свободи волі на здійснення вольових актів людини. Як наслідок, детерміністи заперечували відповідальність людини за здійснені нею вчинки, аргументуючи це визначальним впливом об'єктивних законів розвитку природи і суспільства на автономність особистості в ухваленні рішень (Фіцула, 2001).

На протигагу детерміністам, представники індетермінізму (Платон, Фіхте, Шопенгауер та ін.) вважали волю самопричинним актом, джерелом людської активності. Таким чином, воля людини, згідно з їхніх позицій, виступає духовним явищем, вона не обмежена ніким і нічим, з огляду на це – людина вільна здійснювати незалежний вибір варіантів своїх дій (Варій, 2007; М'ясоїд, 2004; Фіцула, 2001).

Емпірична психологія, виходячи з ідеалістичного розуміння природи волі, на думку Т. Кириленко та І. Цимбалюк, давала свого часу три різних відповіді на запитання, що лежить в основі волі та яка природа тих спонукальних причин, які штовхають людину на виконання вольових дій (Цимбалюк, 2006). Зокрема деякі представники бачили спонукальну причину вольових дій в інтелектуальних процесах, де воля зводиться до асоціації відчуттів та уявлень (інтелектуалістична теорія волі – Р. Декарт, Т. Гоббс, Д. Гартлі, Є. Меймантта ін.); інші відстоювали позицію про те, що воля людини приводиться в дію емоціями (емоціональна теорія волі – Т. Рибо); треті припускали, що неправильно шукати причину вольових дій поза волею, що спонукальні причини її закладено у ній самій, тобто здійснення будь-яких дій чи прояв діяльності і є проявом вольових зусиль особистості (волюнтаристична теорія волі – Ф. Тьонніс, А. Шопенгауер, Є. Гартман, У. Вундт, У. Джеймс та ін.); четверті протрактовували волю як свободу вибору (Б. Спіноза, Дж. Локк, В. Віндельбанд, Т. Челпанов, Ф. Лерш, В. Франкл та ін.) (Трофімов, 2001; Цимбалюк, 2006).

Згідно з поглядами Р. Декарта, воля є здатністю душі формувати власні бажання та є визначальною у неререфлексивних намірах до здійснення дії або діяльності. На противагу душі як джерелу бажань, за твердженням Р. Декарта, воля є механізмом боротьби з пристрастями, який спроможний пригальмувати чи зупинити їхній рух. Взаємозв'язок волі та моральності в людини відбувається через розум, який Р. Декарт вважав знаряддям волі, яке сприяє дотриманню людиною вимог та правил через співвідношення їх з власним усвідомленням добра і зла (Клочко, 2010).

Цінним з огляду на предмет нашого наукового пошуку є погляди І. Канта, який стверджував, що воля є автономною, а не наслідком відчуттів людиною задоволення або незадоволення, тоді як сприйняття людиною добра і зла є визначальним у ставленні до волі. Воля, на його думку, є здатністю людини до використання розуму як мотиву та передумови вчинку, на визначення якої не має впливу ні сам об'єкт, ні його уявлення про неї (*Критика чистого розуму*, 2000).

Згідно з позицією Г. Гегеля, моральність людини визначається способом її міркування та намірами під час виконання суб'єктивного обов'язку як результат внутрішнього визначення волі (Гегель, 2019).

Насамперед відзначимо, що у філософській літературі категорію «воля» розглядають переважно як свідому цілеспрямовану діяльність людини, джерелом якої є прояв вольових зусиль у свідомій активності через суб'єктивне усвідомлення об'єктивного світу, що оточує. Усвідомлення людиною всього, що оточує, відбувається через співвіднесення власних потреб та бажань із реальністю, що дає їй можливість планувати власні дії та ухвалювати рішення відповідно до особистих цілей.

Укладачі навчального посібника «Основи психології і педагогіки» поняття «воля» протрактовують як «властивість психіки, що виявляється у здатності людини здійснювати свідому організацію та регуляцію своєї діяльності й поведінки, спрямовану на подолання труднощів на шляху досягнення мети» (*Основи психології і педагогіки*, 2006, с. 184).

Згідно з О. Шапар, здійснюючи вольовий вплив, людина протистоїть силі потреб та імпульсивним бажанням, тоді як прояву волі передуює активізація внутрішньої потреби через усвідомлення кінцевої мети вольового акту. Внутрішні мотиви людини є визначальним чинником в ухваленні рішень та прояву волі в їх реалізації (Шапар, 2009).

Так, у результаті проведеного наукового пошуку з'ясовано, що в сучасному науковому дискурсі мають місце декілька ключових підходів до трактування дефініції «воля». До прикладу, згідно з поглядами Р. Мей, воля є особливим видом мотивації, що визначає спроможність людини до самоорганізації та планування власної діяльності як складових досягнення визначених цілей. Якщо бажання є суб'єктивним відображенням ситуативних потреб людини, то саме воля як інструмент досягнення мети передбачає інваріантність у виборі шляхів реалізації цілей. Незаперечним є те, що, згідно з Р. Мей, є факт взаємозв'язку волі та мотивації, проте він не є визначальним у процесі ухвалення людиною рішень, оскільки, крім зазначеного, вплив на ухвалення рішень також має потенційна спроможність людини до управління власними психічними станами (May, 1974).

Узагальнення Т. Хайлендом концепцій та провідних ідей досліджень щодо особливостей психологічних механізмів контролю та планування діяльності дали змогу розробити авторську теорію мотиваційного контролю, провідною ідеєю якої є трактування негативного зворотного зв'язку як базового принципу контролю поведінки (Hyland, 1988).

На думку Ю. Куль, вибір стратегій діяльності є результатом мотивації, передумовою до якої виступають протиставлені автором одне одному намір та бажання, а також подолання перепон, що об'єктивно виникають (Kuhl, & Beckmann, 1994).

Як зазначає Н. Ковтун, воля є якістю як окремого індивіда, так і соціальної групи. Її інтегральна природа сприяє перетворенню дійсності через суб'єктивне її сприйняття особистістю, а також саме воля є основою перетворюючої активності соціальних груп (Ковальчук, Присакар, 2012). Як

зазначає Н. Ковтун, «суб'єктивна воля може бути і моральною свободою у залежності від того, в якій мірі ці визначення внутрішньо виявляються як бажання. Діяльнісне виявлення волі постає як вчинок, у зовнішньому виявленні якого простежується те, чого воля прагнула» (Ковтун, 2013, с. 241). Така думка є доволі цінною у контексті нашого наукового пошуку.

Р. Павелків стверджує, що не внутрішні стани, процеси та властивості особистості є першоджерелом волі, а лише сприйняття об'єктивно існуючого оточення людиною. Воля як один із визначальних компонентів структури особистості, на думку науковців, перебуває в тісному взаємозв'язку з іншими психічними сферами та через її інтегрований характер має вплив на прояв інтелекту, а також емоції та сприйняття (Павелків, 2004).

Сутність волі, згідно з позицією В. Каліна, полягає в оволодінні людиною способами керування своєю поведінкою та регуляції психічних процесів, що має своїм наслідком створення оптимальних умов їх перебігу. Вплив на власну вольову сферу людини, за В. Каліним, є створенням стану оптимальної готовності та змобілізованості до діяльності у напрямку досягнення визначених цілей (Калін, 2011, с. 39). Прояв сили волі, за твердженням дослідника, передбачає свідомий вплив особистості на використання такого способу організації психічних процесів, який через вибір відповідних визначеним цілям шляхів діяльності сприятиме досягненню максимальної результативності, що є свідченням екстраполяції мети здійснення вольових актів з об'єкта їх спрямування на психічний стан людини (Калін, 2011, с. 40).

Згідно з авторитетним поглядом академіка І. Беха, передумовою розвитку особистості є воля як стимул до моральних дій. Воля впливає на формування цілісної особистості через реалізацію людиною автономних вольових актів. Розвиненість у людини волі, на думку академіка І. Беха, унеможливорює ухвалення нею будь-яких рішень чи здійснення вчинків, які суперечать її моральним принципам, оскільки ядро особистості, крім іншого, становлять моральні властивості, які є похідними від волі (Бех, 2008).

З'ясовано, що у баченні Н. Павлика, «воля – це сила, що може слугувати як на благо, так і на зло, якщо не спрямовується моральною силою. Воля без моральної мети – спосіб підтримки самооцінки, вона має обслуговувати духовно-моральні цілі. Це – духовна воля. Доброю волею виступає духовна воля, що керується совістю та є реалізатором духовних сил людини: розуму й духовних почуттів (любові, співстраждання)» (Павлик, 2014, с. 40).

Аналізуючи поняття «волі» і «вольової регуляції» в сучасному науковому дискурсі, доречним вбачається виокремлення провідних підходів до їх трактування. Дефініцію «воля» науковці визначали як:

- наслідок бажання, прагнення або наміру (Н. Ковтун);
- здатність людини до здійснення дій та діяльності через подолання труднощів (Ю. Куль, Ш. Чхартішвілі). Як вказував Р. Баумайстер, зі збільшенням кількості необхідних дій для ухвалення рішень воля людини ослаблюється, оскільки відбувається несвідомий пошук способів збереження енергії внаслідок виснаження, що є передумовою до найнижчого рівня вольової регуляції поведінки людиною (Baumeister, Heatherton, & Tice, 1994; Baumeister, Schmeichel, & Vohs, 2007);
- свідомі дії, спрямовані на досягнення мети (Г. Компейре, Г. Челпанов, В. Лозниця, Р. Мей). На думку Х. Хекхаузена, оптимальною класифікацією психічного контролю за діями є її представлення в чотирьохкомпонентній структурі: стадія до прийняття рішення, стадія до дії, стадія дії, стадія оцінювання одержаних результатів (Heckhausen, & Heckhausen, 2018);
- регулювання особистістю власних дій, поведінки та діяльності (Б. Сосновський, І. Бех, Н. Павлик);
- саморегуляція поведінки та діяльності під час подолання перешкод (М. Кузнецов, Г. Костюк, Р. Павелків);
- вольова регуляція (Г. Мюнстерберг, Г. Челпанов, О. Лазурський).

Як стверджують дослідники (М. Кузнецов, К. Фоменко та О. Кузнецов), передумовою до розуміння особливостей перебігу вольових процесів є виокремлення ключових критеріїв оцінювання вольової регуляції поведінки.

Вольова дія відбувається за умови подолання людиною перешкод, до яких, згідно з твердженням науковців, належать зовнішні та внутрішні, на шляху до досягнення визначених цілей (Кузнецов, Фоменко, Кузнецов, 2015).

Так, зовнішніми перешкодами є соціально задані та фізичні. До соціально заданих належать ті, які характеризуються підміною дійсної мети здійснення вольових актів на соціально значиму, оприлюднення якої очікувано отримає суспільне схвалення. До фізичних перешкод належать ті, які безпосередньо впливають на сам факт здійснення діяльності чи прояву вольових зусиль (Кузнецов, Галата, 2021).

До внутрішніх перешкод, згідно з трактуванням І. Волженцевої, належать психічні стани, мотиви та спонукання до діяльності. Серед психічних станів авторка відзначає надмірну тривожність, емоційність, напруження та стрес. Для прикладу, мотивами, які можна протрактувати як внутрішні перешкоди, є підміна мети навчання: замість опанування знаннями – уникнення санкцій та покарань (Волженцева, 2008).

Узагальнення проведених теоретичних розвідок психологічних підходів до трактування дефініції «воля» дає змогу дійти висновку, що в сучасному дискурсі вона визначається переважно як вольова активність, свідома саморегуляція поведінки, вольова регуляція. Спільним для поглядів дослідників є її трактування як особистісної якості, яка визначає здатність людини до регуляції дій, поведінки та діяльності під час подолання перешкод на шляху до досягнення визначених цілей.

Встановлено, що педагоги-дослідники (І. Бех, І. Березовська, С. Гончаренко, Н. Мойсеюк, Г. Васянович, К. Гнезділов та ін.) приділяють велику увагу вивченню наукової дефініції «воля» та аналізу шляхів підвищення результативності її формування як особистісної якості.

Видатний педагог К. Ушинський, визначаючи волю як стрижневий елемент характеристики особистості людини, класифікував поняття «воля» за трьома взаємозалежними позиціями: влада душі над тілом, почуття хотіння, щось протилежне неволі (Ушинський, 1983).

Укладачем «Педагогічного словника» С. Гончаренком воля трактується як «свідома саморегуляція людиною поведінки й діяльності, що полягає у здатності активно досягати поставленої мети, переборюючи зовнішні й внутрішні перешкоди» (Гончаренко, 2011, с. 58). До функцій волі, які автор вважає взаємопов'язаними, він відносить спонукальну та гальмівну. Спонукальна функція виявляється у посиленні активності людини, тоді як гальмівна – у самоконтролі дій, поведінки, діяльності та вчинків (Гончаренко, 2011, с. 58).

На думку І. Березовської, воля перебуває в настільки тісному взаємозв'язку з мотивацією, метою, дією, вчинком, пізнавальними й емоційними процесами, характером тощо, що її автономний розгляд є не можливим (Березовська, 2005, с. 5).

Вибір мотивів поведінки та діяльності, згідно з поглядами В. Сухомлинського, є визначальними в оцінці переконань і волі людини, а воля є проявом моральності в дії (Сухомлинський, 1977, с. 35).

Погоджуємося з твердженням Ю. Ковальнової, яка визначає волю як необхідну умову та головний механізм засвоєння людиною моральних цінностей, а в основі переконань людини лежить воля. Відзначимо, що відмінністю між спрямованістю цілей людини на особисті та суспільно значущі є оцінка одержаних результатів з погляду норм суспільної та загальнолюдської моралі: інтеграція моральних та вольових якостей людини є основою для формування новоутворення особистості – її морально-вольових якостей (Ковальова, 2008, с. 107).

С. Гончаренко, В. Радул та М. Дубінка акцентують увагу на високому моральному розвитку особистості як визначальній та найважливішій умові як виховання волі людини, так і основному шляху її виховання загалом (*Соціолого-педагогічний словник*, 2004, с. 39).

Узагальнюючи трактування дослідниками сутності волі, на наш погляд, вагомим є погляд дослідника В. Лозниці, який охарактеризовує волю переважно як здібність людини, акцентуючи увагу на вирішальній ролі її

здатності до свідомого контролю діяльності та поведінки, наявності вмінь їх корегувати залежно від обраних засобів досягнення визначених цілей та подолання перешкод на шляху до визначеної мети (Лозниця, 2001, с. 149).

Предметною спрямованістю подальшого дослідження, зокрема похідною від поняття «воля» є дефініція вольові якості.

Поділяємо позицію К. Савченко, на думку якої вольові якості є стійкими психічними утвореннями особистості та результатом досягнення нею певного рівня саморегуляції власної поведінки (Савченко, 2007, с. 8).

Вольові якості, за Р. Павелковим, це «стійкі психічні утворення (цілеспрямованість, рішучість, ініціативність, самостійність, наполегливість тощо), на які не мають впливу конкретні події чи ситуації, та які є свідченням сформованого контролю людини над собою та мірилом досягнутого рівня свідомої саморегуляції власних дій, діяльності та поведінки» (Павелків, 2004, с. 332).

Зупинимось на аналізі підходів науковців до класифікації вольових якостей. Так, на думку І. Березовської, вольові якості доречно класифікувати за двома категоріями: ті, що пов'язані з активністю людини, та ті, що пов'язані з її саморегуляцією. До перших дослідниця відносить самостійність, наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність, рішучість та сміливість, до других – самовладання, витримку та самоконтроль (Березовська, 2004).

Класифікація вольових якостей, запропонована А. Артюшенко, передбачає трикомпонентну структуру. До першого блоку якостей автор відносить вольові якості, що відображають здатність до визначення цілей та конкретних шляхів їх досягнення. До другого – ініціативність, самостійність, відповідальність та наполегливість, які сприяють виробленню шляхів реалізації ухваленого рішення та досягненню визначеної мети. До третього блоку дослідник відносить ті вольові якості, які визначають спроможність людини до самоконтролю поведінкової активності заради мети, а саме: самоконтроль, дисциплінованість, стійкість (Артюшенко, 2003).

Дещо відмінною від попередньої є класифікація вольових якостей В. Каліна. Дослідник пропонує двокомпонентну структуру у складі первинних та вторинних якостей. Первинними якостями науковець вважає ті з них, які, на його думку, є визначальними для регулювання особистістю вольових зусиль, а саме: енергійність, терплячість, витримка та сміливість. Ці якості є підґрунтям для вторинних вольових якостей. До вторинних В. Калін відносить системні вольові якості, які є інтеграцією функціональних проявів вольової, емоційної, інтелектуальної та інших сфер. Причому саме вторинні вольові якості, на думку дослідника, виступають морально-вольовими якостями особистості (Калін, 2011).

Згідно з трактуванням, запропонованим К. Гнезділовою, до провідних якостей особистості віднесено такі з них, як загальні, моральні, інтелектуальні або розумові, а також емоційні та вольові, які є визначальними для саморегуляції особистості (Гнезділова, 2008).

Емоційно-вольові якості особистості відображено у працях Г. Васяновича, який, крім зазначених у структурі особистості, визначає також групи морально-етичних, комунікативних, ділових та організаційних якостей (Васянович, 2014, с. 14).

Погоджуємося з твердженням І. Улиської, на думку якої під час навчання необхідним є як формування у тих, хто навчається, морально-вольових якостей, до яких, крім інших, дослідниця відносить такі: цілеспрямованість, наполегливість, відповідальність, самостійність та дисциплінованість, так і створення умов неприпустимості проявів негативних морально-вольових якостей, зокрема: негативізм, безпринципність, безініціативність та недисциплінованість (Улиська, 2015).

Дослідження питання формування моральності дало змогу Т. Круцевич виокремити найважливіші морально-вольові якості людини, а саме: самостійність, організованість, цілеспрямованість, наполегливість, дисциплінованість, та сміливість (Круцевич, 2015).

Провідними, на думку О. Крайнюк та О. Колчиної, морально-вольовими якостями людини є, крім інших, такі, як-от: ініціативність, витримка, самостійність, сміливість, наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність, стійкість, рішучість, дисциплінованість, витривалість, концентрація уваги, зосередженість та працездатність (Крайнюк, Колчина, 2014).

Схожі погляди знаходимо в дослідника О. Фігури, який серед провідних морально-вольових якостей людини виокремлює наполегливість, рішучість, цілеспрямованість, сміливість, ініціативність, самостійність та володіння собою (Фігура, 2002).

Дослідження, проведені В. Саєнко та Д. Лисицею, дали можливість науковцям виокремити такі морально-вольові якості, як сміливість, упевненість у собі, цілеспрямованість та порядність (Саєнко, Лисиця, 2011).

Згідно з поглядами Н. Чабан, важливими для успішної ділової людини якостями є такі: відповідальність, організованість і практичність. Аргументуючи такий вибір, дослідниця вказує, що саме відповідальність є визначальною для свідомого вибору дій та вчинків відповідно до загальноприйнятих норм суспільної моралі, тоді як раціональність та прагматизм у поведінці та діяльності передбачають належний рівень організованості і практичності мислення для досягнення визначених індивідом цілей (Чабан, 2003).

Нам імпонують погляди М. Варія та Н. Семченко, які в характеристиці вольових якостей звертають увагу на їхню відносну стійкість та незалежність від події чи ситуації. Наявність сформованих вольових якостей, на думку науковців, є свідченням досягнення особистістю належного рівня саморегуляції власної поведінки та діяльності (Варій, 2007; Семченко, 2005).

На думку І. Дудник, воля як «якість є стійким особистісним утворенням, що має прояв під час розв'язання проблемних ситуацій нетимчасового характеру» (Дудник, 2016, с. 8).

Так, автори навчального посібника «Вікова психологія» виокремлюють прості та складні морально-вольові якості. До перших дослідники віднесли відповідальність, наполегливість, почуття обов'язку та цілеспрямованість, тоді як до других – дисциплінованість, організованість, самостійність та ініціативність, а також самовідданість, мужність і героїзм (*Вікова психологія*, 2012).

Нам імponує той факт, що О. Колчина та О. Крайнюк звертають увагу на те, що виокремлення конкретних морально-вольових якостей потребує врахування низки позицій для їх класифікації, серед яких такі: необхідність чіткого окреслення людиною цілі та шляхів її досягнення, готовність до здійснення ризикованих вчинків, спроможність концентрації та мобілізації зусиль на вирішенні проблем та подоланні перешкод, здатність до контролю власного психоемоційного стану, особливо в моменти ухвалення рішень. Крім вищенаведених вимог до людини з належним рівнем сформованості морально-вольових якостей автори до провідних якостей відносять цілеспрямованість та самостійність, ініціативність та наполегливість, а також витримку та самоволодіння (Крайнюк, Колчина, 2014).

Подальшим етапом нашого дослідження було з'ясування поглядів науковців щодо трактування понять «стійкість» та «емоційно-вольова стійкість». Серед багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (В. Джеймс, Р. Вудвортс, В. Кеннон, Д. Хебб, К. Ізард, Дж. Грей, П. Екман, Т. Кириленко та ін.) чітко простежуються тенденції до розгляду емоційно-вольової сфери особистості як стійкого автономного утворення на основі інтеграції емоційного та вольового компонентів.

Наукова дефініція «стійкість» (від латинського «resilio») означає «стрибнути назад, відскочити» (Парфіло, Румега, 2022, с. 77). На думку О. Перетятко, поняття стійкість вперше було запроваджено в дослідженнях у галузі природничих наук як позначення стійкого стану чи здатності до тривалого існування. З філософських позицій стійкість характеризує процес або явище, яке залишається незмінним та має якісні специфічні параметри, які

дозволяють його виокремити серед інших, при цьому зміна неспецифічних параметрів не має впливу на його стійкість. Стійкість, згідно з твердженням О. Перетятко, є якістю, що у разі зміни параметрів зовнішнього середовища, відмінних від розрахункових, не зазнає змін (Перетятко, 2011).

Дослідження проблем просування стратегій стійкості, проведене науковцями Оксфордського університету К. П. Каплан, С. Тернер, Е. Норман та К. Стілсон, дало їм змогу дійти висновку, що стійкість – це здатність підтримувати функціонування в умовах негативного впливу серйозних життєвих стресорів (Kaplan, Turner, Norman, & Stillson, 1996).

На противагу стійкості, емоційна стійкість, згідно з поглядами Т. Плачинди, є «властивістю особистості, що забезпечує стабільність емоційної сфери під дією різноспрямованих тригерів» (Плачинда, 2011, с. 172). Як зазначає П. М'ясоїд, емоційна стійкість як «властивість особистості забезпечує гармонійне поєднання та сприйняття особистістю емоційного відгуку на результати власних дій, поведінки та діяльності» (М'ясоїд, 2004, с. 406).

Проблеми формування емоційної стійкості педагога досліджували Т. Парфіло та Ж. Румега, які протрактували емоційну стійкість як «мистецтво жити, яке переплітається з вірою в себе, співчуттям до себе та розширенням меж власного пізнання. Це спосіб, за допомогою якого ми надаємо собі сили сприймати негаразди як «тимчасові» і продовжувати розвиватися через біль і страждання» (Парфіло, Румега, 2022, с. 77).

Важливим для нашого дослідження вважаємо твердження І. Аршави, яка вказує, що найбільш оптимальним, зважаючи на поглядів дослідників, є трактування дефініції «емоційна стійкість» як «властивості особистості, що виявляється в підтриманні або відновленні рівноваги організму у середовищі, що змінюється» (Аршава, 2007, с. 37).

Згідно з поглядами М. Кудінової, «особливості емоційної сфери, на яких ґрунтується емоційна стійкість, а саме: стійкість, стабільність, врівноваженість та резистентність, забезпечують здатність особистості через

контроль власних емоцій успішно діяти та досягати визначених цілей під впливом стресорів» (Кудінова, 2016, с. 23).

Нам імпонує запропонована Д. Шульженко та О. Шульженко теоретична модель емоційної стійкості особистості, оптимальним варіантом якої, на думку науковців, є трикомпонентна структура у складі емоційно-вольового, інтелектуального, мотиваційного компонентів та відповідних показників. До складу емоційно-вольового компонента дослідники відносять, крім іншого: тривожність, сенситивність, гнів, лабільність та спонтанність, до інтелектуального – самоконтроль, активність, самоорганізацію та саморегуляцію поведінки, тоді як до мотиваційного – мотиви подолання бар'єрів та мотивацію на успіх.

Синтез властивостей і якостей особистості, що дає змогу впевнено і самостійно в різних емоційних умовах виконувати професійну діяльність, на думку М. Корольчука, є трактуванням поняття «емоційна стійкість». Особистість, яка володіє емоційною стійкістю, твердить дослідник, «швидко орієнтується в умовах раптових змін, спроможна до ухвалення оптимального рішення в нестандартних ситуаціях, зберігаючи при цьому витримку» (Корольчук, 2009, с. 21).

Узагальнення поглядів дослідників на трактування дефініції «емоційна стійкість» дозволяє дійти висновку, що вони трактують її як властивість процесів збудження і гальмування нервової системи (Г. Айзенк); здатність адекватно функціонувати та контролювати вираження емоцій (Я. Рейковський); властивість гармонійної взаємодії психологічних механізмів під час напруженої діяльності з метою успішного досягнення поставленої мети (Г. Лапшинська); здатність регулювання емоційних станів під час виконання різних умов діяльності (Т. Кочубей); здатність протистояти реальній небезпеці, виявляти психічну витривалість і стійкість, вольовими зусиллями долати негативні почуття та психічні стани (Є. Потапчук); здатність психіки зберігати високу функціональну активність в умовах дії

стресу, фрустрації як унаслідок пристосування до них, як результат високого рівня розвиненості емоційно-вольової саморегуляції (Г. Дзвоник).

На основі проведеного аналізу ми дійшли висновку, що емоційну стійкість у психолого-педагогічному дискурсі дослідники переважно розглядають як інтегративну якість особистості, яка забезпечує ефективне виконання діяльності в екстремальних ситуаціях, що відображається у стійкому функціональному стані особистості у разі впливу несприятливих стрес-чинників, тоді як воля характеризується досягнутим особистістю рівнем свідомої саморегуляції своєї поведінки, самоконтролем та здатністю до подолання перешкод на шляху до досягнення визначених цілей.

Отже, узагальнюючи напрацювання науковців та зважаючи на ґрунтовний аналіз таких ключових категорій дослідження, як «емоція», «воля», «стійкість» та «емоційна стійкість» у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях, визначаємо, що емоційно-вольова стійкість – це здатність особистості зберігати належний рівень готовності до виконання професійних обов'язків в умовах дії негативних чинників.

Подальшим напрямом нашого дослідження буде з'ясування сутності та структури емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів ЗС України.

1.2. Сутність та структура емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України

З метою з'ясування сутності та виокремлення структури ЕВС майбутніх офіцерів ЗС України, беручи до уваги той факт, що ще й нині поняття «емоційно-вольова стійкість майбутніх офіцерів» не було однозначно протрактовано науковцями, незважаючи на те, що давно й системно досліджується в сучасній зарубіжній літературі, необхідним вбачається більш глибокий аналіз суміжних дефініцій «емоційна стійкість» та «вольова стійкість» відносно військовослужбовців та офіцерів зокрема.

Згідно з поглядами К. Пилипенко, під дією умов, які характеризуються як екстремальні, у структурі особистості відбуваються зміни, що мають вплив на емоційну стійкість, проте, на думку автора, «інтенсивність змін має пряму залежність від рівня сформованості її мотиваційних і вольових характеристик» (Пилипенко, 2009, с. 137).

Погоджуємося з твердженням С. Костіва, на думку якого емоційна стійкість офіцера є необхідною умовою формування ним власної індивідуальності як повноправного суб'єкта військово-професійної діяльності. Саме емоційна стійкість, на думку науковця, забезпечує успішність адаптації до умов виконання службово-бойових завдань та належний рівень їх реалізації під впливом притаманних цій професії стрес-чинників. Зміст емоційної стійкості, згідно з поглядами С. Костіва, становить синтез таких ключових особистісних якостей, як урівноваженість, стабільність, здатність до самоконтролю та саморегуляції власних емоційних станів (Костів, 2017, с. 113).

Урівноваженість, за С. Костівим, це здатність офіцера до контролю та зменшення негативного впливу стрес-чинників професійної діяльності, а також співвіднесення суб'єктивного їх сприйняття з ресурсами психіки.

Стабільність, як зазначає С. Костів, має прояв у стабільності функціонування психіки офіцера, стійкості професійних принципів, мотивів поведінки та діяльності, а також здатності психіки офіцера до адаптації відповідно до викликів професійної діяльності. Здатність до самоконтролю та саморегуляції власних емоційних станів має прояв у свідомому виборі способів розв'язання проблем військово-професійної діяльності під впливом негативних чинників, а також збереження автономності та самодостатності під час вироблення управлінських рішень (Костів, 2017, с. 113).

Емоційна стійкість, згідно з твердженням В. Георгієва, є однією з важливих професійних якостей майбутніх офіцерів поряд із такими, як сміливість, самовідданість та вміння мобілізуватися, належний рівень сформованості яких сприяє успішному виконанню бойових завдань.

Недостатній рівень їх сформованості, як вказує дослідник, є ознакою непрофесіоналізму офіцера (Георгієв, 2015, с. 46).

На основі проведеного аналізу, ми дійшли висновку, що емоційна стійкість військовослужбовця – це *інтегративна якість особистості, яка забезпечує успішне виконання завдань військово-професійної діяльності в екстремальних ситуаціях під дією негативного впливу стрес-факторів на його психічний стан та є одним із визначальних критеріїв результативності військовослужбовців ЗС України, зокрема в сучасних реаліях ведення бойових дій.*

Щодо вольового компонента поняття ЕВС, то погляди дослідників мають принципові розбіжності. Так, на думку низки дослідників, для оцінки рівня сформованості вольової сфери у структурі особистості необхідно зважати такі складові: її насиченість та гнучкість; інтенсивність; стабільність; рівень розвитку; рівень самоконтролю (Шевченко, Байєр, 2015, с. 6).

Широкий спектр думок науковців реалізується через розуміння вольової стійкості як компонента психологічної готовності майбутніх офіцерів. Так, згідно з твердженням Д. Софіяна, вольова стійкість визначається вимогами професійної діяльності та є багатоконпонентним (мотиваційно-цільовий, діяльнісно-операційний, емоційно-вольовий та рефлексивно-контрольний) психологічним феноменом. В основі вольової стійкості, згідно з поглядами науковця, лежить мотивація, професійні знання та вміння, а також такі професійні якості, як відповідальність, стресостійкість та спроможність до об'єктивної самооцінки себе у професії (Софіян, 2017, с. 198).

Як зазначають Ю. Бабаян та Л. Грішман, вольові зусилля, а також мотиваційні, інтелектуальні, чітке та неоднозначне усвідомлення мети та цілей, оцінка умов виконання завдань, а також способів їх виконання є складовими психологічної готовності офіцера до реалізації службових компетентностей (Бабаян, Грішман, 2014, с. 4).

Схожі погляди знаходимо у І. Платонова, який стверджує, що у структурі психологічної готовності військовослужбовця ключове значення

відіграє вольовий акт, спроможність до якого визначається рівнем сформованості таких компонентів, як мотиваційна готовність, професійна готовність та емоційно-вольова готовність. Мотиваційна готовність згідно з поглядами дослідника характеризується рівнем сформованості мотивів, професійна готовність – професійними знаннями, навичками та вміннями, а також рівнем сформованості пізнавальних процесів.

Вольову стійкість О. Садовий та Є. Свіргунець визначають через низку компонентів у такому складі: уміння військовослужбовця мобілізувати свої зусилля у потрібний момент; наполегливість та рішучість під час подолання труднощів; спроможність до прийняття усвідомленої відповідальності за ухвалення рішень; спроможність до підтримання активності, прояву ініціативи та ефективної протидії страху, втомі та сумнівам (Колісніченко, Боровик, 2020, с. 114).

Вольова готовність як авторська інтерпретація вольової стійкості є одним із компонентів особистісної готовності поряд з моральною, комунікативною та загально психологічною згідно з твердженням Н. Мазур та О. Проскурняк (Мазур, Проскурняк, 2016, с. 10).

До вольових якостей у складі емоційно-вольового компонента В. Колісніченко та М. Боровик відносять витривалість, терплячість, емоційну стійкість, відповідальність, дисциплінованість та рішучість. Крім того, саме вольові якості сприяють здатності офіцера контролювати свої емоції та бажання, керувати поведінкою та діями, дотримуватися визначених вимог та норм, сприяють досягненню цілей, а також усвідомленню необхідності прийняття відповідальності за ухвалені рішення (Колісніченко, Боровик, 2020, с. 114).

Аналізуючи різні підходи до вольової стійкості як критерію професійної готовності та як компонента психологічної готовності, спільним є умовний поділ на її складові, зокрема на вольові якості, які є визначальними для її формування. До визначальних вольових якостей особистості В. Недощак

відносить серед інших такі: рішучість, дисциплінованість, цілеспрямованість, ініціативність, самостійність та витримку (Недошак, 2015, с. 42).

Л. Кізло, О. Купріненко та С. Федак наголошують на необхідності підвищення рівня розвитку вольових якостей, а саме: наполегливості та сміливості. Згідно з їхнім твердженням, реалізація в освітньому просторі ВВНЗ комплексу заходів з підвищення рівня розвитку вольових якостей сприятиме кращому засвоєнню теоретичних знань та формуванню вмінь майбутніх офіцерів, а також більш швидкому відновленню після фізичних та психологічних практик (Кізло, Купріненко, Федак, 2011, с. 87).

Як зазначає О. Маслій, саме вольові зусилля сприяють підвищенню спрямованості майбутніх офіцерів до виконання конкретних дій для опанування програмним навчальним матеріалом, є додатковим стимулом до оволодіння професійно орієнтованими вміннями, а також сприяють більш результативному набуттю практичних навичок виконання професійних завдань (Маслій, 2019а). Ефективність емоційно-вольових процесів поряд із мотиваційними та інтелектуальними, на думку О. Маслія, є передумовою успішності майбутніх офіцерів під час професійної підготовки у ВВНЗ (Маслій, 2019б, с. 151).

Розділяємо погляди С. Кучеренко та Н. Кучеренко, на думку яких розвиненість емоційно-вольового компонента як складової професійної успішності майбутніх офіцерів передбачає належний рівень сформованості саме вольових якостей, серед яких наполегливість, витримка, цілеспрямованість, рішучість та ініціативність (Кучеренко С., Кучеренко Н., 2018, с. 163).

Дослідження проблеми формування морально-вольових якостей курсантів – майбутніх прикордонників дало змогу О. Фігурі дійти висновку, що успішність їхньої майбутньої професійної діяльності залежить як від сформованої компетентності в галузі охорони державного кордону, так і від розвиненості таких вольових якостей, як цілеспрямованість, наполегливість, сміливість, рішучість та самоконтроль (Фігура, 2004, с. 549).

Поділяємо погляди О. Торічного, який до ключових морально-вольових якостей майбутніх офіцерів-прикордонників відносить відповідальність, цілеспрямованість, рішучість, ініціативність, дисциплінованість, наполегливість, терплячість, самовладання, мужність, принциповість, сміливість, самовідданість (Торічний, 2019, с. 292).

Нам імпонує погляд В. Соколовського, який, наголошуючи на важливості формування вольових якостей, акцентує увагу на самовладанні як здатності людини до керування своїми діями, що дозволяє їй, в разі потреби, усвідомлено ризикувати власним життям для досягнення цілей діяльності (Соколовський, 2012, с. 164).

Ґрунтовно досліджуючи проблеми професійної підготовки військовослужбовців, В. Ягупов виокремив ключові вольові якості, які необхідні для успішного виконання офіцером службових обов'язків, серед яких дисциплінованість та рішучість, наполегливість та сміливість. Дисциплінованість, за В. Ягуповим, є підтвердженням сформованості в офіцера умінь співвідносити свої бажання та дії з потребами військової служби на користь останньої. Спроможність до реалізації ухваленого рішення визначається рівнем сформованості рішучості, тоді як наполегливість є однією з ознак психологічної стійкості офіцера, а сміливість визначальна у спроможності офіцера до ризику (Ягупов, 2004, с. 342).

Узагальнення поглядів дослідників щодо визначення й класифікації вольових якостей дає змогу дійти висновку, що виокремлення ключових морально-вольових якостей майбутніх офіцерів передбачає врахування притаманних професії офіцера особливостей, серед яких такі: інтеграція управлінських та фахових компетентностей, рівень відповідальності за виконання завдань, зокрема й бойових, та збереження при цьому життя та здоров'я підпорядкованого особового складу, відсутність на початковому етапі великого життєвого та професійного досвіду як підґрунтя до ухвалення управлінських рішень.

Зважаючи на вищенаведені особливості професії офіцера та результати здійсненого теоретичного аналізу наукових пошуків дослідників, можна дійти висновку, що до найбільш важливих вольових якостей майбутніх офіцерів належать такі: цілеспрямованість, активність, ініціативність, рішучість, енергійність, самостійність, відповідальність, наполегливість, дисциплінованість, мужність, стійкість, сміливість та вміння володіти собою.

Наявність цілеспрямованості в офіцера сприяє спрямуванню вольових зусиль, активізації діяльності, постійному та наполегливому руху для особистісного та професійного зростання, тоді як активність, ініціативність, рішучість, енергійність, самостійність, відповідальність та наполегливість сприяють постійному пошуку шляхів досягнення визначених цілей. Своєю чергою дисциплінованість, мужність, стійкість, сміливість та вміння володіти собою є передумовою до здатності офіцера до дієвого впливу на власну діяльність у критичних умовах виконання службово-бойових завдань.

Беручи до уваги власний досвід професійної підготовки військовослужбовців, можна виокремити такі пріоритетні напрями формування вольових якостей:

- створення умов формування вольових якостей в освітньому просторі ВВНЗ;
- формування особистого досвіду прояву вольових якостей у навчанні та квазіпрофесійній діяльності;
- розвиток вольових якостей.

Розвиток у майбутнього офіцера вольових якостей та сформованість умінь контролю власних емоційних станів є підґрунтям формування ЕВС як базового компонента професії офіцера. Узагальнення результатів дослідження науковцями понять «емоції», «воля», «стійкість» та «емоційна стійкість» дає змогу дійти висновку, що ЕВС в переважній більшості розглядається як складне психічне утворення, яке є результатом інтегрування певних психічних процесів і явищ.

Слушним вбачається твердження, запропоноване С. Деніжною та М. Совою, які трактують ЕВС фахівця як належний рівень сформованості здатності до збереження в складних умовах стабільного психічного стану. Дослідниці виокремлюють якості, наявність яких є визначальною у процесі формування ЕВС:

- відсутність психологічних реакцій, що знижують ефективність дій в екстремальних ситуаціях і породжують неточності, промахи, помилки;
- натренованість у бездоганному виконанні професійних дій у психологічно складних умовах;
- уміння зберігати професійну пильність, виявляти розумну настороженість і увагу до ризику, небезпеки, несподіванок;
- непаддатливість до психологічного тиску;
- уміння володіти собою в психологічно напружених, конфліктних, стресогенних ситуаціях (Dienizhna, & Sova, 2016), що повною мірою притаманне професії військовослужбовця та офіцера зокрема.

Виходячи з вищенаведеного, пропонуємо авторське визначення емоційно-вольової стійкості стосовно майбутніх офіцерів – це *інтегративна властивість особистості, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі ВВНЗ, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмувальних чинників.*

Аналіз трактувань та поглядів науковців на сутність ЕВС дає змогу дійти висновку про доцільність їх класифікації за трьома основними напрямками.

Перший напрям передбачає розгляд науковцями цієї дефініції як складової готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності, що ґрунтується на сформованості його психологічної готовності. Такі психолого-педагогічні погляди науковців у скороченому вигляді наведено в табл. 1.1.

**Узагальнення поглядів науковців щодо сутності ЕВС як складової
психологічної готовності**

Автор (автори)	Складові готовності або значення компонента
Є. Потапчук (Потапчук, 2001, с. 124)	«здатність протистояти реальній небезпеці, виявляти психічну витривалість і стійкість, вольовими зусиллями долати негативні почуття та психічні стани»;
Л. Снігур, О. Хижняк, Є. Подтергера, Е. Сарафанюк, К. Аветісян, О. Булгакова (Снігур, Хижняк, Подтергера, Сарафанюк, Аветісян, Булгакова, 2010, с. 117)	«здатність протистояти небезпекам та витримувати негативний емоційний і фізичний вплив на психіку, зберігати активність та результативність його діяльності у складних бойових обставинах»;
М. Корольчук, В. Крайнюк (Корольчук, Крайнюк, 2006, с. 11)	ЕВС в загальній структурі психологічної готовності серед інших компонентів: позитивне ставлення до своєї діяльності, професійні риси, сприйняття, уява, мислення і пам'ять, професійні знання, уміння, навички і звички, відносність рис характеру, темпераменту, здібностей щодо властивостей діяльності;
О. Колесніченко (Колесніченко, 2009, с. 57)	важливість емоційного компонента як складової ЕВС для активації організму на майбутню професійну діяльність, забезпечення емоційної стабільності та стійкості до зовнішніх стресогенних чинників;
Кучеренко С., Кучеренко Н. (Кучеренко С., Кучеренко Н., 2018, с. 163)	компонент професійної успішності як результат сформованості емоційних та вольових якостей;
О. Столяренко (Столяренко, 2012, с. 132)	емоційний та вольовий компоненти у структурі психологічної готовності, що передбачає, крім того мотиваційний, пізнавальний компоненти та психомоторні психічні явища;
В. Ягупов (Ягупов, 2004, с. 212)	емоційний та вольовий структурні елементи психологічної готовності військовослужбовців, до якої також включено: мотиваційний та пізнавальний;
М. Кулакова (Кулакова, 2006, с. 7)	емоційно-вольовий компонент як характеристика особистих якостей готовності до професійної діяльності в складі адаптаційного, мобілізаційного та комунікаційного (компоненти, що характеризують особистісні якості) та планово-змістовного, мотиваційного, контрольно-оцінного та управлінського (компоненти, що визначають професійні характеристики готовності);
Л. Кондрашова (Кондрашова, 1987, с. 15)	емоційно-вольовий компонент готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності з числа таких: мотиваційний, орієнтаційний, пізнавально-операційний, психофізіологічний та оцінюючий;
Ю. Лісніченко (Лісніченко, 2014, с. 7)	емоційно-вольовий компонент ставлення курсантів до освітнього процесу, до складу якого віднесено емоції, почуття, потреби, стійку орієнтацію на мету та завдання освітнього процесу у ВВНЗ;

Продовження табл. 1.1

С. Нехаєнко (Нехаєнко, 2019, с. 190)	емоційно-вольовий компонент професійної компетентності організаторів МПЗ у складі ціннісно-мотиваційного, когнітивного, організаційно-діяльнісного, психологічного, предметно-діяльнісного, індивідуально-психологічного та суб'єктного;
С. Кубіцький (Кубіцький, 2002, с. 5)	ЕВС як критерій професійної готовності до виконання професійних завдань серед таких з них, як спрямованість особистості, інтелектуальні якості, вміння та установки.

Отже, на основі проведеного аналізу можемо відзначити, що ЕВС виступає основним компонентом психологічної готовності майбутніх офіцерів, яка формується в системі занять з психологічної підготовки (для всіх спеціальностей), а також під час перебування в умовах спеціально створеного освітнього середовища ВВНЗ.

Другим напрямом протрактування сутності ЕВС є визначення її як критерію професійної готовності майбутнього офіцера ЗС України. Основні погляди науковців у цій площині наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Узагальнення поглядів науковців щодо сутності ЕВС як провідного критерію професійної готовності майбутнього офіцера ЗС України

Автор	Значення критерію
С. Костів (Костів, 2018, с. 169)	емоційно-вольовий критерій як засіб діагностики розвиненості емоційно-вольової складової психофізичної витривалості майбутніх фахівців (емоційно-вольові якості) та ЕВС до навантажень під час професійної діяльності;
В. Георгієв (Георгієв, 2015, с. 9-10)	ЕВС в складі компонентів професійної компетентності майбутніх офіцерів: мотиваційно-цільового, тактико-спеціального, пізнавально-операційного та рефлексивно-аналітичного;
А. Шабалдак (Шабалдак, 2017, с. 566)	ЕВС у складі критерію оцінювання особистісно-вольового компонента військово-професійної діяльності (стійкість, протистояння реальній небезпеці, психологічна витривалість, прояв вольових зусиль до подолання негативних почуттів та психічних станів);
Є. Потапчук, О. Лазоренко (Потапчук, Лазоренко, 2013, с. 74)	ЕВС як один із показників сформованості емоційно-вольового критерію психологічної готовності серед яких: витримка, самоконтроль, здатність до мобілізації зусиль, стійкість до тривалих навантажень, контроль проявів страху та тривожності, сміливість та рішучість;

Продовження табл. 1.2

А. Чудик (Чудик, 2014, с. 83)	ЕВС як особистісний критерій рівня сформованості професійної мотивації для застосування (у разі потреби) спеціальних засобів і заходів фізичного впливу поряд із сформованістю професійних якостей, витривалості, сили волі, спритності, точної координації рухів, здатності до тривалого розумового й фізичного напруження;
М. Карпушина (Карпушина, 2017, с. 7)	емоційно-вольовий критерій оцінювання стану сформованості у майбутніх офіцерів умінь розв'язувати проблемні ситуації професійної діяльності серед таких, як мотиваційно-ціннісний, когнітивно-пізнавальний та діяльнісно-цільовий;
Н. Лазаренко, В. Зубко (Лазаренко, Зубко, 2020, с. 143)	ЕВС як передумова до формування емоційно-вольової готовності в складі критерію «Здатність до самооцінювання власної готовності до професійної мобільності» оцінювання рівня сформованості професійної мобільності офіцерів;
Ю. Лісніченко (Лісніченко, 2014, с. 8)	ЕВС як складова критерію оцінювання емоційно-вольового компонента рівня готовності офіцерів до професійної діяльності, що визначається стресостійкістю, самоконтролем, здатністю до керування поведінкою та діяльністю, рівнем сформованості вольових якостей.

Узагальнюючи, можемо стверджувати, що ЕВС як критерій професійної готовності майбутнього офіцера зумовлюється рівнем сформованості окремих показників готовності майбутнього військового фахівця реалізувати посадові компетенції під час тривалих та напружених дій, зокрема в бойових умовах.

Третій напрям узагальнень поглядів дослідників визначає ЕВС як одну з професійно важливих якостей майбутнього офіцера, необхідну для успішної професійної діяльності, подано в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Сутність ЕВС як професійно важливої якості майбутнього офіцера

Автор	Значення як професійно важливої якості
О. Пшенична (Пшенична, 2019, с. 324)	ЕВС як одна з провідних якостей, необхідних для виконання завдань військової служби з охорони державного кордону, до яких також віднесено: уміння оцінки обстановки, здатність до виконання необхідних дій упродовж найкоротших термінів, сформованість критичного мислення та пізнавальних процесів, готовність проявляти вольові зусилля для подолання труднощів, рішучість та наполегливість;
В. Осьодло (Осьодло, 2013, с. 205)	ЕВС у складі загальної професійної освіченості, сформованого досвіду успішних професійних досягнень та творчого потенціалу як психологічних особливостей офіцера, що визначають спроможність до реалізації функцій діяльнісного компонента його суб'єктності;

С. Костів (Костів, 2017, с. 110)	ЕВС як ознака спроможності до адекватної поведінки в стресогенних умовах діяльності, вироблення оптимального управлінського рішення, витримки й самоконтролю;
Г. Дзвоник (Дзвоник, 2016, с. 25)	ЕВС як здатність психіки фахівця до збереження функціональної активності під впливом стресу, прояв фрустрації та як результат належного рівня сформованості та розвитку емоційно-вольової саморегуляції;
О. Косолапов (Косолапов, 2010, с. 220)	ЕВС як здатність до подолання психічного напруження та регулювання поведінки та діяльності в умовах необхідності прояву максимальних психічних і фізичних можливостей офіцера як професіонала, перш за все під час бойової діяльності;
І. Окуленко (Окуленко, 2006, с. 98)	ЕВС як показник спроможності офіцера до ефективного та успішного функціонування в професійній діяльності, яка характеризується «екстремальністю, оскільки вирізняється складними умовами протікання, які закономірно відображаються особистістю на психічному рівні у вигляді тривожності, страхів, стресів, дистресів тощо»;
М. Карпушина (Карпушина, 2017, с. 7)	ЕВС як провідна професійно важлива якість офіцерів під час застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності;
Р. Ковальчук, О. Багас (Ковальчук, Багас, 2021, с. 204)	сформованість ЕВС як результат фізичного гартування майбутнього офіцера, зокрема й під час занять з рукопашного бою, що сприяє вдосконаленню таких психічних якостей, як рішучість, наполегливість та цілеспрямованість;
М. Калашнік (Калашнік, 2021, с. 168)	ЕВС як провідна поряд із психічним здоров'ям та психічним розвитком особистості якість, сформованість яких визначають спроможність майбутніх судноводіїв до командної роботи та є критерієм оцінювання успішності професійної підготовки;
Р. Демків, Г. Лук'янова (Демків, Лук'янова, 2019, с. 35)	ЕВС як одна з найвагоміших професійно важливих якостей, до яких також віднесено витримку, рішучість, сміливість та відповідальність, а також фізична працездатність, що визначають рівень професійної готовності особового складу Національної поліції до виконання визначених завдань;
Г. Гребенюк (Гребенюк, 1997, с. 17)	ЕВС як одна з професійно важливих якостей та властивостей особистості в структурі психологічної готовності курсантів до професійної діяльності, належний рівень сформованості яких є необхідним для ефективної професійної діяльності;
І. Приходько, Н. Юр'єва, А. Лиман (Приходько, Юр'єва, Лиман, 2021, с. 122)	ЕВС як одна з індивідуально-психологічних особливостей та професійно важливих якостей психограми військовослужбовця за контрактом Національної гвардії України, до яких також віднесено комунікативну компетентність, варіативність діяльності в ситуаціях конфлікту, здатність до ухвалення рішень в екстремальних умовах, відповідальність, вмотивованість;
В. Вилко, В. Грицюк, В. Дикун (Вилко, Грицюк, Дикун, 2012, с. 17)	ЕВС як одна з психологічних якостей, до яких також включено мислення, увагу, пам'ять, швидкість реакцій, розвиток яких є передумовою до прояву сформованих професійних компетентностей в бойовій діяльності.

Проведений аналіз поглядів дослідників щодо трактування ЕВС як провідної професійно важливої якості майбутнього офіцера свідчить про те, що вона, згідно з твердженнями дослідників, є важливою передумовою до наявності в офіцера витримки та володіння вміннями самоконтролю та має безпосередній вплив на формування професійної готовності офіцера до виконання службово-бойових завдань.

Сутність ЕВС, на наше переконання, полягає в її винятковій ролі щодо спроможності офіцера до свідомого керування своїм емоційним станом на етапі ухвалення управлінського рішення як ключового чинника успішності реалізації ним та підпорядкованим підрозділом місії чи конкретного службового завдання. Крім того, саме сформованість ЕВС є передумовою до наявності в офіцера витримки та володіння вміннями самоконтролю, навичок підтримання психічного навантаження на рівні оптимальної працездатності, особливо в нестандартних, емоційно насичених ситуаціях професійної діяльності. Спроможність до керування офіцером власним емоційним станом та максимальної концентрації вольових зусиль на досягненні цілей є визначальною ознакою успішності його діяльності, а також виступає чинником тривалого збереження психічного здоров'я та профілактики емоційного вигорання.

Серед провідних функцій ЕВС ми виокремлюємо сигнальну та регулятивну. Сигнальна функція ЕВС майбутніх офіцерів полягає в своєчасному та оперативному оповіщенні щодо рівня та сили прояву зовнішніх чинників, які мають вплив на емоційне сприйняття офіцером ситуативних змін у сфері професійного буття. Регулятивна ж функція забезпечує контроль неусвідомлених реакцій організму на стресові чинники та регулювання фізіологічних та психічних процесів, адекватну реакцію на них та збереження можливостей повноцінного функціонування та ухвалення управлінських рішень офіцером як ключового чинника оцінювання ефективності його професійної діяльності.

Беручи до уваги вищенаведені наукові розвідки та узагальнивши погляди дослідників на природу ЕВС фахівців та офіцерів зокрема, доцільно визначити її структуру, зважаючи на низку базових положень, а саме: ЕВС є складним системним утворенням психіки особистості, основу якого складає взаємодія інтелекту, мотивації, емоцій та волі індивіда, інтеграція проявів яких забезпечує його тривалу здатність до успішної професійної діяльності в несприятливих умовах. З огляду на зазначене, структура ЕВС майбутнього офіцера, на наше переконання, передбачає такі підструктури:

- психофізіологічну (стабільність нервових процесів, здатність до контролю та оперативного реагування на зміни у фізичному стані організму щодо недопущення зниження спроможностей до виконання завдань військово-професійної діяльності);

- когнітивну (розуміння сутності та потенціалу ЕВС для успішності у професійній діяльності, володіння навичками її використання);

- емоційну (контроль та саморегуляція емоційного стану та прояву емоцій, опірність психіки);

- вольову (наявність стійких усвідомлених мотивів до самореалізації у професії, рішучість у досягненні мети, наполегливість у подоланні перешкод, опірність негативним чинникам, спроможність до концентрації максимальних зусиль на розв'язанні конкретних проблемних ситуацій);

- діяльнісну (використання ЕВС під час виконання завдань військової служби);

- рефлексивну (критичний аналіз одержаних результатів професійної діяльності, своєчасне внесення змін та оперативне її корегування, самопізнання, вироблення індивідуального управлінського стилю як передумови до самореалізації у професії).

Проте урахування специфічних особливостей професійної діяльності офіцера, досвід професійної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ дають змогу дійти висновку, що оптимальним варіантом структури ЕВС майбутніх

офіцерів є визначення в її складі мотиваційного, когнітивного та діяльнісного компонентів.

Мотиваційний компонент ЕВС майбутнього офіцера є визначальним у формуванні загальнолюдських цінностей та цінностей військово-професійної діяльності, стійкої мотивації до військової служби та служби на посадах офіцерського складу зокрема, сприйняття курсантом себе професіоналом через усвідомлену цінність професійного буття, самомотивацію до реалізації у професії. Крім того, сформованість системи індивідуальних цінностей професії офіцера є визначальною передумовою усвідомлення потреби курсанта у самореалізації у професії.

Від вмотивованості майбутнього офіцера, сили його мотивів великою мірою залежить рівень прояву його ЕВС, оскільки мотиви спонукають до активності в діяльності, а також великою мірою є визначальними у формуванні світогляду офіцера. Належний рівень вмотивованості курсанта є стимулом до прояву активності в опануванні новими знаннями та набутті професійного досвіду виконання обов'язків військової служби, професійного та особистісного саморозвитку, а також має визначальний вплив на вироблення індивідуального стилю ухвалення управлінських рішень.

Емоційне сприйняття майбутнім офіцером результатів навчальної та квазіпрофесійної діяльності мають своїм наслідком суб'єктивні переживання ним успіхів та невдач, проте саме емоції є визначальним чинником формування його індивідуального емоційного досвіду як складової професійного досвіду.

Сформованість мотиваційної сфери майбутнього офіцера забезпечує усвідомлення цінності та визначальної ролі належного рівня сформованості ЕВС у себе та у підпорядкованого особового складу, сприяє усвідомленню потреби в оволодінні методикою, техніками, прийомами її формування та розвитку.

Когнітивний компонент ЕВС майбутніх офіцерів характеризує сукупність фахових знань та вмінь як передумови до успішної реалізації службово-бойових завдань, сприяє формуванню професійного досвіду через класифікацію, аналіз

та узагальнення інформації як складової ухвалення виваженого управлінського рішення, та є визначальним у формуванні професійного світогляду та професійної самосвідомості. Ступінь розвитку когнітивної сфери майбутнього офіцера безпосередньо залежить від його пізнавальної активності, допитливості та інтересу до професійної діяльності, а емоції виступають регулятором когнітивних процесів, впливаючи на об'єктивність оцінок та суджень.

Рівень ЕВС майбутнього офіцера безпосередньо залежить від якості розумової діяльності, оскільки в основі сформованих умінь збору та обробки інформації, її критичного осмислення, управління професійною діяльністю лежить мислення. Тому аналіз набутих знань та досвіду квазіпрофесійної діяльності сприяє критичному осмисленню курсантом спроможності застосовувати набуті знання у службово-бойовій діяльності та в ухваленні управлінських рішень, їх корегуванні та пошуку нестандартних варіантів управлінських рішень.

Результатом навчання у ВВНЗ є пізнання майбутнім офіцером себе як повноправного суб'єкта офіцерського буття через усвідомлення основ, цілей та особливостей військово-професійної діяльності, способів та умов виконання службово-бойових завдань, а також актуалізує потребу до налагодження суб'єкт-суб'єктних відносин з іншими її суб'єктами.

Сформованість когнітивного компонента ЕВС у майбутніх офіцерів передбачає його здатність до оцінки та аналізу проблемної професійної ситуації та результатів професійної діяльності загалом, критичного осмислення позитивного та негативного як власного досвіду, так і досвіду інших офіцерів.

Діяльнісний компонент ЕВС майбутніх офіцерів характеризується результатами застосування набутих під час навчання у ВВНЗ фахових знань й умінь практичного виконання обов'язків під час квазіпрофесійної діяльності та виконання обов'язків військової служби як офіцера, сформованістю здатності до аналізу результатів професійної діяльності та спроможності побудови стратегії професійного зростання. Свідома саморегуляція майбутнім офіцером навчальної та квазіпрофесійної діяльності визначається, крім іншого, також

рівнем сформованості його вольових якостей. Саме вияв вольових зусиль сприяє спрямуванню активності, дій та діяльності на досягнення цілей, реалізацію конкретних завдань, визначених професійними мотивами.

Належний рівень сформованості діяльнісного компонента характеризується спроможністю курсанта до критичної оцінки набутих знань й умінь, порівняння наявного досвіду успішного виконання обов'язків офіцерами, зокрема під час участі у бойових діях, із здобутими у ВВНЗ теоретичними знаннями, а також спроможністю до переосмислення власної ролі та місця у сфері професійного буття. Крім того, діяльнісний компонент є ключовим у самооцінюванні майбутнім офіцером проміжних результатів на етапі розвитку як військового професіонала, критичного осмислення набутих під час навчання теоретичних знань з особливостями їх застосування під час виконання обов'язків військової служби, що є передумовою до усвідомлення потреби в самоосвіті та саморозвитку.

Отже, з огляду на особливості професійної підготовки майбутніх офіцерів вибір компонентів ЕВС у складі мотиваційного, когнітивного та діяльнісного є оптимальним, а їх взаємозв'язок і взаємозалежність утворюють цілісну структуру.

Наступним етапом нашого дослідження буде з'ясування особливостей формування ЕВС у майбутніх офіцерів у ВВНЗ.

1.3. Особливості формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах

Подальший розгляд питання формування ЕВС у майбутніх офіцерів ЗС України та виокремлення особливостей, які є визначальними у процесі її формування, передбачає аналіз нормативних документів органів військового управління щодо професійної підготовки майбутніх офіцерів та керівних документів у сфері організації вищої військової освіти зокрема.

Відповідно до Указу Президента України №473/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України», перспективна модель ЗС України до 2030 року буде реалізовуватися через досягнення окреслених у документі стратегічних цілей шляхом удосконалення як вже наявних, так і створення нових оптимальних спроможностей сил оборони. Стратегічні цілі передбачають дотримання принципів та стандартів ЗС держав – членів НАТО, що зумовлюють низку вимог, а саме:

– інноваційність (досягнення стратегічного рівня впливів через тактику дій, яка ґрунтується на здатності до нешаблонних дій, які є суперечливими до визначених стандартів, проте дозволяють виконувати завдання швидко та оперативно відповідно до змін обстановки та появи нових загроз);

– динамічність (взаємозлагодженість дій сил безпеки, державних органів разом із силами оборони, а також узгоджена швидка реорганізація у силах оборони).

Пріоритетним завданням політики кадрової роботи є поєднання людиноцентрованості відповідно до принципів та стандартів держав – членів НАТО й досвіду ведення російсько-української війни, що впливатиме на зростання рівня укомплектованості сил оборони високопрофесійними кадрами для виконання завдань, зумовлених сучасними викликами та потенційними загрозами.

Особливу увагу, з огляду на дослідження компонентів формування ЕВС у нашому дослідженні, необхідно звернути на особливості підготовки військовослужбовців ЗС України й інших складових сил оборони, які є професіоналами з високим рівнем мотивації, що передбачає:

формування довіри як ключового чинника успішності та ефективності виконання службових та бойових завдань;

розвиток командних цінностей як результат високого рівня сформованості особистих цінностей (відданість, мужність, гідність, добросовісність і професіоналізм);

прояв лідерства на різних рівнях (офіцерському, сержантському, старшинському), що зумовлюється рівнем сформованості лідерських компетентностей і беззаперечного досвіду лідерів та побудовано на їх високому авторитеті – як моральному, так і професійному, адже підлеглий особовий склад прагне вдосконалюватися через особистий приклад лідера та впевнений у готовності до виконання завдань за призначенням через системну зацікавленість та відданість лідера на етапі їх підготовки (Указ Президента України «Про Стратегічний оборонний бюлетень України», 2021).

Серед стратегічних цілей розвитку сил оборони України, актуальною в умовах сьогодення, є «спрямування зусиль на професійний та вмотивований особовий склад сил оборони, підготовлений військовий резерв, що підтримується за рахунок ефективних прозорих систем кадрового менеджменту, військової освіти і науки, охорони здоров'я і соціального захисту» (Указ Президента України «Про Стратегічний оборонний бюлетень України», 2021, 12 січня).

Зокрема у Візії Генерального штабу ЗС України щодо розвитку ЗС України визначено, що серед основних пріоритетів розвитку ЗС України є «розробка та впровадження в усіх сферах діяльності ЗС України стандартів та процедур, прийнятих у державах – членах НАТО, високий рівень професійної підготовки особового складу, у тому числі шляхом фахового навчання військовослужбовців як в Україні, так і за кордоном, та надання пріоритету колективній та об'єднаній підготовці всіх складових сил оборони, розширення переліку спільних теоретичних та практичних заходів, які стосуються всього спектру спільного виконання ними завдань» (Візія Генерального штабу ЗС України щодо розвитку ЗС України на найближчі 10 років, 2020, 3 січня).

У Доктрині «Морально-психологічне забезпечення (далі – МПЗ) військ (сил) в об'єднаних операціях» вказано, що цілеспрямований морально-психологічний вплив на особовий склад через формування й підтримання у нього необхідних морально-психологічних якостей задля успішного виконання бойових завдань визначає актуальність та його необхідність з

огляду на сучасний етап розвитку ЗС України (Доктрина «МПЗ військ (сил) в об'єднаних операціях», 2020).

Про потребу в компетентних фахівцях з лідерськими якостями, зокрема з емоційними проявами властивостей характеру, спроможних налагоджувати та підтримувати ефективну взаємодію з представниками (підрозділами) країн – членів НАТО в умовах успішного відбиття агресії російської федерації та виконувати поставлені завдання щодо захисту держави зазначено у «Доктрині військового лідерства у ЗС України» (Доктрина військового лідерства у ЗС України», 2024).

Отже, після проведеного аналізу законодавчих та керівних документів можна стверджувати, що ЕВС як однією з основних складових професійної підготовки офіцерів ЗС України опосередковано, але все ж присутня у нормативних документах Міністерства оборони України (далі –МОУ).

З'ясовано, що в документах, які регламентують вищу військову освіту (Закон України «Про вищу освіту», 2014; Закон України «Про освіту», 2017; Наказ МОУ «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у ВВНЗ МОУ та ВНП ВНЗ України», 2020; Наказ МОУ «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах МОУ, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти», 2024; Наказ МОУ «Про вдосконалення підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського складу у ВВНЗ та військових навчальних підрозділах», 2016), розглядається питання створення освітнього середовища у ВВНЗ, що забезпечить формування висококомпетентного офіцера-професіонала ще під час навчання у ВВНЗ.

Щодо важливості та доцільності формування ЕВС, то увагу акцентовано в низці документів, а саме:

– «формування моральної стійкості та психологічної готовності до виконання бойових завдань» (Наказ МОУ «Про затвердження Положення про

особливості організації освітнього процесу у ВВНЗ МОУ та ВНП ВНЗ України», 2020, 23 січня);

– актуальність оцінювання професійно-психологічних показників майбутнього офіцера як під час вступної кампанії, так і на етапі складання рейтингової картки випускника («Положення про організацію освітнього процесу в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного», 2020);

– «формування в особового складу НАСВ високого рівня патріотизму, власної гідності, готовності до військово-професійної діяльності, професійно важливих якостей, відповідальності за доручену справу, долю держави, суспільства і людства» (Наказ Начальника НАСВ «Стратегія НАСВ на період до 2025 року», 2020, 17 січня).

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що в основі професійної підготовки майбутнього офіцера ЗС України у ВВНЗ є створення умов для формування та подальшого розвитку його психологічної готовності до виконання завдань за призначенням в умовах службової та бойової діяльності, складовою якої є ЕВС.

У Базовій програмі офіцерської професійної військової освіти ЗС Канади (Generic Officer Professional Military Education Reference Curriculum 1000-1 (SSODEO), 2011) зазначено, що справжній командир завжди прагне знати правду і прийняти правильне рішення, виявляє відвагу та відданість і діє відповідно. Командирський характер передбачає не лише моральну та етичну перевагу над оточуючими, а також твердість, рішучість, самодисципліну та розсудливість.

Як зазначає А. Дончак, «найважливішою вимогою до психологічної підготовки є формування в особового складу ЕВС – здібності протистояти небезпеці, витримувати негативну емоційну і фізичну дію на психіку воїнів у бойовій обстановці, а також формування «надійності» психіки, її стійкості до застосування різноманітних перешкод, здібності зберігати активність і результативність діяльності війни в складних умовах бою» (Дончак, 2015,

с. 95). Також дослідниця наголошує на важливості під час здійснення психологічної підготовки особового складу «використання існуючих і розроблення нових комплексів вправ щодо формування ЕВС (обкатка особового складу танками, легководолазна підготовка і водіння танків під водою, стрибки у воду, подолання вогняних смуг тощо) та застосування різних тренажерів для вироблення професійних якостей уваги, пам'яті і мислення» (Дончак, 2015, с. 96).

Водночас як І. Пампура акцентує особливу увагу на наявності у військовослужбовців окремих психологічних якостей, що виступають опорними, які можуть формуватися під час діяльності (навчання, обставин життя та праці). «Ці якості виступають передумовою оволодіння професійною діяльністю військовими, в процесі реалізації якої відбуваються деякі особистісні зміни, розвиваються та вдосконалюються професійно важливі якості, здійснюється становлення особистості військовослужбовця» (Пампура, 2013, с. 249).

Зокрема, Я. Мацегора зосереджує свою увагу на емоційних якостях, які суттєво впливають як на якість, так і на контекст професійної діяльності. Зазначені дослідником якості реалізуються через емоційний стан військовослужбовця відповідно до певних умов, що відбуваються навколо, який виступає каталізатором для його активізації, зокрема долати труднощі.

Автори монографії «Психологічна готовість військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації» вказують, що «емоційні якості характеризуються спрямованістю переживань, сформованістю почуття професійного обов'язку, здатністю управляти своїм емоційним станом в екстремальних умовах військово-професійної діяльності» (Колесніченко, Мацегора, Воробйов, 2016, с. 214).

Умови виконання завдань, зокрема під час бойової діяльності, характеризуються наявністю різноманітних чинників – так званих стрес-чинників – які не лише негативно впливають на психіку, а й змінюють

поведінку військовослужбовця. На думку Б. Смірнова, «адекватна реакція супроводжується підвищенням ролі вольових якостей особистості, посиленням емоційного компонента, що беруть участь у формуванні реакції-відповіді» (Смірнов, 2007, с. 93).

С. Костів трактує ЕВС фахівців оперативно-тактичної ланки управління як «практичну здатність їх психіки зберігати високу функціональну активність управлінського спрямування в умовах дії стрес-чинників військової служби, особливо в бойових умовах функціонування військової організації держави, протистояти фрустрації – як результат пристосування до них, так і результат високого рівня розвиненості емоційно-вольової саморегуляції» (Костів, 2017, с. 112).

Водночас Т. Мацевко за результатами дослідження проблеми формування якостей військового професіонала наголошує на особливостях та винятковості військово-професійної діяльності. Так, дослідник зазначає, що особистісні якості офіцера можна вважати сформованими, якщо він має:

- стійкі бажання та мотиви, що сприяють високому рівню самомотивації на вирішення військово-професійних завдань за власною ініціативою та прагненням військовослужбовця;

- розвинена ЕВС офіцера, що забезпечує адаптацію й протидію стресорам та стресовим ситуаціям, які виникають;

- високий рівень розвиненості комунікативних навичок, зокрема щодо міжособистісного спілкування з позиції управлінця;

- розвинені вміння й здатності офіцера до системного аналізу ситуацій в умовах відсутності достатньої інформації про необхідні елементи;

- вміння нести відповідальність за ухвалені управлінські рішення та їх наслідки як основа високого рівня самосвідомості управлінця (Мацевко, 2007).

Особистісна готовність, згідно з поглядами С. Зінченка та Р. Веселівського, до діяльності в екстремальних умовах фахівців та майбутніх офіцерів зокрема, обумовлена необхідністю забезпечення сформованості таких її складових:

– емоційно-інтелектуальна, яка передбачає відповідальність та впевненість у досягненні успіху, що ґрунтуються на високому рівні знань за професією;

– волюва – здатність мобілізувати необхідні сили, зважаючи на власні потреби для виконання завдань, що постають, через подолання невпевненості;

– мотиваційна – стійкий інтерес до окресленої діяльності (Зінченко, Веселівський, 2015).

Ступінь та міру відповідності вимогам, зумовленим специфікою конкретної професії, Ю. Андрусишин та Н. Іванова визначають через такі п'ять рівнів, як особистісний потенціал, комунікативні навички, здатність до аналізу й прогнозування, здатність виконувати завдання під впливом стресорів, а також ступінь сформованості попередніх рівнів.

Так, особистісний потенціал фахівця обумовлюється особливостями тілобудови, сприйняття та функціонування психіки, що забезпечують розвиток інтелектуальних та комунікативних здібностей, схильність до позитивного емоційного сприйняття та стійкість волі, а також взаємовиключає наявність певних протипоказів для діяльності у сфері «людина – людина». Високий рівень комунікативних навичок є передумовою до встановлення контактів та міжособистісних взаємодій у колективі.

Здатність до аналізу й прогнозування передбачає спроможність критичного аналізу одержаних результатів та прогнозування можливого розвитку подій із передбаченням наслідків, що стають основою ухвалення управлінського рішення.

Здатність виконувати завдання під впливом стресорів відображається через здатність фахівця виконувати поставлені завдання під постійним та тривалим емоційним впливом, що передбачає наявність умінь до контролю власного емоційного стану та володіння навичками зниження тривожності в процесі професійної комунікації, що є ознакою високого рівня сформованості ЕВС.

Найвищим рівнем є загальний рівень сформованості всіх показників попередніх рівнів та визначається наявністю стійкої професійно орієнтованої мотивації, розвиненістю інтелектуальних здібностей та професійного мислення, сформованістю професійно важливих якостей та ЕВС зокрема, що є визначальним, на думку дослідників, у професійній готовності фахівця до реалізації завдань у професії (Андрусин, Іванова, 2017).

Поділяємо наукову позицію В. Ягупова щодо виокремлення основних показників, що визначають професіоналізм військового фахівця та забезпечують його успішну діяльність в умовах підвищеного ризику. До найбільш вагомих дослідник відносить такі:

високий рівень розвитку якостей – особистісних та професійно важливих, а також властивостей, що забезпечують функціонування фахівця у ризиконебезпечних умовах (психічна стійкість);

суб'єктна та військово-професійна компетентності, що відображається через два взаємозалежних аспекти: перший, коли військовослужбовець сприймає себе та мислить як професіонал у військовій справі, другий – сприйняття його соціумом як професіонала у військовій справі, а також як представника певного виду та роду військ ЗС України;

фахова компетентність, що різниться залежно від військового фаху або роду професійної діяльності у військовому середовищі та відповідно потребує різного рівня сформованості ЕВС;

усвідомлення цілей професійної діяльності як її повноправного суб'єкта; професійна суб'єктність як спроможність до певної автономії в продукуванні нешаблонних управлінських рішень;

вміння використовувати новітні технології, методики та засоби для вирішення службових завдань та під час залученості до бойових дій;

успішність професійної діяльності як наслідок реалізації вищезазначених показників (Ягупов, 2017, с. 299).

Погоджуємося з поглядами В. Ягупова та В. Свистун, які аргументовано доводять, що «основою формування готовності випускника ВВНЗ до

успішного виконання службових та бойових завдань є системний підхід до організації його професійної підготовки з урахуванням її теоретичної, практичної та психологічної складових, наслідком чого є його спроможність до прояву у професії сформованих спеціальних та фахових компетенцій» (Ягупов, Свистун, 2007, с. 7).

Показниками професійної компетентності офіцера дослідники вважають «сформовану систему знань й умінь, усталену професійну позицію, індивідуально-психологічні особливості психіки офіцера, наявність усвідомлених стимулів для подальшого розвитку, а також спроможність до самоконтролю та саморегуляції» (Ягупов, Свистун, 2007, с. 7).

Очікуваним та прогнозованим результатом професійної підготовки курсантів у ВВНЗ є «активна життєва позиція майбутнього офіцера як готовність до свідомого виконання службових обов'язків у мирний і воєнний час, здатність максимально розкрити й реалізувати свої потенційні можливості, наявні здібності, схильності у військовому навчанні й військово-професійній діяльності, спроможність формувати активну життєву настанову та цілеспрямовано її реалізовувати» (Ягупов, 2002а, с. 28).

Основною метою підготовки майбутніх офіцерів ЗС України у ВВНЗ є організація освітнього процесу, що ґрунтується на єдності функціонування всіх необхідних його складових елементів щодо підготовки кваліфікованого військового фахівця, здатного виконувати військово-професійну діяльність упродовж тривалого проміжку, який демонструє високий рівень сформованості ціннісної сфери, вмотивованості, критичності мислення, високий ступінь відповідальності за виконання службово-бойових завдань, здатність ухвалювати виважені управлінські рішення в умовах впливу психотравмувальних чинників, передумовою чого є належний рівень сформованості у нього ЕВС.

Подальшим напрямом дослідження особливостей формування ЕВС є виокремлення методологічних підходів, реалізація провідних ідей яких очікувано забезпечить науково обґрунтовані основи побудови освітнього

процесу ВВНЗ, що сприятиме підвищенню результативності процесу формування ЕВС майбутніх офіцерів.

Узагальнивши погляди дослідників, досвід професійної підготовки офіцерів у вітчизняних та закордонних профільних навчальних закладах, можна дійти висновку, що оптимальним шляхом забезпечення належних умов формування ЕВС майбутніх офіцерів у ВВНЗ є побудова освітнього процесу з використанням провідних ідей системного, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного та контекстного методологічних підходів.

Системний підхід як один з універсальних методів пізнання характеризується послідовністю та стабільністю, що зменшує суб'єктивізм та сприяє збільшенню обсягу знань та уявлень щодо дослідження. Поряд з тим О. Кустовська висловлює позицію щодо відсутності в системному підході логічної та чіткої методики його використання, адже він є «системою, що утворена із сукупності логічних прийомів, методичних правил і принципів теоретичного дослідження, що виконує, таким чином, евристичну функцію в загальній системі наукового пізнання» (Кустовська, 2005, с. 8).

Ми вважаємо за доцільне розглядати методологічну характеристику системного підходу через механізми та закономірності формування ЕВС у майбутніх офіцерів під час їхньої професійної підготовки у ВВНЗ. Цей підхід у нашому дослідженні забезпечує можливість використання його провідних ідей через обґрунтоване співставлення та єдність взаємних зв'язків між компонентами формування ЕВС у майбутніх офіцерів, що створить основу для об'єктивного вивчення сутності самого процесу.

Поділяємо думку авторів навчального посібника «Системний підхід у вищій школі», які серед переваг системного підходу наголошують на «прогнозованості результатів, цілісності і взаємозумовленості компонентів навчальної діяльності (мети, змісту, форм і методів)» у разі його використання (*Системний підхід у вищій школі*, 2014, с. 34), що, на наше переконання, сприятиме цілісності системи формування ЕВС під час педагогічного процесу саме через розуміння її структури та визначення шляхів взаємодії елементів

між собою, прогнозування динаміки функціонування елементів та можливих напрямів їх розвитку, а також усвідомлення сутності та особливостей ЕВС майбутніх офіцерів, характерних для їх професійної підготовки у ВВНЗ.

На наш погляд, виокремлені особливості професійної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ, а також розвідки щодо теоретико-методологічних аспектів дослідження проблеми формування ЕВС у майбутніх офіцерів зумовлюють використання, крім системного, також компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного та контекстного методологічних підходів.

Зупинимось докладніше на обґрунтованості використання основних положень компетентнісного підходу, який О. Овчарук та О. Пометун розглядають як «підхід, що передбачає спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових і предметних компетентностей особистості, результатом якого буде формування загальної компетентності людини, що є сукупністю ключових компетентностей, інтегрованою характеристикою особистості. Така характеристика має сформуватися в процесі навчання і містити знання, вміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі особистості» (*Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*, 2004, с. 64).

Н. Побірченко, характеризуючи компетентнісний підхід, акцентує увагу на визначенні його потенціалу «не лише як засобу оновлення змісту освіти, а й як механізму приведення його у відповідність до вимог сучасності» (Побірченко, 2012, с. 25). Академік І. Зязюн наголошує, що «одним із шляхів оновлення змісту освіти й узгодження його із сучасними потребами, інтеграцією до світового та європейського освітніх просторів є орієнтація навчальних програм на набуття ключових компетентностей та на створення ефективних механізмів їх запровадження» (Зязюн, 2008, с. 13).

Нам імпонує погляд В. Ягупова, який стверджує, що компетентнісний підхід «передбачає наявність комплексу цінностей, мотивації, умінь, здатностей, професійно важливих якостей фахівця розв'язувати певні проблеми» (Ягупов, 2012, с. 48).

Поєднання вимог військово-професійної діяльності офіцера та освітнього процесу у ВВНЗ зумовлено домінуючою в системі військової освіти компетентнісною парадигмою. Побудову освітнього процесу у ВВНЗ, зокрема й розв'язання проблеми формування ЕВС у майбутніх офіцерів, з використанням методологічних аспектів компетентнісного підходу, спрямовано на досягнення очікуваного результату – удосконалення організації та управління професійною підготовкою майбутніх офіцерів для формування в них необхідного базису професійних компетенцій.

Перелік компетентностей, якими має оволодіти майбутній офіцер відповідно до року навчання через поступовість та логічність використання методів та форм, чітко визначено у «Професійному стандарті офіцера тактичного рівня Збройних сил України – фахівця військового управління», де вказано, що компетентність майбутнього офіцера – це «інтегральний показник якості його підготовки, що характеризується рівнем здатності і готовності до постійного самовдосконалення, застосування сформованих знань, умінь, навичок, особистих якостей і ціннісних орієнтацій при виконанні службових (бойових) функцій у військах (силах) в умовах мирного та воєнного часу на посаді за призначенням» (*Професійний стандарт офіцера тактичного рівня Збройних сил України – фахівця військового управління*, 2016, с. 4).

Вважаємо, що складові ЕВС у майбутнього офіцера формуються через моделювання в освітньому процесі ВВНЗ умов, які відтворюють майбутню професійну діяльність, а також створення системи безперервного зворотного зв'язку між курсантами та викладачами через діалогічні техніки, чому сприяє активність та рівень ініціативності майбутніх офіцерів під час пошуку варіантів розв'язання ситуацій професійного характеру, що є нестандартними та потребують готовності до ухвалення рішень, які однозначно мають бути виваженими та обґрунтованими.

Формування майбутнього офіцера як повноправного суб'єкта освітньої та майбутньої професійної діяльності як провідної ідеї суб'єктно-діяльнісного методологічного підходу відбувається шляхом удосконалення його особистих

та професійних якостей через набуття досвіду розв'язання актуальних проблем військової служби та бойової діяльності, що відбувається під час його перебування у змодельованому професійно орієнтованому середовищі. Саме в цьому, на наше переконання, є цінність суб'єктно-діяльнісного методологічного підходу у формуванні ЕВС у майбутніх офіцерів.

Поділяємо погляди укладачів «Філософського енциклопедичного словника», які провідними рисами суб'єкта професійної діяльності вважають такі: «предметність, що означає бути предметним утворенням і діяти тільки предметним способом; свідомість, яка відображає реальність, зорієнтовує суб'єкта в навколишньому середовищі та визначає мету діяльності; активність, яка забезпечує провідну роль суб'єкта у взаємодії з навколишнім світом (ігнорування активності суб'єкта характерне для споглядального матеріалізму); воля, наявність якої робить предметну діяльність здійсненою і забезпечує досягнення поставленої мети» (*Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 612-613*).

Поряд із формуванням майбутнього офіцера як повноправного суб'єкта військово-професійної діяльності, ключовою позицією суб'єктно-діяльнісного підходу є формування його суб'єктності, яка на думку В. Ягупова, має прояв у позитивному сприйнятті особистістю самого себе та інших у процесі діяльності, здатність особистості самостійно розвиватися у професії та регулювати власні емоції та поведінку відповідно до викликів та службових завдань, що постають (Ягупов, 2002с).

Специфіка професійної підготовки майбутніх офіцерів вимагає від курсанта під час його навчання у ВВНЗ не лише знань й умінь щодо окресленої спеціальності та навичок використовувати їх на практиці, а й виконання обов'язків як офіцерів під час навчальної практики та стажувань у військових частинах і підрозділах, а також залучення до квазіпрофесійної діяльності, набуття спроможностей до ухвалення свідомих управлінських рішень та вмінь прийняття відповідальності за їх наслідки, що є передумовою до формування курсантів за час навчання у ВВНЗ як майбутніх офіцерів та повноправних

суб'єктів військово-професійної діяльності, спроможних до виконання обов'язків на первинних посадах офіцерського складу відразу після закінчення навчального закладу.

Зважаючи на методологічну сутність суб'єктно-діяльнісного підходу до формування ЕВС у майбутніх офіцерів, доречно акцентувати увагу на необхідності трактування майбутнього офіцера через призму сформованості його особистих та професійних якостей, а також становлення його особистості як військового професіонала, який під час освітнього процесу у ВВНЗ потребує самореалізації та самоствердження, а повноцінне залучення його до професійної діяльності виступає необхідною умовою для професійного становлення курсанта як офіцера шляхом свідомого узгодження ним цілей, методів та засобів із змістом та очікуваним результатом його майбутньої діяльності з можливістю її коригування в подальшому.

Контекстний методологічний орієнтований на врахування у професійній підготовці фахівців та майбутніх офіцерів зокрема реальних потреб професійної діяльності. Як зазначає Н. Мирончук, контекстне навчання – це «процес навчання, за якого відбувається включення змісту навчання в контекст розв'язання життєво важливих завдань професійної діяльності, її предметного та соціального контекстів» (Мирончук, 2018, с. 95). Дослідниця аргументовано доводить, що саме у разі використання контекстного підходу зміст актуальної професійної діяльності є визначальним у побудові системи навчання через реалізацію відповідних педагогічних підходів.

Погоджуємося з твердженням Л. Кондрашової, яка вказує на необхідність створення взаємозв'язків між академічними знаннями та реальним контекстом життєвих ситуацій (Кондрашова, 2000), тоді як А. Панфілова та А. Долматов звертають увагу на адаптивному потенціалі контекстного методологічного підходу, а також можливості поєднання різних методів, прийомів та технологій (Панфілова, Долматов, 2014).

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що використання провідних ідей контекстного підходу під час побудови як освітнього процесу ВВНЗ

загалом, так і первинної військово-професійної підготовки, квазіпрофесійної діяльності, стажувань та практик сприяє розвитку курсантів відповідно до обраної спеціалізації та підвищенню їх готовності до самостійного виконання обов'язків на первинних офіцерських посадах.

Сформоване ціннісне ставлення до майбутньої професії офіцера та перебування у спеціально створеному освітньому середовищі ВВНЗ як імітації умов проходження служби у військових частинах стимулює пізнавальну активність курсантів, сприяє більш глибокому опануванню основами та специфічними особливостями професійної діяльності під час залучення до спільного виконання обов'язків з офіцерами та квазіпрофесійної діяльності.

Поділяємо позицію О. Капінуса, який, аргументуючи необхідність використання контекстного підходу до професійної підготовки майбутніх офіцерів, вказує на актуальну потребу використання набутого досвіду та практики виконання офіцерським складом службових та бойових завдань у процесі розробки навчальних дисциплін та конкретних занять, наголошуючи на визначальному впливі оперативного впровадження позитивних практичних механізмів виконання офіцерами обов'язків військової служби на здатність та готовність випускників ВВНЗ виконувати завдання за призначенням (Капінус, 2019, с. 191).

Наступним етапом дослідження є виокремлення певних принципів як теоретичної основи для визначення змісту формування ЕВС, а також відповідних методів та форм. Наприклад, військові педагоги О. Бойко та Л. Коберський розглядають принципи як «теоретичні узагальнення педагогічної практики, що виникають із досвіду педагогічної діяльності, мають об'єктивний характер» (*Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і сержанта: навчальний посібник. Книга 1-2, «Загальні основи педагогіки та військова дидактика», 2012, с. 35).*

Саме принципи, на наше переконання, є тим методологічним та теоретичним підґрунтям, на основі якого відбувається планування та організація освітнього процесу військовослужбовців ЗС України та курсантів

ВВНЗ зокрема. Під час обрання принципів нами було враховано нормативні вимоги до організації професійної підготовки офіцерів у ВВНЗ, теоретичні основи та закономірності професійної освіти, досвід навчання майбутніх офіцерів у вітчизняних та закордонних профільних навчальних закладах, а також тенденції розвитку форм і методів бойових дій як визначального чинника актуальності професійних знань офіцера.

Узагальнюючи, до ключових принципів планування та організації освітнього процесу у ВВНЗ, спрямованого на створення умов формування ЕВС майбутніх офіцерів, ми відносимо такі: науковості, системності, самостійності, інтегративності, практичної спрямованості, суб'єктності. Коротко їх охарактеризуємо.

Перший принцип – *науковості* – характеризується викладанням навчальних дисциплін та проведенням конкретних навчальних як теоретичних, так і практичних занять з використанням сучасних наукових поглядів та досвіду актуальної практичної діяльності офіцерів. Окрім того, побудова освітнього процесу на основі принципу науковості сприятиме підвищенню рівня сформованості ЕВС та психологічної готовності майбутніх офіцерів загалом.

Принцип *системності* передбачає створення цілісної системи формування ЕВС у курсантів упродовж навчання у ВВНЗ, що базується на узгодженому впливі та цілеспрямованому використанні інтерактивних методів і форм виховного впливу. Цей принцип передбачає системний та цілеспрямований вплив на етапи формування ЕВС, а також єдність та спрямованість педагогічних умов. Практична реалізація принципу системності передбачає долучення майбутнього офіцера до різноспрямованої навчальної та виховної діяльності.

Принцип *самостійності* вимагає здатності та впевненості у власних діях та рішеннях курсантів, що забезпечить набуття первинного професійного досвіду, а також уміння нести відповідальність за наслідки своїх рішень, можливість застосування вмінь й навичок самоконтролю у разі впливу

стресових ситуацій, а також здатностей працювати самостійно, опанувати нові знання щодо розвитку власної ЕВС шляхом самоосвіти та досягати мети.

Принцип *інтегративності* характеризує те, що основу змісту освітнього процесу становлять фундаментальні міждисциплінарні об'єкти, які сприяють формуванню ЕВС у майбутніх офіцерів ЗС України, адже вони створюють можливість для побудови індивідуальної освітньої траєкторії курсантом. Формування ЕВС майбутніх офіцерів на основі принципу інтегративності створює передумови до виходу за окреслені рамки звичних навчальних дисциплін та переходу на міждисциплінарний рівень освітньої діяльності. У цьому контексті ЕВС майбутніх офіцерів виявляється тим інтегративним предметом, що створює умови для виходу до суміжних тем інших навчальних предметів, а також окремих службово-бойових завдань майбутніх офіцерів.

Формування знань, умінь й навичок щодо ЕВС у процесі освітньої та квазіпрофесійної діяльності реалізується на основі принципу *практичної спрямованості*. У процесі реалізації завдань щодо формування у майбутнього офіцера достатнього рівня ЕВС, що є одним із найважливіших напрямів виховної діяльності, є розвиток моральної свідомості курсанта, створення умов для сприйняття ним структурних складових ЕВС, які мають стати його внутрішніми регуляторами. Цей принцип висуває вимоги як до практичної організації освітнього процесу у ВВНЗ, так і до системи взаємин та взаємодій викладача, командира і курсанта. Він передбачає:

- організацію об'єктивних умов виховання курсантів;
- психолого-педагогічне забезпечення процесу стимулювання саморозвитку особистості курсанта в галузі ЕВС;
- перспективне спрямування ЕВС на майбутнє в особистому та професійному житті майбутнього офіцера ЗС України;
- забезпечення практичної насиченості усіх виховних заходів щодо ініціювання творчого розвитку курсантів.

Принцип *суб'єктності* визначає потребу самонавчання та самовиховання як невід'ємної складової процесу формування у майбутніх офіцерів ЕВС, що

реалізується засобом використання методів навчання та виховання, а також самонавчання і самовиховання. Суб'єктність, на нашу думку, передбачає здатність курсантів усвідомлювати себе носієм інформації, волі, конкретних відносин, що дає змогу робити цілеспрямований вибір, усвідомлювати свої дії, осмислювати власну соціальну поведінку. Така здатність формується в процесі вольових зусиль і виховується цілеспрямовано самим курсантом.

Успішна реалізація цього принципу можлива лише у разі послідовної зміни курсантом позиції: від об'єктної позиції, коли він є лише об'єктом навчання і виховання, до позиції, що поєднує властивості суб'єкта та об'єкта, коли курсант опановує під керівництвом командирів та професорсько-викладацького складу основи ЕВС, і до суб'єктної позиції, коли курсант стає спроможним активно її проявляти.

Виокремлення зазначених принципів дає підставу стверджувати, що за їх максимального впровадження в освітній процес ВВНЗ вони виступатимуть як головні орієнтири щодо вдосконалення особистісного потенціалу самоорганізації курсантів та ініціюватимуть їх діяльність з побудови власної системи практичних дій щодо вдосконалення ЕВС.

Узагальнюючи, відзначимо, що ЕВС як складна та динамічна структура є винятково важливою складовою готовності майбутнього офіцера до діяльності у професії, формування якої відбувається в спеціально створеному освітньо-виховному просторі ВВНЗ із використанням провідних ідей системного, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного та контекстного методологічних підходів, на основі принципів науковості, системності, самостійності, інтегративності, практичної спрямованості, суб'єктності та передбачає поетапне формування окремих її компонентів: мотиваційного (усвідомлення цінності та визначальної ролі належного рівня сформованості ЕВС у себе та у підпорядкованого особового складу), когнітивного (здатності до оцінки та аналізу результатів професійної діяльності, критичного осмислення позитивного та негативного як власного досвіду, так і досвіду інших офіцерів) та діяльнісного (критичного осмислення набутих під час

навчання теоретичних знань з особливостями їх застосування під час виконання обов'язків військової служби).

Висновки до першого розділу

На основі сучасних поглядів вітчизняних та зарубіжних дослідників здійснено ґрунтовний аналіз сутності понять «емоція», «воля» та «емоційно-вольова стійкість». З'ясовано, що дослідники у психолого-педагогічній літературі емоції розглядають як реакції людини на дію внутрішніх і зовнішніх подразників, що мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення й охоплюють усі види чутливості та переживань. Воля тлумачиться як свідомо саморегуляція людиною поведінки й діяльності, що полягає у здатності активно досягати поставленої мети, переборюючи зовнішні й внутрішні перешкоди. Сукупність емоцій і вольових якостей становить емоційно-вольову сферу людини.

Визначено, що ЕВС майбутніх офіцерів – це інтегративна властивість особистості, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі ВВНЗ, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмувальних чинників.

Обґрунтовано сутність ЕВС майбутнього офіцера, яка полягає у спроможності офіцера до свідомого керування своїм емоційним станом на етапі ухвалення управлінського рішення як ключового чинника успішності реалізації ним та підпорядкованим підрозділом місії чи конкретного службового завдання.

З'ясовано, що структура ЕВС майбутнього офіцера є інтеграцією психофізіологічної, когнітивної, емоційної, вольової, діяльнісної та рефлексивної підструктур.

Визначено особливості процесу формування ЕВС майбутніх офіцерів у ВВНЗ як обов'язкової складової їхньої психологічної готовності до виконання службово-бойових завдань, що охоплює ЕВС як складову готовності

майбутнього офіцера до професійної діяльності; ЕВС як критерій професійної готовності майбутнього офіцера; ЕВС як одну з професійно важливих якостей майбутнього офіцера.

З'ясовано, що формування компонентів ЕВС майбутніх офіцерів, до яких віднесено мотиваційний, когнітивний та діяльнісний, відбувається з використанням провідних ідей системного, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного та контекстного методологічних підходів та на основі визначених принципів: науковості, системності, самостійності, інтегративності, практичної спрямованості, суб'єктності. Реалізація процесу формування ЕВС майбутніх офіцерів відбувається під час заходів професійної підготовки з використанням спеціально змодельованих психотравмувальних чинників, які притаманні реальним умовам виконання офіцером службових та бойових завдань. Розвиток та вдосконалення ЕВС відбувається у професійній діяльності офіцера на різних етапах становлення та розвитку його особистості, що більш ґрунтовно буде розкрито в наступних розділах дослідження.

Основні матеріали першого розділу висвітлено в таких публікаціях: Окаєвич, 2018а; Окаєвич, 2018d; Окаєвич, 2018с; Окаєвич, 2019с; Окаєвич, 2020а; Окаєвич, 2020с; Окаєвич, 2021а; Окаєвич, 2022b; Окаєвич, 2024d; Окаєвич, 2024е; *Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців*, 2019; *Основи психологічного консультування військовослужбовців*, 2021.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПРАКТИЧНИМИ МЕТОДАМИ ПІДГОТОВКИ

2.1. Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України

Сучасні інноваційні процеси, що відбуваються в Україні, в поєднанні з викликами російсько-української війни зумовлюють підвищення вимог до підготовки майбутніх офіцерів, формування необхідних умінь та навичок для виконання службово-професійних завдань, де одну з провідних ролей посідає ЕВС. З огляду на це необхідним вбачається наукове обґрунтування критеріїв, показників та відповідних їм рівнів сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів та відповідного діагностичного інструментарію.

Аналіз напрацювань дослідників свідчить про те, що немає одностайної думки щодо трактування поняття «критерій». Так, у Енциклопедії освіти критеріями та показниками якості навчальної діяльності називають «сукупність ознак, на основі яких складається оцінка умов, процесу і результату навчальної діяльності, що відповідають поставленим цілям» (*Енциклопедія освіти*, 2008, с. 434).

Дефініція «критерій» розглядається у словниках як «ознака, на основі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація чого-небудь» (*Новий словник іношомовних слів*, 2008, с. 331); «ознаки, за якими класифікуються, оцінюються (та одержують оцінки) відповідним індикатором психічні явища, дії або діяльність, зокрема при їхній формалізації» (*Професійна освіта: словник*, 2000, с. 122); «підстава до оцінки, визначення чогось; мірило» (*Професійна освіта: словник*, 2000, с. 465); а також як «ознаки, за якими

визначається ступінь відповідності педагогічної діяльності встановленим цілям, стандартам, нормам» (*Енциклопедія освіти*, 2008, с. 435).

Поняття «критерій» у психолого-педагогічній літературі, на думку дослідників, знаходить відображення через різні аспекти. Зокрема, А. Галімов визначає це поняття як «узагальнену сутнісну ознаку, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічних явищ; водночас міру виявлення, якісну сформованість, приналежність критерію виявляється в конкретних показниках, які характеризуються низкою ознак» (Галімов, 2004, с. 93).

На думку В. Радула, «структурні компоненти утворюють сукупність знань, умінь і навичок, якостей та здібностей, що належать до змісту предметних або галузевих компетентностей та можуть розглядатися як критерії сформованості досліджуваного утворення» (Радул, 1997, с. 166), тоді як В. Ягупов вказує, що «критерії практично визначають зміст і перебіг навчально-пізнавальної діяльності курсантів та безпосередньо встановлюють її результативність» (Ягупов, 2002b, с. 411).

Підсумовуючи вищепроведений аналіз поняття «критерій», можна стверджувати, що спільним для поглядів дослідників є трактування його як визначальної та характерної ознаки визначення сутності певного явища та його характеристики, що вказує на можливість використання критеріїв для діагностики сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів зокрема. Показники ж як його складові виступають засобом оцінювання ступеня сформованості кількісної та якісної ознаки критерію.

У Новому тлумачному словнику української мови термін «показник» визначено як «свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення чого-небудь» (*Енциклопедія освіти*, 2008, с. 838).

Поділяємо погляди В. Тернопільської та О. Дерев'янка, які трактують показники як «кількісні або якісні характеристики сформованості якості, властивості, ознаки об'єкта, що вивчається, ступінь сформованості того або

того критерію» (Тернопільська, 2010 с. 265). Під час проведення нашого дослідження вважаємо за доцільне дотримуватися цієї наукової позиції та розглядати показник як складову критерію, що розкриває детальну його характеристику.

У сучасному науково-педагогічному дискурсі серед не лише українських, а й зарубіжних дослідників існують розбіжності щодо визначення критеріїв і показників сформованості ЕВС фахівців та майбутніх офіцерів зокрема. Так, Т. Роман визначає «сформованість емоційно-вольової культури майбутніх учителів через такі критерії, як когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-поведінковий, рефлексивно-ціннісний. Когнітивно-пізнавальний критерій, на думку науковиці, об'єднує сукупність методологічних і теоретичних знань про емоційно-вольову сферу особистості та способи її регуляції, психологічні особливості емоційно-вольової сфери, сутність, зміст та значення емоційно-вольової культури майбутніх учителів. Діяльнісно-поведінковий критерій є одним із базових та передбачає емоційно-вольову саморегуляцію професійної діяльності вчителя. Рефлексивно-ціннісний критерій відображає світоглядні позиції студента щодо необхідності особистісно-ціннісного ставлення до об'єкта педагогічного впливу» (Роман, 2016, с. 96-98).

Ю. Ковальова виокремлює такі компоненти готовності педагога до формування морально-вольових якостей, а саме: мотиваційно-ціннісний (характеризується індивідуальними мотивами суб'єкта як його потребами, що визначають його дії), інформаційно-змістовий (вказує на те, що набуття знань під час освітнього процесу залежить не лише від знань теорії та методики, а й морально-вольових якостей та досвіду педагогічної діяльності), комунікативно-діяльнісний (простежується через виховну діяльність щодо питань саморегуляції поведінки, організацію міжсуб'єктної взаємодії на засадах довіри, поваги, взаємодопомоги та гуманності) та рефлексивний (визначає вміння суб'єкта здійснювати самоаналіз дій, спілкування, цілей та результатів з подальшою корекцією проведеного аналізу) (Ковальова, 2021).

Ю. Дубовик, досліджуючи проблему готовності педагогів до формування морально-вольових якостей, визначає такі критерії як «мотиваційний, ціннісний, знаннєвий, функціонально-дієвий, особистісний» (Дубовик, 2018, с. 148).

Беручи до уваги вищенаведені погляди науковців, доцільно зважати на зазначені підходи щодо обґрунтування критеріїв, показників та відповідних їм рівнів сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів, проте розглянути їх із позицій урахування умов та особливостей професійної підготовки офіцерів у ВВНЗ.

Так, провідну роль у формуванні професійних якостей майбутніх офіцерів та ЕВС зокрема відіграють особливості військово-професійної підготовки у ВВНЗ, що є якісною відмінністю від закладів вищої освіти з підготовки цивільних фахівців та має визначальний вплив на виокремлення критеріїв та показників сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів.

Згідно з поглядами одного з теоретиків побудови військової освітньої системи США генерала М. Міллі, «у ході професійної підготовки офіцерських кадрів має здійснюватися розвиток компетентності, характерності та прихильності лідерів, які можуть швидко адаптуватися до нових і непередбачуваних загроз у сучасному складному світі» (Kleibanch-Sauter, Fraser, 2016, 20 січня), що вказує на врахування особливостей професії офіцера під час побудови освітнього процесу у профільних навчальних закладах.

У нашому дослідженні дотримуватимемося позиції, що офіцер, з одного боку, має бути спроможним регулювати людські відносини на основі етичних цінностей, здатним до організації взаємодії між підрозділами та вміти ставити завдання підлеглим та контролювати їх виконання. З другого боку, він як об'єкт управлінського впливу сам має виконувати накази старшого командування та працювати спільно з колегами та підлеглими для досягнення спільної мети.

Згідно з поглядами Ю. Лісніченко, критеріями оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності є такі: «усвідомлення значущості готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності, ступінь сформованості готовності застосовувати набуті вміння та навички для

виконання різних видів професійної діяльності, здатність до рішучої, вольової, цілеспрямованої професійної діяльності та сформованість особистісних якостей майбутніх офіцерів до виконання професійної діяльності» (Лісніченко, 2014, с. 1).

З'ясовано, що В. Георгієв відстоює іншу наукову позицію та визначає в запропонованій ним чотирикомпонентній структурі професійної компетентності майбутніх офіцерів такі критерії та відповідні їм показники:

– «мотиваційно-цільовий – спонукальний (мотивація на службу в ЗС України, мотивація на досягнення успіху в професії, вияв моральних та емоційно-вольових якостей);

– тактико-спеціальний – когнітивно-діяльнісний (військово-професійні знання, знання індивідуальних особливостей підлеглих, комунікативно-організаційні вміння, уміння приймати рішення і відповідати за їх результати);

– пізнавально-операційний – діяльнісно-професійний (наявність глибоких професійних знань, ступінь розвиненості професійних якостей, практичних умінь і здатностей);

– рефлексивно-аналітичний – оцінно-результативний (сформованість рефлексивних умінь, уміння аналізувати діяльність підлеглих)» (Георгієв, 2015, с. 9-10).

Погоджуємося з поглядами В. Шемчук, на думку якого «найбільш істотно впливають на ефективність військово-дидактичного процесу для майбутніх магістрів військового управління такі педагогічні умови, які сприяють розвиненості ціннісно-мотиваційного, поняттєво-змістовного, емоційно-вольового, праксіологічного, менеджерського та суб'єктивного критеріїв управлінського мислення» (Шемчук, 2011, с. 78).

Розглядаючи проблему професійної готовності майбутніх офіцерів до роботи з персоналом, Т. Павлюк виокремлює такі критерії та показники оцінювання рівня її сформованості:

– мотиваційний (наявна потреба та стійкий інтерес до розвитку в професії з подальшим зростанням);

- діяльнісний (навички та досвід роботи з підлеглими, зокрема їх контроль);
- когнітивний (підвищення рівня розумової здатності шляхом вибору ефективних методів);
- рефлексивний (проведення аналізу виконаної діяльності та дій підлеглих з метою їх корекції в майбутньому, збір та узагальнення необхідної інформації для проведення аналізу);
- особистісний (здатність до адекватної самооцінки та навчання, сформовані вміння ефективної взаємодії та комунікації, а також особистісні якості) (Павлюк, 2018).

Результатом наукових розвідок Г. Хлипавки щодо проблеми формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів було виокремлення таких критеріїв та показників: «комунікативно-діяльнісний (вербальна та невербальна комунікації; корпоративна культура; уміння реалізовувати організаторські здібності; культура спілкування та поведінки; уміння якісно виконувати розпорядження педагога, обирати альтернативні рішення); когнітивно-мотиваційний (розуміння соціальної дійсності; сформованість системи цінностей; планування власного життєвого сценарію; творчий пошук); рефлексивно-психологічний (уміння володіти системою знань з основних професійних предметів; бажання вчитися; здатність до креативних рішень; знання нормативних документів); професійно-особистісний (рівень відповідальності; готовність до самореалізації; спроможність до саморозвитку; здатність до організації, планування та розв'язання проблем)» (Хлипавка, 2019, с. 12).

Розглядаючи ЕВС через окремі аспекти формування необхідних професійних якостей та патріотизму курсантів, Ю. Каменюк визначає такі критерії та показники їх сформованості: «пізнавальний показник, що характеризується критеріями – знання про патріотизм, патріотичне виховання, сутність патріотичної діяльності, понять «Батьківщина», «військовий обов'язок», «честь», «гідність», «мужність» та ін., знання історії і традицій,

знання про героїв-захисників і почесних громадян, патріотів України, знання та повага до Конституції України, державної символіки; інтенціональний показник – рівень розвитку патріотичних поглядів, переконань, позиції, усвідомлення патріотичних цінностей, позитивного ставлення до внутрішньої ситуації в країні, розуміння міжнародної та військово-політичної обстановки, емпатії і толерантності; мотиваційно-ціннісний показник – рівень сформованості патріотичного ідеалу, сприйняття себе як суб'єкта історії, потреба в самовихованні як патріота на основі розвитку соціально значущих мотивів і цінностей, потреба у фізичному розвитку і фізичному самовдосконаленні; поведінковий показник – рівень активності, участі в громадському житті міста, ВВНЗ і патріотичних заходах, результативності в навчанні і дисципліні як фактор реалізації знань про історію та традиції, вихованості, культури, морально-психологічної підготовленості, фізичної підготовленості, готовності до військової служби в ЗС України» (Каменюк, 2021, с. 153-154).

Для забезпечення об'єктивності під час виокремлення критеріїв та відповідних їм показників оцінювання рівня сформованості ЕВС потрібно, перш за все, зважати на особливості професійної підготовки курсантів у ВВНЗ, а також низку таких вимог:

- системність та взаємозв'язок професійного та особистісного становлення майбутнього офіцера в освітньому просторі ВВНЗ;

- наявність чітко визначених зв'язків між досліджуваними компонентами процесу;

  - динаміка змін досліджуваної якості упродовж певного часу;

  - міра прояву показника визначає ступінь сформованості певного критерію, отже він охарактеризовується та виражається через чітку послідовність показників.

З огляду на наявні погляди дослідників щодо виокремлення критеріїв та показників оцінювання ЕВС фахівців та ЕВС майбутніх офіцерів зокрема, особливості професійної підготовки курсантів у ВВНЗ, а також вищенаведені

вимоги, можна виокремити такі *критерії та показники сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-практичний та діяльнісно-оцінний.*

Так, *ціннісно-мотиваційний критерій* охоплює суть та відображає соціальне значення своєї спеціалізації, адже він передбачає сукупність мотивів і ціннісних ставлень до самореалізації офіцера, прагнення до особистісного й фахового зростання, потребу та інтерес до розсудливого виконання управлінських завдань та оптимального їх вирішення з усвідомленням відповідальності за результати своїх професійних дій. Вищезазначене обґрунтовується тим, що потреби визначають основу мотиву, що викликає бажання діяти та, поряд з тим, є суб'єктивним явищем. Сформованість цього критерію свідчить про усвідомленість курсантами мотивів розвитку ЕВС та цінності опанування знаннями, вміннями та навичками щодо окресленої теми, що забезпечить майбутнім офіцерам ефективне виконання службово-бойових завдань в їхній подальшій професійній діяльності. Показниками цього критерію визначено такі:

- ціннісне ставлення до військової служби та професії офіцера – визначення власних мотивів до здійснення професійної діяльності, ціннісні орієнтації й ціннісне ставлення до військово-професійної діяльності, усвідомлення мети самореалізації;

- вмотивованість на майбутню професійну діяльність – вміння усвідомлювати значення і сенс управлінської діяльності, стійкий інтерес до обраної спеціальності через комплекс уявлень про себе як про офіцера, готового до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом через сформоване розуміння необхідності опанування знаннями та вміннями, які є базовими для ефективної діяльності у майбутній професійній діяльності;

- наявність усвідомленої потреби формування та розвитку ЕВС – прагнення до подолання труднощів, що постають у процесі службово-бойової діяльності, наявність почуття обов'язку та відповідальності, вміння

усвідомлювати власне відношення як до самого себе, так і до інших суб'єктів професійної діяльності.

Когнітивно-практичний критерій – один із базових та передбачає ЕВС професійної діяльності майбутнього офіцера. Цей критерій відображає систему відповідних практичних дій майбутнього офіцера та виявляє володіння значущими якостями, вміннями та навичками, які сприяють забезпеченню необхідної ЕВС. Зважаючи на вищенаведені аргументи, показниками когнітивно-практичного критерію визначено такі:

– наявність знань та базових умінь професійної діяльності – якість знань й умінь відповідно до професії, знання особливостей, змісту та відповідних цілей роботи офіцера в системі військово-професійної діяльності, володіння необхідними для ухвалення обґрунтованих та раціональних управлінських рішень, які не відповідають визначеним нормам та стандартам і є відмінними від типових рішень для службових та бойових завдань, знаннями, а також уміння їх виконувати, зважаючи на різні види обстановки;

– усвідомлення необхідності формування професійної суб'єктності – наявність усвідомленої потреби у професійній самореалізації як офіцера через визнання себе та інших повноправними її суб'єктами, володіння лідерськими техніками впливу, реалізація рефлексивних навичок у практичній діяльності й професійному розвитку;

– наявність знань щодо умов формування ЕВС – знання щодо емоцій і волі та методик їх формування, обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування ЕВС, обізнаність і практичні вміння забезпечити військово-професійну діяльність через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі офіцера.

Важливою передумовою становлення курсанта як майбутнього офіцера та суб'єкта професійної діяльності визначаємо здатність до оцінки власної діяльності. Тому вважаємо за доцільне розглянути **діяльнісно-оцінний критерій**, який дасть можливість майбутньому офіцеру забезпечувати та контролювати виконання рішень з подальшим їх корегуванням, аналізувати

власну професійну діяльність та її результати, ефективно взаємодіяти й керувати особовим складом, який перебуває в підпорядкуванні. Показниками цього критерію визначаємо такі:

– здатність до підтримання належного рівня ЕВС у професійній діяльності – усвідомлення майбутніми офіцерами дій, наслідків та чинників негативного впливу на ЕВС, а також необхідності мінімізації їх впливу, вміння та навички оцінювання власного рівня розвитку ЕВС та його корегування; практичні вміння самодопомоги: самозаспокоєння, самокорекції та самостимуляції позитивних емоцій;

– здатність до використання знань та умінь формування ЕВС у підлеглих – практичні вміння визначати характер емоційних станів підлеглих; уміння встановлювати та налагоджувати суб'єкт-суб'єктну дієву взаємодію у сфері професійного буття, володіння методикою, прийомами та техніками формування ЕВС у підлеглих;

– сформованість умінь саморозвитку ЕВС – наявність сформованих умінь розвитку емоційно-вольової сфери, стійкого прагнення до самопізнання та вдосконалення власної ЕВС.

З огляду на специфічні особливості формування ЕВС у курсантів доцільним вбачається виокремити три рівні сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки: низький, середній, достатній.

Низький рівень сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів характеризується таким:

відсутня зацікавленість у майбутніх офіцерів в обраній професії, ціннісне ставлення й орієнтації до військово-професійної діяльності сформовано на недостатньому рівні;

відсутні мотиви до здійснення професійної діяльності та поглибленого й успішного вивчення фахових дисциплін, зокрема усвідомлення мети самореалізації є низьким та зумовлено соціальними гарантіями для офіцерів та стимулів, які є лише матеріальними;

уміння усвідомлювати значення і сенс управлінської діяльності не сформовано, відсутній інтерес майбутніх офіцерів до обраної спеціальності, готовність до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом сформовано на недостатньому рівні;

фрагментарні теоретичні знання та вміння для продуктивної діяльності у майбутній професійній службі;

відсутнє прагнення до подолання труднощів, що постають у процесі службово-бойової діяльності, почуття обов'язку та відповідальності сформовано на недостатньому рівні, байдуже відношення до себе та інших;

відсутнє знання особливостей, змісту та відповідних цілей офіцерської роботи в системі військово-професійної діяльності, низька якість знань й умінь, притаманних професії, уміння виконувати службові та бойові завдання, зважаючи на різні види обстановки, сформовано на недостатньому рівні, відсутній інтерес до пошуку нестандартних варіантів для вирішення службових та бойових завдань;

відсутнє стійке переконання у необхідності самореалізації як офіцера, лідерські якості не сформовано, відсутня реалізація рефлексивних навичок у практичній діяльності й професійному розвитку;

знання щодо емоцій і волі та методик їх формування не сформовано, відсутня обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування ЕВС, немає обізнаності та практичних умінь забезпечити військово-професійну діяльність через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі офіцера;

труднощі в усвідомленні руйнівних негативних чинників та їх дії на емоційно-вольову сферу, а також доцільності їх усунення, відсутні вміння й навички оцінювання власного рівня розвитку ЕВС та його корегування, практичні вміння щодо самодопомоги, самозаспокоєння, самокорекції та самостимуляції позитивних емоцій є недостатніми і поверхнево сформованими;

практичні вміння щодо визначення характеру емоційних станів підлеглих є нестійкими, невміння задіяти ресурси підлеглого особового складу для

використання основ фасилітації та емпатії, низька здатність до налагодження емоційного контакту з підлеглими;

усвідомлення потреби самопізнання відсутнє, самодослідження причин і наслідків власних емоційних станів та реагувань у професійній діяльності реалізуються епізодично та поверхнево, відсутність стійкої установки на самовдосконалення і саморозвиток ЕВС.

Середній рівень сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів визначається як такий, за якого:

майбутні офіцери зацікавлені в обраній професії, проте ціннісне ставлення й орієнтації до військово-професійної діяльності є нестійкими, мають поверхневі мотиви до здійснення професійної діяльності та поглибленого й успішного вивчення фахових дисциплін, усвідомлення мети самореалізації є нестійким;

значення і сенс управлінської діяльності базуються на інтерпретації власного та скопійованого досвіду, інтерес майбутніх офіцерів до обраної спеціальності та готовність до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом виявляється через рівень мінімального виконання можливого обсягу завдань, мають базові теоретичні знання та вміння для продуктивної діяльності у майбутній професійній службі;

частково наявне прагнення до подолання труднощів, що постають у процесі службово-бойової діяльності лише для отримання подальшого заохочення, наявність почуття обов'язку та відповідальності присутні, але не є пріоритетними у військово-професійній діяльності, власне відношення як до себе самого, так і до інших людей та до навколишнього світу зокрема, зумовлене поведінковими патернами інших та майбутніми результатами для самого курсанта;

цілі, зміст та особливості офіцерської роботи в системі військово-професійної діяльності є поверхневими й необ'єктивними, якість знань й умінь у професії, умінь виконувати службові та бойові завдання відповідно до різних видів обстановки має лише опорний характер, інтерес для пошуку

нестандартних варіантів вирішення службових та бойових завдань є ситуативним;

стійке переконання в самореалізації як офіцера орієнтовано винятково на отримання перспектив просування по службі, прояв лідерських якостей несистемний, прояв активності епізодичний;

опосередковані знання щодо емоцій і волі та методик їх формування, часткова обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування ЕВС, обізнаність та практичні вміння забезпечити військово-професійну діяльність через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі офіцера мають відображення лише через повторювані дії;

наявний середній рівень усвідомлення руйнівних негативних чинників та їх дії на емоційно-вольову сферу, а також доцільності їх усунення, вміння та навички оцінювання власного рівня розвитку ЕВС та його корегування не є системними та характеризуються взаємозалежністю від навколишніх подій, практичні вміння щодо самодопомоги, самозаспокоєння, самокорекції та самостимуляції позитивних емоцій є поверхнево сформованими, проте окремі аспекти курсант може демонструвати;

практичні вміння щодо визначення характеру емоційних станів підлеглих наявні, але часто допускаються неточності, вміння задіяти лише окремі ресурси підлеглого особового складу для використання основ фасилітації та емпатії, здатність до налагодження емоційного контакту з підлеглими наявна, проте лише поверхнева;

опосередкований прояв хаотичних психолого-педагогічних умінь до самопізнання, самодослідження емоційних станів реалізується некоректно та без урахування емоційного відгуку на результати, наявні установки на саморозвиток і самовдосконалення ЕВС є нестійкими.

Достатній рівень сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів визначається таким:

зацікавленість в обраній професії, достатній рівень сформованості ціннісних ставлень й орієнтацій до військово-професійної діяльності, ґрунтовні

мотиви до здійснення професійної діяльності та поглибленого й успішного вивчення фахових дисциплін, усвідомлення мети самореалізації мають прояв через постійний професійний саморозвиток, самоосвіту, особистісне самовдосконалення;

рівень знань для вирішення типових службово-бойових завдань та алгоритму ухвалення управлінських рішень є достатнім, інтерес майбутніх офіцерів до обраної спеціальності та готовність до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом присутній, теоретичні знання й уміння відповідають рівню, що забезпечує виконання завдань за призначенням;

наявність умінь до подолання труднощів, що постають у процесі службово-бойової діяльності, почуття обов'язку та відповідальності є пріоритетними та проглядаються впродовж виконання всіх завдань у військово-професійній діяльності, достатньо сформоване розуміння власного відношення як до себе самого, так і до інших людей;

реалізація цілей, змісту та особливостей професії офіцера в системі військово-професійної діяльності відбувається згідно з визначеними нормативними вимогами, наявні вміння щодо виконання службових та бойових завдань залежно від різних умов обстановки, присутній інтерес до пошуку нестандартних варіантів вирішення службових та бойових завдань;

стратегія самоосвіти та професійного самовдосконалення будується систематично, лідерські якості сформовано, саморегуляція діяльності й поведінкової активності повною мірою реалізується;

рівень знань щодо емоцій, волі та методик їх формування високий, обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування ЕВС є належними, обізнаність та практичні вміння забезпечити військово-професійну діяльність через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі дають змогу успішно виконувати службово-бойові завдання;

усвідомлення дії руйнівних негативних чинників на емоційно-вольову сферу та необхідності їх усунення сформовано на достатньому рівні, вміння та навички оцінювання власного рівня розвитку ЕВС та його корегування є

системними, сформовано практичні вміння щодо самодопомоги, самозаспокоєння, самокорекції та самостимуляції позитивних емоцій;

практичні вміння щодо визначення характеру емоційних станів підлеглих сформовано, наявні вміння системно використовувати ресурси підлеглою особового складу для використання основ фасилітації та емпатії, сформовано здатність до налагодження емоційного контакту з підлеглими;

достатній рівень психолого-педагогічних умінь для реалізації самопізнання сформовано, здатність до аналізу власних емоційних станів з об'єктивним оцінюванням причин та наслідків емоційного реагування під час професійної діяльності сформовано, наявна системна та стійка установка на самовдосконалення і саморозвиток ЕВС.

Критеріальний апарат дослідження рівня сформованості ЕВС майбутніх офіцерів у складі виокремлених критеріїв, відповідних їм показників та рівнів подано в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Критеріальний апарат дослідження рівня сформованості ЕВС майбутніх офіцерів

Критерій	Показник	Рівень сформованості ЕВС
ціннісно-мотиваційний	ціннісне ставлення до військової служби та професії офіцера: – визначення власних мотивів до здійснення професійної діяльності;	низький рівень – відсутність зацікавленості в обраній професії, ціннісне ставлення й орієнтації до військово-професійної діяльності сформовано на недостатньому рівні; відсутні мотиви до здійснення професійної діяльності та поглибленого й успішного вивчення фахових дисциплін, усвідомлення мети самореалізації є низьким та зумовлено соціальними гарантіями.
	– ціннісні орієнтації й ціннісне ставлення до військово-професійної діяльності;	середній рівень – майбутні офіцери зацікавлені в обраній професії, проте ціннісне ставлення й орієнтації до військово-професійної діяльності є нестійкими, мають поверхневі мотиви до здійснення професійної діяльності та поглибленого й успішного вивчення фахових дисциплін, усвідомлення мети самореалізації є нестійким.
	– усвідомлення мети самореалізації.	достатній рівень – майбутні офіцери демонструють зацікавленість в обраній професії, достатній рівень сформованості ціннісних ставлень й орієнтації до військово-професійної діяльності, ґрунтовні мотиви до здійснення професійної діяльності та поглибленого й успішного вивчення фахових дисциплін, усвідомлення мети самореалізації має прояв через постійний професійний саморозвиток, самоосвіту, особистісне самовдосконалення.

ціннісно-мотиваційний	<p>вмотивованість на майбутню професійну діяльність:</p> <p>– уміння усвідомлювати значення і сенс управлінської діяльності;</p> <p>– стійкий інтерес до обраної спеціальності, комплекс уявлень про себе як про офіцера, готового до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом;</p> <p>– розуміння необхідності опанування знаннями та вміннями, які є базовими для майбутньої професійної діяльності.</p>	<p>низький рівень – уміння усвідомлювати значення і сенс управлінської діяльності сформовано на недостатньому рівні, відсутній інтерес до обраної спеціальності та неготовність до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом, фрагментарні теоретичні знання та вміння для продуктивної діяльності у майбутній професійній службі.</p>
		<p>середній рівень – значення і сенс управлінської діяльності базуються на інтерпретації власного та скопійованого досвіду, інтерес до обраної спеціальності та готовність до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом виявляється через мінімальний рівень виконання завдань, базові теоретичні знання та вміння для продуктивної професійної діяльності.</p>
		<p>достатній рівень – рівень знань для вирішення типових службово-бойових завдань та алгоритму ухвалення управлінських рішень є достатнім, присутній інтерес до обраної спеціальності та готовність до виконання практичних професійних завдань у роботі за фахом, теоретичні знання й уміння відповідають рівню, що забезпечує виконання завдань за призначенням.</p>
	<p>наявність усвідомленої потреби формування та розвитку ЕВС:</p> <p>– прагнення до подолання труднощів, що постають у процесі службово-бойової діяльності;</p> <p>– наявність почуття обов'язку та відповідальності;</p> <p>– вміння усвідомлювати власне відношення до самого себе та до інших суб'єктів професійної діяльності.</p>	<p>низький рівень – відсутнє прагнення до подолання труднощів, що постають у процесі службово-бойової діяльності, наявність почуття обов'язку та відповідальності сформовано на недостатньому рівні, байдуже відношення до себе та інших.</p>
		<p>середній рівень – наявне часткове прагнення до подолання труднощів, що постають у процесі службово-бойової діяльності лише для отримання подальшого заохочення, наявність почуття обов'язку та відповідальності присутні, але не є пріоритетними у військово-професійній діяльності, відношення як до себе самого, так і до інших людей та до навколишнього світу зокрема зумовлено поведінковими патернами інших.</p>
		<p>достатній рівень – наявні уміння до подолання труднощів, що постають у процесі службово-бойової діяльності, наявність почуття обов'язку та відповідальності є пріоритетними та проглядаються впродовж виконання всіх завдань, достатньо сформовано розуміння власного відношення до як до себе самого, так і до інших людей.</p>

когнітивно-практичний	<p>наявність професійних знань та базових умінь професійної діяльності: – знання особливостей, змісту та цілей військово-професійної діяльності; – володіння необхідними для ухвалення управлінських рішень знаннями; – рівень сформованості вмінь реалізації ухвалених рішень у різних видах обстановки.</p>	<p>низький рівень – відсутнє знання особливостей, змісту та цілей діяльності, низька якість знань й умінь, притаманних професії, уміння виконувати службові та бойові завдання сформовано на недостатньому рівні, відсутній інтерес до пошуку нестандартних варіантів для вирішення службових та бойових завдань.</p>
		<p>середній рівень – знання цілей та змісту офіцерської роботи є поверхневими, уміння виконувати службові та бойові завдання мають лише опорний характер, інтерес до пошуку нестандартних варіантів вирішення службових та бойових завдань є ситуативним.</p>
		<p>достатній рівень – наявні уміння до подолання труднощів, почуття обов'язку та відповідальності є пріоритетними, достатньо сформоване розуміння власного відношення як до себе самого, так і до інших; реалізація цілей, змісту та особливостей професії офіцера відбувається згідно з визначеними вимогами, наявні вміння щодо виконання службових та бойових завдань, присутній інтерес до пошуку нестандартних варіантів вирішення службових та бойових завдань.</p>
когнітивно-практичний	<p>усвідомлення необхідності формування професійної суб'єктності: – наявність стійкого переконання у самореалізації як офіцера; – сформованість лідерської компетентності; – реалізація рефлексивних навичок у практичній діяльності й професійному розвитку.</p>	<p>низький рівень – відсутнє стійке переконання у необхідності самореалізації як офіцера, лідерські якості не сформовано, відсутня реалізація рефлексивних навичок у практичній діяльності й професійному розвитку.</p>
		<p>середній рівень – стійке переконання у самореалізації як офіцера орієнтовано винятково на отримання перспектив просування по служб, прояв лідерських якостей несистемний, прояв активності епізодичний.</p>
		<p>достатній рівень – стратегія самоосвіти та професійного самовдосконалення будується систематично, лідерські якості сформовано, саморегуляція діяльності й поведінкової активності повною мірою реалізовується.</p>
когнітивно-практичний	<p>наявність знань щодо умов формування ЕВС – знання щодо емоцій і волі та методик їх формування;</p>	<p>низький рівень – знання щодо емоцій, волі та методик їх формування сформовано на недостатньому рівні, відсутня обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування ЕВС, немає практичних умінь діяльності через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі.</p>

<p style="text-align: center;">КОГНІТИВНО-ПРАКТИЧНИЙ</p>	<p>– обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування ЕВС;</p> <p>– обізнаність і практичні вміння забезпечувати військово-професійну діяльність через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі офіцера.</p>	<p>середній рівень – опосередковані знання щодо емоцій і волі та методик їх формування, часткова обізнаність зі змістом та формами методичної роботи щодо формування ЕВС, практичні вміння діяльності через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі мають відображення лише через повторювані дії.</p>
		<p>достатній рівень – високий рівень знань щодо емоцій, волі та методик їх формування, належний рівень обізнаності зі змістом та формами методичної роботи щодо формування ЕВС, практичні вміння діяльності через здійснення емоційного відгуку на успіх чи невдачі сприяють успішному її виконанню.</p>
<p style="text-align: center;">ДІЯЛЬІСНО-ОЦІННИЙ</p>	<p>здатність до підтримання належного рівня ЕВС у професійній діяльності:</p> <p>– усвідомлення майбутнім офіцером необхідності усунення дії руйнівних негативних чинників на емоційно-вольову сферу;</p> <p>– вміння та навички оцінювання власної емоційно-вольової стійкості та її корегування;</p> <p>– практичні вміння самопомоги: само-заспокоєння, самокорекції та самостимуляції позитивних емоцій.</p>	<p>низький рівень – труднощі в усвідомленні негативних чинників та їх дії на емоційно-вольову сферу, відсутні вміння й навички оцінювання власного рівня розвитку ЕВС та його корегування, практичні вміння щодо самопомоги та самокорекції позитивних емоцій є недостатніми і поверхнево сформованими.</p>
		<p>середній рівень – наявний середній рівень усвідомлення негативних чинників та їх дії на емоційно-вольову сферу, вміння та навички оцінювання власного рівня розвитку ЕВС та його корегування не є системними, практичні вміння щодо самопомоги та самокорекції позитивних емоцій є поверхнево сформованими.</p>
	<p>здатність до використання знань та вмінь формування ЕВС у підлеглих:</p> <p>– практичні вміння визначати характер емоційних станів підлеглих;</p> <p>– володіння основами фасилітації, емпатії;</p> <p>– уміння налагоджувати емоційний контакт з підлеглими.</p>	<p>низький рівень – нестійкі практичні вміння щодо визначення характеру емоційних станів підлеглих, вміння використовувати фасилітацію та емпатію сформовано на недостатньому рівні, низька здатність до налагодження емоційного контакту.</p>
		<p>середній рівень – практичні вміння щодо визначення характеру емоційних станів підлеглих наявні, але часто допускаються неточності, вміння залучати лише окремі ресурси підлеглого особового складу для фасилітації та емпатії, здатність до налагодження емоційного контакту поверхнева.</p>
	<p>достатній рівень – сформовано практичні вміння щодо визначення характеру емоційних станів підлеглих, наявні вміння системно використовувати ресурси підлеглого особового складу для фасилітації та емпатії, сформовано здатність до налагодження емоційного контакту.</p>	

діяльнісно-оцінний	<p>сформованість умінь саморозвитку емоційно-вольової стійкості:</p> <p>– наявність сформованих умінь розвитку емоційно-вольової сфери;</p> <p>– стійке прагнення до самопізнання та вдосконалення власної ЕВС.</p>	<p>низький рівень – усвідомлення потреби самопізнання сформовано на недостатньому рівні, самодослідження причин і наслідків власних емоційних станів та реагувань у професійній діяльності реалізуються епізодично та поверхнево, відсутність стійкої установки на самовдосконалення і саморозвиток ЕВС.</p>
		<p>середній рівень – опосередкований прояв хаотичних психолого-педагогічних умінь до самопізнання, самодослідження власних емоційних станів реалізується некоректно та без урахування емоційного відгуку на результати, нестійкі установки на саморозвиток і самовдосконалення ЕВС.</p>
		<p>достатній рівень – достатній рівень психолого-педагогічних умінь для самопізнання, сформована здатність до аналізу власних емоційних станів з об'єктивним оцінюванням причин та наслідків емоційного реагування під час професійної діяльності, наявна системна та стійка установка на самовдосконалення і саморозвиток ЕВС.</p>

Виокремлені критерії, показники та рівні сформованості ЕВС майбутніх офіцерів є концептуальними орієнтирами для визначення педагогічних умов дослідження.

2.2. Обґрунтування та характеристика педагогічних умов формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України

Виокремлення педагогічних умов формування ЕВС у майбутніх офіцерів Збройних сил України та подальше їх обґрунтування потребує ґрунтовного аналізу сучасних поглядів дослідників на трактування дефініцій «умова» та «педагогічна умова».

Аналіз довідкової літератури дає змогу дійти висновку, що поняття умова визначається як «чинник, який визначає або робить можливим виникнення певного стану речей (випадки, явища, стосунки, характеристики тощо), а також чинник, який збільшує його ймовірність» (*Універсальний словник-енциклопедія*, 2007, 10 січня), «необхідна обставина, що уможливорює здійснення, створення,

утворення чого-небудь або сприяє чомусь» (*Великий тлумачний словник сучасної української мови*, 2005, с. 1506), «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» (*Словник української мови: в 11 томах*, 1970–1980, с. 441), «фактор, рушійна сила, причина будь-якого процесу» (*Філософський словник*, 1986, с. 578).

Згідно з представленим укладачами Нового тлумачного словника української мови трактуванням «умова» – це «правило, встановлене в певній сфері життя або діяльності; обставина, за якої щось відбувається. Умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» (*Новий тлумачний словник української мови: у 4 томах*, 1999, с. 632), тоді як у «Філософському енциклопедичному словнику» умову визначено як «філософську категорію, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості у дійсність» (*Філософський енциклопедичний словник*, 2002, с. 482).

Погоджуємося з поглядами Р. Маслюк, на думку якого поняття умова – це «сукупність об'єктів, властивостей і відносин, які сприяють реалізації наявних можливостей, які прямо чи опосередковано впливають на хід та результат будь-якої діяльності» (Маслюк, 2013, с. 69).

О. Єжова протрактовує умови як «обставини, які є достатніми та необхідними для реалізації всіх можливостей певного процесу» (Єжова, 2014, с. 42), тоді як О. Пташенчук та Н. Чайченко визначають їх як «сукупність цілеспрямовано сконструйованих та об'єктивно складених заходів» (Чайченко, Пташенчук, 2016, с. 29).

Трактування поняття умова в педагогіці цілком обґрунтовано та акцентовано на врахування мети та завдань сучасної педагогічної науки. Так, укладачка словника-довідника з професійної педагогіки А. Семенова під умовою розуміє «сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх та внутрішніх впливів, що впливають на фізичний, психічний, моральний

розвиток людини, її поведінку; виховання і навчання, формування особистості» (Семенова, 2006, с. 193).

На думку Ю. Загороднього, умови – це «ставлення предмета до явищ, що його оточують, і без яких його існування неможливе» (Загородній, 2004, с. 62), тоді як М. Малькова визначає їх як «сукупність зовнішніх та внутрішніх обставин (об'єктивних заходів) освітнього процесу, від реалізації яких залежить досягнення поставлених дидактичних цілей» (Малькова, 2006, с. 98).

Схожі погляди знаходимо в А. Ашерова та В. Логвіненка, які умову трактують як «необхідну обставину, що уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» (Ашеров, Логвіненко, 2005, с. 95).

Дослідження проблеми підготовки фахівців дозволило Н. Хараджян дійти висновку, що умова є «сукупністю різних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на фізичний, моральний, психічний розвиток людини, формування особистості, її поведінку, виховання і навчання» (Хараджян, 2010, с. 116).

Дещо відмінним від попередніх є погляд М. Фіцули, згідно з яким умовою є «філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості в дійсність» (Фіцула, 2001, с. 224).

Погоджуємося з поглядом О. Дурманенко, згідно з позицією якої сутність поняття «умова» у педагогічному контексті характеризується такими положеннями: «сукупність причин, обставин існування будь-яких об'єктів; має вплив на розвиток, виховання і навчання людини; цей вплив може пришвидшувати чи гальмувати процес розвитку, виховання і навчання, а також впливати на їх динаміку і кінцевий результат» (Дурманенко, 2012, с. 136).

Зважаючи на особливості, притаманні професійній підготовці майбутніх офіцерів, щодо трактування поняття «умова» ми погоджуємося з позицією В. Манько, на думку якого умова – це «взаємозв'язана сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечують

високу результативність освітнього процесу і відповідають психолого-педагогічним критеріям оптимальності» (Манько, 2000, с. 156).

Подальшим напрямом нашого дослідження є аналіз дефініції «педагогічна умова». Так, згідно з твердженням, поданим упорядниками словника-довідника з професійної педагогіки, педагогічні умови – це «обставини, від яких залежить та відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групи людей» (Семенова, 2006, с. 193).

На думку Б. Чижевського, педагогічними умовами є «взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність освітнього процесу» (Чижевський, 1996, с. 152).

Поділяємо погляди Т. Багаліки, на думку якої педагогічними умовами є «компоненти освітнього процесу, які є результатом відбору та застосування елементів змісту, форм, методів та засобів навчання, що забезпечують цілісність педагогічного процесу» (Багаліка, 2015, с. 122).

Згідно з поглядом В. Хрикова, педагогічними умовами є як «обставини, які зумовлюють певний напрям розвитку педагогічного процесу», так і «сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів, засобів педагогічної діяльності» (Хриков, 2022, с. 6).

Дослідження проблеми обґрунтування методологічних засад поняття «педагогічні умови» дало змогу А. Литвіну дійти висновку, що педагогічні умови – це «комплекс спеціально спроєктованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виробничого процесу й особистісні параметри всіх його учасників» (Литвин, 2014, с. 28), реалізація яких забезпечує «цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяє всебічному гармонійному розвитку особистості та створює сприятливі можливості для виявлення її задатків, врахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, ключових

кваліфікацій, загальних і професійних компетенцій» (Литвин, Мацейко, 2013, с. 45).

Погоджуємося з поглядами О. Пехоти, яка педагогічні умови протрактовує як внутрішні та зовнішні чинники, що мають вплив на досягнення мети. До зовнішніх науковиця відносить такі: оцінку якості освітнього процесу та її об'єктивність; партнерську позицію між викладачем і тим, хто навчається; умови навчання тощо; до внутрішніх – особисті риси, якості та особливості тих, хто навчається (Пехота, 2002).

Подальший аналіз поглядів науковців дав можливість виокремити такі трактування дефініції «педагогічні умови»: «фактори, обставини, стани, що визначаються й усвідомлюються учасниками педагогічної взаємодії» (Ковальчук, 2016, с. 118); «обставини, що сприяють виявленню педагогічних закономірностей, підвищенню ефективності формування знань, гуманістичних ціннісних орієнтацій і філологічних умінь» (Базиль, 2010, с. 63); «фактори організації освітнього процесу в закладах вищої освіти, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості студентів, об'єктивно забезпечують можливість їх досягнення» (Дурманенко, 2012, с. 136); «обставина, що створюється комплексом системних науково-методичних заходів, що забезпечує ефективне зростання якості педагогічної діяльності» (Кабиш, 2022, с. 69); «взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності» (Манько, 2000, с. 155); «сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених заходів педагогічного процесу, які забезпечують досягнення конкретної мети» (Дубич, 2007, с. 79); «зовнішні організаційні обставини освітньої діяльності у закладі вищої освіти, які є причинами і стимулами якісних позитивних зрушень розвитку особистості» (Будак, 2003, с. 94), «комплекс заходів для формування професійної компетентності» (Коваль, 2021, с. 168); «цілісний комплекс заходів, який враховує підтримку сприятливих умов для творчого самовираження» (Шестерикова, 2023, с. 116).

Незважаючи на наявність цілої низки поглядів науковців щодо трактування поняття «педагогічні умови», спільним для дослідників є врахування впливу спеціально створеного освітньо-виховного педагогічного середовища закладу освіти, необхідних для перебігу педагогічного процесу обставин, чинників, які на нього впливають, тобто «надають можливість ефективно його скеровувати, здійснювати відповідно до завдань із застосуванням обраних форм, методів, прийомів, сукупності положень, дотримання яких забезпечує досягнення поставленої мети» (Кулалаєва, 2015, с. 53), прогнозованих результатів та методів, форм та прийомів, що використовуються.

Погоджуємося з твердженням Л. Макар, яка виокремлює низку положень, необхідних для розуміння цього феномену: «педагогічні умови відображають сукупність можливостей освітнього і матеріально-технічного середовища, що позитивно чи негативно впливають на його функціонування, реалізація правильно визначених педагогічних умов забезпечує розвиток та ефективне функціонування педагогічної системи, педагогічна умова виступає як складовий елемент педагогічної системи і педагогічного процесу в цілому, у структурі педагогічних умов наявні як внутрішні елементи, так і зовнішні» (Макар, 2013, с. 316).

На основі проведеного аналізу та результатів наукових розвідок можна дійти висновку, що педагогічні умови – це сукупність чинників, які поєднують нормативну базу, навчально-методичне забезпечення, налагоджену взаємодію учасників освітньо-виховного процесу, відповідні форми, методи та технологію навчання, реалізація яких забезпечує формування у тих, хто навчається, професійних якостей та компетентностей, достатніх для реалізації професійних функцій на первинних посадах.

Узагальнюючи погляди дослідників, можна констатувати, що педагогічними умовами формування ЕВС майбутніх офіцерів є цілі, завдання, зміст та обставини освітнього процесу ВВНЗ, притаманні їм методи та форми, реалізація яких здійснюється у спеціально створеному суб'єктно-орієнтованому

освітньому середовищі та створює передумови для досягнення визначеної мети. Виокремлення дієвих педагогічних умов, на наше переконання, сприяє підвищенню результативності професійної підготовки майбутніх офіцерів та створенню оптимальних умов формування у них ЕВС.

Наступним етапом нашого дослідження є визначення педагогічних умов формування особистих та професійних якостей у військовослужбовців та курсантів зокрема. Формування професійної готовності майбутніх офіцерів до локалізації нестандартних ситуацій, на думку О. Лемешко, буде більш успішним у разі реалізації таких педагогічних умов: «розвинена мотивація до вивчення алгоритмів дій у пунктах пропуску у разі виникнення нестандартних ситуацій; насичення змісту навчання прикладами нестандартних ситуацій; упровадження в освітній процес активних методів навчання; розвиненість комунікативної культури» (Лемешко, 2017, с. 110).

К. Тушко розв'язання проблеми формування здатності майбутніх офіцерів до професійної взаємодії вбачає через запровадження в освітній процес таких педагогічних умов: «забезпечення діалогічності в освітньому середовищі для майбутніх офіцерів-прикордонників; наявність високого рівня професійної компетентності представників науково-педагогічного складу; високий рівень забезпечення міждисциплінарної інтеграції; інтеракція як провідний метод, засіб та форма в освітньому процесі» (Тушко, 2019, с. 152).

В. Монастирський, обґрунтовуючи педагогічні умови формування професійних умінь майбутніх правоохоронців упродовж їх тактико-спеціальної підготовки, виокремлює такі: «розвиток мотивації до професійного зростання; сформованість у науково-педагогічних працівників готовності до реалізації тактико-спеціальної підготовки; побудова моделі формування професійних навичок» (Монастирський, 2007, с. 5).

Педагогічними умовами підготовки майбутніх офіцерів Національної гвардії України до проведення індивідуальної роботи з підлеглими згідно з поглядом І. Данилюка є такі: «спрямованість підготовки на усвідомлену мотивацію майбутніх офіцерів до необхідності формування готовності до

проведення індивідуальної роботи з підлеглими; упровадження в освітній процес технологій особистісно-орієнтованого навчання курсантів, проведення індивідуальної роботи з підлеглими; забезпечення міжпредметних зв'язків між дисциплінами, що формують готовність майбутніх офіцерів до проведення індивідуальної роботи з підлеглими на основі професійно-орієнтованих завдань, пов'язаних з комунікацією та взаємодією військовослужбовців у підрозділі» (Данилюк, 2021, с. 96).

Педагогічними умовами, дотримання яких сприятиме, за твердженням С. Бурого, підвищенню результативності формування управлінської культури у майбутніх офіцерів в процесі практичної підготовки, є «забезпечення професійної мотивації майбутніх офіцерів; орієнтація підготовки на основі професіо- і психограми офіцера (фрагмент управлінської культури); використання інформаційного середовища навчального закладу; впровадження інтерактивних методів для формування управлінської культури майбутніх офіцерів» (Бурий, 2019, с. 53).

Згідно з позицією М. Боровика формування у майбутніх офіцерів фізичної витривалості буде більш результативним у разі реалізації педагогічних умов, до яких дослідник відносить такі: «створення освітньо-професійного середовища, спрямованого на розвиток професійної мотивації та професійно важливих якостей як основи для формування фізичної витривалості в майбутніх офіцерів поліції; комплексне формування фізичної витривалості шляхом поєднання напрямів (фізичної, тактичної, вогневої та психологічної) фахової підготовки й забезпечення їх практичної спрямованості; удосконалення фізичної підготовки майбутніх офіцерів поліції й спрямування її на формування фізично-рухової витривалості засобами спеціально дібраних вправ» (Боровик, 2017, с. 121).

Зважаючи на вищенаведені наукові розвідки щодо трактування сутності дефініції «педагогічні умови», проведений аналіз поглядів науковців щодо виокремлення педагогічних умов формування та розвитку особистих і професійних якостей у майбутніх офіцерів, а також особливості педагогічного

процесу, притаманні ВВНЗ, можна дійти висновку, що до педагогічних умов, реалізація яких в освітньому процесі ВВНЗ сприятиме підвищенню результативності формування ЕВС, належать такі: *стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями й вміннями; розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ; упровадження тренінгових технологій формування ЕВС майбутніх офіцерів.*

Для обґрунтування вибору першої педагогічної умови – *стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями й вміннями* – необхідним вбачається дослідження дефініцій «мотив», «мотивація» та «активізація пізнавальної активності».

Як зазначають Н. Кулалаєва та Ю. Сурмін, однією з важливих проблем сучасної педагогічної науки є дослідження мотивів професійної діяльності та шляхів підвищення вмотивованості фахівців (Кулалаєва, 2011, Сурмін, 2006).

Мотив, згідно з позицією укладачів психологічного словника, є «спонуканням до діяльності, що пов'язана із задоволенням потреб суб'єкта» (Фармацевтична енциклопедія, 2004, 24 січня). Як вказує Є. Ільїн, саме мотив «спрямовує людину на задоволення певної потреби, спонукаючи до діяльності» (Ільїн, 2013, с. 46).

Погоджуємося з поглядами низки дослідників (В. Онищук (Онищук, 2007), В. Химинець (Химинець, 2010), В. Шапар (Шапар, 2004), S. Audsley, K. Fernando, V. Maxon (Audsley, Fernando, Maxon, and others, 2013) та ін.), які, класифікуючи мотиви, поділяють їх на три категорії: соціальні, пізнавальні та професійно-ціннісні мотиви. Соціальні мотиви – це рівень комунікації із суб'єктами освітньої діяльності, пізнавальні – це прагнення суб'єкта навчання до опанування новою інформацією. Готовність фахівця до майбутньої професійної діяльності визначається сформованістю професійно-ціннісних мотивів.

Визначальними у військово-професійній діяльності та виконанні службово-бойових завдань офіцерами, на наше переконання, є мотиви курсантів, рівень сформованості яких має безпосередній вплив на ставлення майбутніх офіцерів до навчання, усвідомленої потреби в опануванні успішним досвідом військової служби, почуття обов'язку у курсанта.

Погоджуємося з О. Савченко, що мотиви є «внутрішніми рушіями навчально-пізнавальної діяльності та детермінантами її результативності» (Савченко, 1997, с. 153).

Похідною від поняття «мотив» є «мотивація», яка, згідно з визначенням, поданим у Новому тлумачному словнику української мови, є «сукупністю мотивів, доказів для обґрунтування чогось, мотивування» (*Новий тлумачний словник української мови у трьох томах*, 2003, с. 230).

Стосовно майбутнього офіцера мотивація є підґрунтям до формування системи цінностей, переконань та установок майбутньої професійної діяльності, виступає передумовою, що визначає його діяльність, а також стимулює курсанта до успішного навчання як передумови до самореалізації у професії.

Оптимальним варіантом, з урахуванням поглядів сучасних педагогів, визначення її складових є двокомпонентна структура у складі зовнішньої та внутрішньої мотивації. Погоджуємося з позицією О. Коваленко, на думку якої «зовнішня мотивація в процесі діяльності викликає хвилювання, емоційну напруженість, а іноді й бажання протидіяти. Внутрішня мотивація особистості визначає вибір складних завдань порівняно із зовнішньою мотивацією поведінки та діяльності особистостей, які роблять тільки те, що необхідно зробити для одержання нагороди» (Коваленко, 2005, с. 232).

Стосовно майбутніх офіцерів, то зовнішній вплив на їхню мотивацію має або стимулюючий, або примусовий характер. Щодо першого, то стимулювання здійснюється методом заохочення до навчання та отримання певних винагород, що сприяє усвідомленню майбутнім офіцером потреби в ґрунтовному опануванні фаховими знаннями. Щодо другого – то переважно має місце

використання засудження, критики та методів дисциплінарного впливу, що однозначно не стимулює курсанта до самостійного усвідомленого навчання для самореалізації у професії.

Передумовами внутрішньої мотивації, згідно з поглядами дослідників, є «самостійність, удосконалення, спорідненість і актуальність» (Ferlazzo, 2015), що вказує на сформованість ціннісної сфери офіцера, наявність потреби до самореалізації в професії, а також є визначальним чинником його ставлення до навчання та успішність.

Чинниками впливу на мотивацію курсантів до опанування професійними знаннями й вміннями як однієї з визначальних передумов формування ЕВС, на наше переконання, є такі: планування освітнього процесу, спрямованого на досягнення мети – набуття майбутніми офіцерами достатнього обсягу теоретичних знань та практичних умінь, побудова індивідуальної освітньої траєкторії, зважаючи на особливості та схильності кожного курсанта; система мотивації через стимулювання, оскільки, на наше переконання, рівень сформованості мотиваційної сфери є визначальним чинником ефективності освітнього процесу та підвалиною майбутнього професіоналізму та лідерства.

Також на формування мотиваційної сфери курсанта суттєво впливає активізація їх пізнавальної активності до набуття професійних знань та вмінь. Як зазначає О. Гура, «активізація навчально-пізнавальної діяльності учасників освітнього процесу є системою внутрішніх та зовнішніх імпульсів. Внутрішні імпульси спонукають їх до належного виконання ними своїх навчальних обов'язків, старанності та відповідальності, а до зовнішніх відносять стимули, що перебувають у тісному взаємозв'язку з мотивами» (Гура, 2005, с. 117).

Активізація майбутніх офіцерів до пізнавальної активності щодо набуття професійних знань та вмінь є одним із дієвих шляхів підвищення вмотивованості курсанта та визнання майбутньої професійної діяльності як усвідомленої мети на шляху до самореалізації як професіонала. Напрямами активізації пізнавальної активності майбутніх офіцерів, на наше переконання, є такі: побудова освітнього процесу у ВВНЗ, орієнтованого на досягнення мети

та цілей професійної підготовки, упровадження інноваційних педагогічних технологій, зокрема тренінгових занять, систематичне використання активних форм організації занять, серед яких кейси та ситуаційні завдання з досвіду успішної професійної діяльності офіцерів.

Очікуваним результатом запровадження в освітній процес ВВНЗ стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями й вміннями як першої педагогічної умови формування ЕВС є усвідомлення курсантами особливостей професії офіцера, підвищення рівня їхньої вмотивованості до опанування знаннями й вміннями, необхідними для успішної військово-професійної діяльності та виконання обов'язків офіцера.

Другою педагогічною умовою формування ЕВС у майбутніх офіцерів нами виокремлено *розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ*. Розглянемо її детальніше.

У трактуванні поняття «професійна суб'єктність майбутнього офіцера» ми опиратимемося на твердження В. Ягупова, на думку якого це «інтегральна професійно важлива якість офіцера, яка ґрунтується на позитивному ставленні та самоставленні до самого себе як до офіцера, до військово-професійної діяльності як до об'єкта впливу, до інших як до соціальних і професійних суб'єктів. Вона формується на етапі отримання військово-професійної освіти, актуалізується та розвивається в процесі реалізації посадових компетенцій у військових підрозділах і частинах» (Ягупов, 2016, с. 224).

Усвідомлення майбутнім офіцером себе повноцінним суб'єктом військово-професійної діяльності, визнання інших її учасників, а це підпорядковані військовослужбовці, колеги-офіцери та керівництво у військових частинах, науково-педагогічні працівники, адміністративно-командний склад та інші курсанти під час навчання у ВВНЗ, є, на наше переконання, обов'язковою передумовою формування у курсанта належного рівня ЕВС.

Під час навчання у ВВНЗ у результаті дієвого впливу як умов і особливостей спеціально створеного освітнього середовища, так і позитивного впливу науково-педагогічних працівників та адміністративно-командного складу як його суб'єктів, у курсантів відбувається перетворення особистих якостей у професійні, що, своєю чергою, сприяє формуванню їхньої професійної суб'єктності.

Погоджуємося з поглядами О. Капінуса, на думку якого професійна суб'єктність офіцера є «вищою формою регуляції його військово-професійної діяльності та важливою передумовою особистісно-професійної самоактуалізації офіцера ЗС України, що забезпечує узгодженість особистих потреб, здібностей, очікувань відповідно до умов та вимог військово-професійної діяльності у військових частинах, гармонічно поєднується з позитивною Я-концепцією офіцера, професійною зрілістю, відповідальним ставленням до військово-професійної діяльності та її результатів, адекватною самооцінкою, саморефлексією та активністю в самореалізації у професії офіцера» (Капінус, 2020, с. 5).

Формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів відбувається під час навчання у ВВНЗ, а також є результатом залучення курсанта до квазіпрофесійної діяльності та проходження навчальних практик і стажувань у військах. Важливим чинником, який впливає на формування професійної суб'єктності курсантів, є суб'єкт-суб'єктна взаємодія суб'єктів освітньої діяльності ВВНЗ як визначальна якісна ознака ефективності спеціально створеного освітнього середовища.

Створення у ВВНЗ умов для визнання суб'єкт-суб'єктної взаємодії як визначальної компоненти формування професіоналізму офіцера, прояв професійної суб'єктності усіма учасниками освітнього процесу, врахування потреб та особливостей курсантів, активізація їхньої пізнавальної активності сприяють побудові індивідуальної освітньої траєкторії для кожного з майбутніх офіцерів. Крім того, суб'єкт-суб'єктна взаємодія суб'єктів освітньої діяльності є

ознакою професійно орієнтованого середовища ВВНЗ як джерела опанування курсантами суб'єктним досвідом успішної професійної діяльності офіцерів.

Проведення різних видів навчальних занять створює умови для набуття ґрунтовних теоретичних знань курсантами, проте для самостійного виконання визначених завдань як офіцеру цього недостатньо, оскільки для отримання первинного професійного досвіду після закінчення навчального закладу у випускника ВВНЗ немає часу. Тому винятково важливим є формування у майбутнього офіцера моделей успішної професійної діяльності в повсякденній діяльності та під час участі у бойових діях. Носіями досвіду успішного виконання службово-бойових завдань є адміністративно-командний склад, науково-педагогічні працівники ВВНЗ та, в окремих випадках, інші курсанти з досвідом військової служби.

Чинниками, які мають визначальний вплив на функціонування ВВНЗ як суб'єктно орієнтованого освітнього простору, на наше переконання, є такі:

– планування навчальної та квазіпрофесійної діяльності курсантів з урахуванням необхідності індивідуалізації шляхів формування та розвитку курсанта як особистості та як професіонала, формування в нього професійно-орієнтованих ціннісних життєвих орієнтирів та наявності прагнення до професійної самоосвіти та саморозвитку;

– створення умов визнання суб'єкт-суб'єктної взаємодії науково-педагогічних працівників та адміністративно-командного складу з курсантами як ключового чинника, що визначає ефективність професіоналізації майбутніх офіцерів;

– створення умов розвитку суб'єктних якостей курсантів через забезпечення належного рівня вмотивованості майбутнього офіцера до військової служби та професії, формування освітнього середовища ВВНЗ на основі взаємоповаги та довіри;

– використання в освітньому процесі ВВНЗ практичної складової з урахуванням позитивного бойового та службового досвіду його носіями.

Визнання пріоритетності суб'єкт-суб'єктної взаємодії суб'єктів освітньої діяльності ВВНЗ сприяє розвитку особистих та професійних якостей курсантів, задоволенню їхніх запитів та потреб, а також «розвитку творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективної співдружності на основі етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб» (Сухомлинський, 1976, с. 206).

Крім того, суттєвий вплив на формування ЕВС майбутніх офіцерів має залучення курсантів до квазіпрофесійної діяльності та процесу вироблення управлінських рішень військово-професійної діяльності як офіцера.

Третьою педагогічною умовою виокремлено *упровадження тренінгових технологій формування ЕВС майбутніх офіцерів*. Аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду первинної професіоналізації офіцерського складу та формування ЕВС зокрема, вимоги до професії офіцера, які щоденно зростають, однозначно вказують на потребу пошуку шляхів підвищення її результативності, оскільки використання традиційних освітніх технологій навчання, домінуючих у системі військової освіти, не відповідає очікуваним результатам.

Погоджуємося з твердженням С. Сисоєвої, на думку якої впровадження інтерактивних педагогічних технологій в освітній процес «забезпечує спільну реалізацію навчально-пізнавальних, комунікативно-розвивальних та соціально-орієнтаційних завдань навчання» (Сисоєва, 2011, с. 40), що є актуальною потребою системи військової освіти та підтвердженням необхідності запровадження інтерактивних педагогічних технологій у професійну підготовку майбутніх офіцерів та процес формування ЕВС зокрема.

Зважаючи на особливості професійної підготовки майбутніх офіцерів та притаманні ВВНЗ відмінності від інших закладів вищої освіти, вважаємо, що однією з найефективніших інтерактивних педагогічних технологій формування ЕВС у майбутніх офіцерів є використання тренінгів, оскільки саме тренінгові технології «стають дедалі більш популярною формою професійної підготовки студентів різних спеціальностей» (Мельничук І. М., Мельничук С. Ю., 2016, с. 114).

Погоджуємося з поглядами авторів навчально-методичного посібника «Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців», на думку яких «тренінг – це метод активного навчання, скерований на розвиток знань, умінь, навичок і соціальних установок, під час якого людина переглядає власні цінності та пріоритети, коригує, вдосконалює та розвиває певні якості та властивості своєї особистості, обирає для себе такі форми та методи поведінки, які відповідають саме її життєвій ситуації та індивідуальності» (*Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців*, 2019, с. 16).

Запровадження в освітній процес ВВНЗ тренінгів як «запланованого процесу модифікації (зміни) відношення, знання чи поведінкових навичок того, хто навчається, через набуття навчального досвіду для того, щоб досягти ефективного виконання в одному виді діяльності або в певній галузі» (Сидоренко, 2020, с. 16), на наше переконання, має численні переваги, серед яких такі: підвищення результативності засвоєння теоретичних знань; набуття навичок командних дій; формування професійно орієнтованих умінь; розвиток особистісних якостей та критичного, нестандартного мислення; виховання відповідальності; набуття професійного досвіду; можливість аналізу рівня професійної готовності майбутнього офіцера на етапах професіоналізації та внесення необхідних коректив.

Упровадження тренінгових занять матиме позитивний вплив на формування ЕВС у майбутніх офіцерів у разі дотримання низки вимог, серед яких визначили такі:

- забезпечення умов прояву свідомої активності кожного курсанта під час участі в тренінгах;
- планування та розробка тренінгів, зважаючи на досвід виконання обов'язків офіцерами в службовій та бойовій діяльності;
- суб'єкт-суб'єктна взаємодія інструкторів та курсантів;
- вироблення вмінь ухвалення управлінського рішення кожним із курсантів;

– рефлексивний аналіз результатів формування компонентів ЕВС після кожного тренінгу.

Перевагою, притаманною саме освітньому процесу ВВНЗ є наявність польової навчальної бази, що дає можливість проводити тренінги з майбутніми офіцерами як в аудиторіях, так і в позааудиторних умовах під час їх перебування на полігонах.

Під час проведення аудиторних тренінгів пріоритетним напрямом зосередження зусиль науково-педагогічних працівників є створення умов для розвитку в курсантів емоційної сфери, пізнання себе, розкриття індивідуальних особливостей кожного, вивчення внутрішньогрупових процесів та їх динаміки, набуття навичок комунікації й умінь формування та розвитку особистої ЕВС на когнітивному та емоційному рівнях.

Під час польових тренінгів інструктори створюють імітаційну модель бою, що забезпечує вплив на психіку курсанта негативних психотравмувальних чинників під час виконання завдань тренінгу та ухвалення управлінських рішень. Під час перебування на полігонах інструктори використовують додаткові можливості, серед яких імітації стресорів, притаманних участі у бойових діях, що сприяє формуванню ЕВС у курсантів на поведінковому рівні. Використання засобів імітації бою під час тренінгів сприяє усвідомленню курсантом власних відчуттів та емоцій, що очікувано матимуть місце в реальній бойовій обстановці, стимулює розвиток емоційно-вольового та мотиваційного компонентів їхньої поведінки, дає можливість майбутньому офіцеру обрати індивідуальну стратегію поведінки у ситуаціях бойової діяльності, а також сприяє виробленню навичок самоконтролю.

Обмін успішним досвідом професійної діяльності під час тренінгових занять між науково-педагогічними працівниками та курсантами сприяє розвитку професійних якостей майбутніх офіцерів, критичній оцінці власних результатів та результатів професійної діяльності інших її суб'єктів, формуванню індивідуального управлінського стилю, і як наслідок, підвищенню результативності процесу формування ЕВС.

2.3. Структурна модель формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України

Зважаючи на особливості, що визначають професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВВНЗ, доцільно розробити та обґрунтувати структурну модель формування ЕВС у майбутніх офіцерів. Насамперед, слід зупинитися на висвітленні суті процедури моделювання. У сучасній педагогіці немає одностайного трактування щодо методу моделювання та особливостей його використання у сфері професійної підготовки фахівців, що є аргументованою передумовою до проведення наукових розвідок щодо можливостей використання педагогічного моделювання для професійної підготовки фахівців та майбутніх офіцерів зокрема. Зазначимо, що моделювання як метод останнім часом досить широко застосовують у дослідженнях військових педагогів. З огляду на значущість моделювання освітнього процесу у ВВНЗ проаналізуємо деякі підходи військових фахівців у зазначеному аспекті.

Укладач «Українського педагогічного енциклопедичного словника» С. Гончаренко педагогічне моделювання протрактує як «науково обґрунтоване конструювання, яке відповідає заданим вимогам і наміченій побудові майбутньої моделі досліджуваного педагогічного процесу, враховуючи властивості, які вивчаються в ході педагогічного експерименту. Метою педагогічного моделювання є виявлення можливостей удосконалення освітнього процесу, пошуку резервів підвищення його ефективності та якості на основі аналізу моделі» (Гончаренко, 2011, с. 213).

Концептуальні засади підготовки курсантів ЗС України у ВВНЗ завдяки використанню теорії моделювання відображено в працях О. Колісника, В. Рижикова та В. Ягупова, тоді як праці М. Нещадима були спрямовані на визначення методологічних основ для розробки моделі, які будуть уніфікованими для військових фахівців.

Зокрема, ми погоджуємося з твердженням В. Ягупова, що «педагогічне моделювання дає можливість створити модель фахівця на основі його

компетенцій, обґрунтувати модель професійної компетентності, а також створити модель її формування в процесі здобування професійної освіти» (Yahupov, 2013, p. 146).

Вважаємо, що саме педагогічне моделювання дасть нам змогу відтворити суттєві елементи процесу формування достатнього рівня ЕВС у майбутніх офіцерів ще на етапі їх навчання у ВВНЗ. У практичному сенсі необхідність використання моделювання пояснюється тим, що, по-перше, процес формування ЕВС характеризується складністю та багатоаспектністю; по-друге, він відбувається в специфічних умовах ВВНЗ.

Узагальнюючи дослідження авторів посібника «Методологія та організація наукових досліджень», ми дійшли висновку, що під час моделювання потрібно прагнути реалізувати низку вимог, що суттєво розширяють та збагатять модель, зокрема: «об'єкти дослідження (створені людиною чи природою) подавати однозначно; модель має бути допоміжним об'єктом, який у процесі дослідження замінить оригінал; модель повинна мати ті властивості оригіналу, які будуть суттєвими для цього дослідження» (Рассоха, 2011, с. 59).

Беручи до уваги той факт, що наукова категорія «модель» є вихідною дефініцією цього розділу, коротко розглянемо її сутність. Так, у Філософському енциклопедичному словнику цю дефініцію подано як «предметну, знакову чи мисленнєву (уявну) систему, що відтворює, імітує або відображає якісні визначальні характеристики, тобто принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості чи ознаки об'єкта пізнання (оригіналу), пряме, безпосереднє вивчення якого з якихось причин неможливе, неефективне або недоцільне, і може замінити цей об'єкт у досліджуваному процесі для отримання знань про нього» (*Філософський енциклопедичний словник*, 2002, с. 391).

Нам імпонує проведений А. Теплицькою детальний аналіз, за результатом якого науковиця встановила, що сучасні дослідники мають різні погляди щодо самого тлумачення дефініції «модель», а саме щодо його значення: «як

системи, що мисленнєво уявляється або матеріально реалізується і, відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт» та як «зображення певного явища за допомогою іншого, більш вивченого, яке легше зрозуміти». Також аналіз свідчить про те, що поняття забезпечує встановлення та розгляд взаємозв'язків між різними аспектами, що дає змогу реалізувати візуальну подачу певного процесу або ж явища (Теплицька, 2015, с. 426).

Під «моделлю» в українській енциклопедії освіти під авторством В. Кременя визнають «уявну чи матеріальну систему, яка відображає або відтворює об'єкт дослідження і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію» (*Енциклопедія освіти*, 2008, с. 516).

Погляди Л. Заїки щодо практичності моделі під час дослідження у педагогіці свідчать про встановлення взаємозв'язків об'єкта та його характеристик на засадах наочності, адекватності, неупередженості та визначеності (Заїка, 2017).

Зупинимося на трактуванні сутності моделі, які подано в дослідженнях військових науковців. Аналізуючи структурну модель формування національної свідомості у майбутніх офіцерів-прикордонників, Ю. Бец вважає за доцільне розглядати її як візуальну подачу спеціально створеного середовища, що визначає суб'єктні взаємозв'язки між майбутніми офіцерами та викладачами під час їх навчання (Бец, 2011).

У розумінні О. Торічного, який досліджував військово-спеціальну компетентність майбутніх офіцерів, «модель – це графічний засіб, що містить у собі потенційні знання у зазначеній галузі та передбачає наочність, спрямовану на реалізацію мети» (Каушан, 2012, с. 127).

В. Ягупов наголошує на тому, що характеристика процесу виховання та підходів до його практичної реалізації під час освітнього процесу можливі через розуміння та усвідомлення компонентів моделі виховного процесу (Ягупов, 2002а).

На основі проведеного аналізу наукових праць ми розглядаємо модель формування ЕВС у майбутніх офіцерів як графічне зображення системи з основних об'єктів, що ілюструє основні характеристики оригінального процесу чи явища та має можливість замінити його з метою отримання нової інформації щодо оптимальних шляхів вдосконалення освітнього процесу й організації освітньої діяльності курсантів у ВВНЗ через її впровадження.

Мета педагогічного дослідження обумовлює елементи та загальну структуру моделі, тому педагогічне моделювання процесу формування ЕВС у майбутніх офіцерів ЗС України ми вбачаємо через створення та проектування структурної моделі формування ЕВС у майбутніх офіцерів під час їхньої професійної підготовки. У моделі подано основні блоки, зміст, методологічні підходи, принципи, форми, методи та педагогічні умови, що зумовлюють реальні умови педагогічного процесу під час професійної підготовки майбутніх офіцерів та потребують підтвердження їх результативності шляхом експериментальної перевірки.

На наше переконання, моделювання формування ЕВС у майбутніх офіцерів ЗС України має складатися з декількох етапів. У наукових публікаціях подано різні погляди щодо кількості та самих назв етапів. Наведемо деякі конкретні приклади. Зокрема, в наукових доробках групи дослідників під керівництвом О. Спіріна визначено основні етапи, що роблять педагогічне моделювання ефективним. Серед них – першочергово досліджується проблема, а саме здійснюється аналіз об'єкта (місце, роль та функції в загальній системі освіти) й передбачається побудова самої моделі; далі визначаються завдання, що забезпечать ефективність її функціонування через виокремлення компонентів та критеріїв для подальшої діагностики; наступним, та не менш важливим, є етап установлення взаємних зв'язків (логічних, функціональних, семантичних, технологічних тощо) між виокремленими компонентами; завершальним процесом є сама її розробка, яка передбачає як комбінування моделі, так і розгляд майбутньої динаміки з характеристикою її видозміни з перебігом у часі (Спірін, Яцишин, Іванова, Кільченко, Лупаренко, 2020).

М. Тютюнник запропонував виокремити в процесі моделювання такі спрощені етапи: 1) побудова моделі; 2) оптимізація моделі; 3) прийняття рішення (Тютюнник, 2012).

Розробляючи структурну модель формування національної свідомості у майбутніх офіцерів-прикордонників, Ю. Бец (Бец, 2011) наголошує на потребі шести етапів (вироблення провідної концепції дослідження; постановка мети; пошук ідей; формулювання основних завдань; наукові дослідження; узгодження результату).

Лише три етапи (постановка цілі моделювання; створення графічної моделі з метою вивчення оригіналу; впровадження моделі) пропонує О. Торічний (Каушан, 2012, с. 123).

На нашу думку, моделювання процесу формування ЕВС у майбутніх офіцерів під час їхнього навчання у ВВНЗ має охоплювати чотири етапи:

- 1) узагальнення теоретичних уявлень про ЕВС офіцерів ЗС України;
- 2) виявлення оптимальних шляхів формування ЕВС в реальній педагогічній діяльності;
- 3) визначення механізмів реалізації освітньо-виховної діяльності для досягнення поставлених цілей під час процедури моделювання;
- 4) обґрунтування графічної моделі, впровадження моделі в освітній процес та перевірка її ефективності в умовах ВВНЗ.

Вважаємо, що процес моделювання буде ефективним тоді, коли він не лише передбачатиме розроблення графічної моделі, а й її адаптацію в реальний освітній процес ВВНЗ та перевірку її результативності.

Оскільки формування ЕВС у майбутніх офіцерів ЗС України є педагогічним процесом, то йому притаманна певна невизначеність, що зумовила створення саме структурної моделі з відповідними прогнозованими результатами після реалізації кожного з трьох етапів формування ЕВС у майбутніх офіцерів окремо та загального результату. Цей формат забезпечує якісний моніторинг усього процесу, а також системне надання зворотного зв'язку з можливим коригуванням результатів на проміжних етапах.

Передусім, було визначено об'єктивну потребу, мету дослідження та інші елементи категоріального апарату, що також вплинуло на першочерговість дослідження змісту та структури ЕВС майбутніх офіцерів ЗС України як освітнього орієнтиру.

Розроблена нами у процесі теоретико-практичного дослідження структурна модель формування ЕВС у майбутніх офіцерів ЗС України охоплює п'ять блоків: цільово-методичний; змістово-функціональний; суб'єктний; діяльнісний та діагностично-результативний, кожен з яких має свою внутрішню структуру. Особливу увагу необхідно зосередити на послідовності та взаємозалежності вищезазначених блоків моделі, адже кожен з них реалізується через системну професійну діяльність офіцера у виконанні обов'язків військової служби. Графічно структурну модель формування ЕВС у майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ подано на рис. 2.1.

До складу цільово-методичного блоку ми віднесли об'єктивну потребу на підготовку компетентних офіцерів ЗС України, мету та завдання, а також виокремили методологічні підходи (системний, контекстний, компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний) та принципи, на яких базуватиметься дослідження (науковості, системності, самостійності, інтегративності, практичної спрямованості, суб'єктності.)

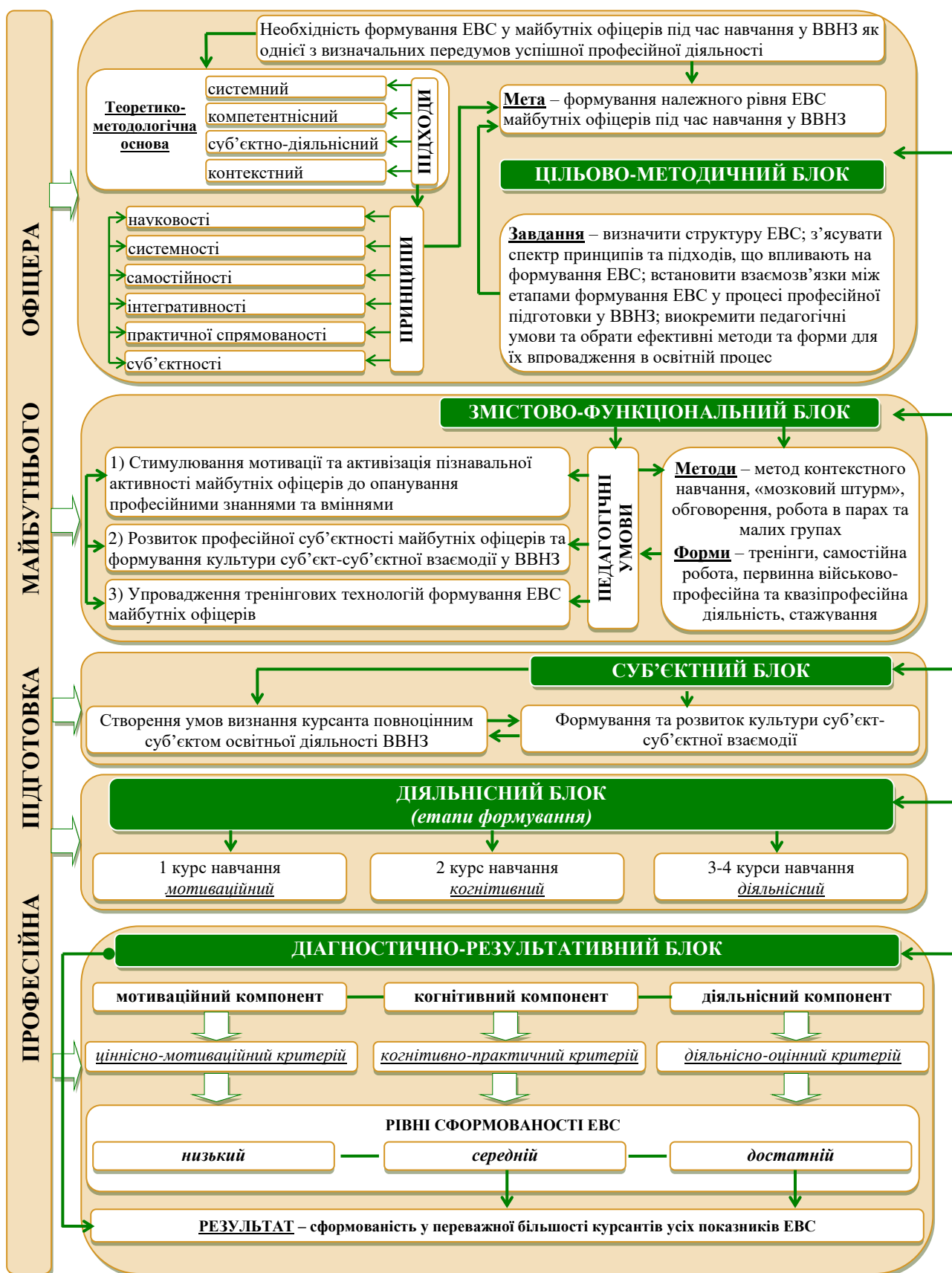

Рис. 2.1. Структурна модель формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ

Змістово-функціональний блок відображає методи (метод контекстного навчання, мозковий штурм, обговорення, робота в парах та малих групах), форми (тренінги, самостійна робота, первинна військово-професійна та квазіпрофесійна діяльність, стажування) та педагогічні умови (стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями й вміннями, розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ, упровадження тренінгових технологій формування ЕВС майбутніх офіцерів), які спрямовані на формування ЕВС у майбутніх офіцерів під час військово-професійної підготовки у ВВНЗ.

Особливістю розробленої моделі є необхідність створення умов визнання курсанта повноцінним суб'єктом освітньої діяльності ВВНЗ і формування та розвиток культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що узагальнені в суб'єктному блоці та є важливими у процесі підготовки курсанта як майбутнього офіцера.

Центральною складовою розробленої моделі є етапи формування ЕВС, які об'єднано в діяльнісний блок, а саме: перший етап – мотиваційний (1-й курс навчання), другий етап – когнітивний (2-й курс навчання) та третій етап – діяльнісний (3-4- й курси навчання).

Діагностично-результативний блок охоплює компоненти сформованості ЕВС (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний), критерії (ціннісно-мотиваційний, когнітивно-практичний, діялісно-оцінний) та відповідні їм показники (ціннісне ставлення до військової служби та професії офіцера, вмотивованість на майбутню професійну діяльність, наявність усвідомленої потреби формування та розвитку ЕВС, наявність знань та базових умінь професійної діяльності, усвідомлення необхідності формування професійної суб'єктності, наявність знань щодо умов формування ЕВС, здатність до підтримання належного рівня ЕВС у професійній діяльності, здатність до використання знань та умінь формування ЕВС у підлеглих, сформованість умінь саморозвитку ЕВС) та рівні (низький, середній, достатній), що разом у

комплексі забезпечать результат – сформованість у переважної більшості курсантів усіх показників ЕВС.

У нашому баченні, основою цільово-методичного блоку моделі виступає об'єктивна потреба щодо формування у курсантів ЕВС під час навчання у ВВНЗ як однієї з визначальних передумов успішної професійної діяльності.

Згідно з поглядом В. Ягупова вихідною позицією, врахування якої визначатиме дієвість моделі, є визначення мети її реалізації як передумови до конкретизації напрямів, принципів, змісту методів та форм діяльності (Ягупов, 2002b, с. 122).

Отже, в основі моделі формування ЕВС майбутніх офіцерів ЗС України лежить така мета: формування належного рівня ЕВС майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ. Трансформація сформульованої мети у педагогічну площину відбуватиметься в конкретному освітньому середовищі з використанням психолого-педагогічних засобів та спрямовується на розв'язання конкретних завдань. Поставленої мети, в найбільш загальному сенсі, досягають за допомогою актуалізації наявних потенціалів ВВНЗ та модернізації його навчально-виховної системи для забезпечення цілісного та системного впливу на особистість курсанта з метою формування у нього ЕВС.

Передбачено, що формування ЕВС майбутніх офіцерів ЗС України базуватиметься на реалізації таких методологічних підходів, як системний, компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний, контекстний.

Використання системного підходу сприятиме врахуванню усіх закономірностей та чинників формування ЕВС майбутніх офіцерів під час їхньої професійної підготовки, усвідомленню сутності та особливостей ЕВС, сприятиме цілісності системи формування під час педагогічного процесу через розуміння структури та визначення шляхів взаємодії елементів між собою, а також прогнозування динаміки функціонування елементів та можливих напрямів їх розвитку.

Використання провідних положень компетентнісного підходу сприятиме вдосконаленню організації та управління професійною підготовкою майбутніх

офіцерів для формування в них необхідного базису професійних компетенцій, професійних цінностей та професійно важливих якостей.

Формування майбутнього офіцера як повноправного суб'єкта освітньої та майбутньої професійної діяльності з використанням провідних ідей суб'єктно-діяльнісного методологічного підходу реалізовуватиметься шляхом удосконалення його особистих та професійних якостей через набуття досвіду розв'язання актуальних проблем військової служби та бойової діяльності, що відбувається під час його перебування у змодельованому професійно орієнтованому середовищі.

Зокрема суб'єктно-діяльнісний підхід реалізовуватиметься через повноцінне залучення курсанта до квазіпрофесійної діяльності як основи формування суб'єктності майбутнього офіцера, яка є визначальною у професійному становленні курсанта, його спроможності до автономності у професії, ухвалення виваженого управлінського рішення та побудови власного кар'єрного зростання шляхом свідомого узгодження ним цілей, методів та засобів із змістом та очікуваним результатом професійної діяльності.

Контекстний методологічний передбачає через наявний потенціал до налагодження взаємозв'язків між теоретичними знаннями та реальними потребами військово-професійної діяльності, сприяє набуттю необхідних знань та формуванню вмінь, формуванню ціннісного ставлення до майбутньої професії, а також розвитку у курсантів професійних якостей, необхідних для успішного виконання функціональних обов'язків на конкретних посадах офіцерського складу, призначення на які передбачається після закінчення ВВНЗ.

Подальшим етапом під час створення графічної моделі, а саме її цільово-методичного блоку, було виокремлення певних *принципів* як теоретичної основи для визначення змісту формування ЕВС, а також відповідних методів та форм. Зважаючи на те, що саме принципи є методологічним та теоретичним підґрунтям планування та організації освітнього процесу у ВВНЗ, теоретичних основ та закономірностей професійної освіти, нормативних вимог до організації

професійної підготовки офіцерів, досвіду навчання майбутніх офіцерів у вітчизняних та закордонних профільних навчальних закладах та досвіду участі офіцерів у бойових діях, до **цільово-методичного блоку** моделі нами покладено такі *принципи*: науковості, системності, самостійності, інтегративності, практичної спрямованості, суб'єктності.

Реалізація принципу *науковості* сприятиме використанню науково-обґрунтованих підходів до побудови освітнього процесу у ВВНЗ та підвищенню рівня сформованості ЕВС зокрема.

Принцип *системності* передбачає системний та цілеспрямований вплив на етапи формування (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний) ЕВС, а також єдність та спрямованість виокремлених педагогічних умов.

Принцип *самостійності* через максимальне залучення майбутнього офіцера до навчальної та квазіпрофесійної діяльності сприятиме набуттю первинного професійного досвіду, а також умінь нести відповідальність за наслідки своїх рішень, опанувати знання та вміння розвитку власної ЕВС шляхом самоосвіти.

Реалізація принципу *інтегративності* створює передумови до виходу викладачів за окреслені рамки звичних навчальних дисциплін та переходу на міждисциплінарний рівень освітньої діяльності, тобто інтегративного характеру трактування ЕВС майбутніх офіцерів.

В основі принципу *практичної спрямованості* є організація належних умов психолого-педагогічного забезпечення процесу формування ЕВС курсанта, усвідомлення ним нагальної потреби її формування для самореалізації у професії.

Принцип *суб'єктності* визначає потребу формування у майбутніх офіцерів професійної суб'єктності як визначальної якості офіцера у створенні ним власної системи цінностей, конкретизації особистих цілей професійної діяльності та шляхів їх реалізації.

Зазначені принципи, на наше переконання, є провідними орієнтирами побудови освітнього процесу ВВНЗ, розкриття особистісного потенціалу

курсантів та ініціювання їхньої свідомої діяльності з формування та розвитку ЕВС.

З огляду на вищезазначене головними завданнями під час реалізації цільово-методичного блоку моделі є такі:

- визначити структуру ЕВС;
- з'ясувати спектр принципів та підходів, що впливають на формування ЕВС;
- встановити взаємозв'язки між етапами формування ЕВС у ВВНЗ;
- виокремити педагогічні умови та обрати ефективні методи та форми для їх впровадження в освітній процес.

До *змістово-функціонального блоку* віднесено такі педагогічні умови формування ЕВС у майбутніх офіцерів:

- 1) стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями й уміннями;
- 2) розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ;
- 3) упровадження тренінгових технологій формування ЕВС майбутніх офіцерів.

Крім того, у розробленій нами графічній моделі формування ЕВС майбутніх офіцерів чільне місце у практичному блоці посідають *методи навчання*. Теоретики і практики навчальної роботи у ВВНЗ виокремлюють велику кількість методів, притаманних для навчання майбутніх офіцерів, які вбачається логічним поділити на групи: традиційні, імітаційні та неімітаційні методи.

До традиційних методів ми відносимо словесно-наочні, практичні, самостійні та контрольні; до імітаційних – аналіз конкретних ситуацій або розв'язання ситуаційних завдань, кейс-метод, метод ділової (рольової) гри, розбір інцидентів, мозкова атака, круглий стіл. До неімітаційних відносимо як класичні лекції, так і лекції з елементами дискусії, аналізу конкретної ситуації, проблемні та з використанням зворотного зв'язку, а також семінари у формі

дискусії, взаємонавчання та сократичної бесіди. Окреслене різноманіття методів забезпечило нам змогу узагальнити та подати основні з них (метод контекстного навчання, мозковий штурм, обговорення, робота в парах та малих групах), які застосовувалися під час формування ЕВС у майбутніх офіцерів.

Зазначимо, що основною складовою цього блоку є *форми організації освітнього процесу*. Відповідно до «Словника іншомовних слів», форму протрактовано як «зразок, за яким виробляють подібні предмети або узагальнюють дані» (*Словник іншомовних слів*, 2001-24, 19 березня). З погляду педагогіки, у трактуванні поняття «форма» ми погоджуємося з думкою В. Головенкіна, який розглядає форми організації освітнього процесу як «навчальні заходи, що відрізняються видами навчальної діяльності студентів і способами керівництва ними з боку викладача. Це спосіб існування освітнього процесу, оболонка для його внутрішньої сутності, логіки та змісту» (*Педагогіка вищої школи*, 2019, с. 50). Як зазначає дослідник, форма організації освітнього процесу передбачає взаємоузгодження часу, місця та кількості навчаємих з особливостями її здійснення та взаємодії між тими, хто навчає, та тими, хто навчається.

На наше переконання, правильний вибір методів та форм навчання позначиться на глибині й міцності професійно важливих якостей курсантів, а також сприятиме формуванню патернів поведінки, що, безумовно, базується на ЕВС та вплине на мотивацію сумлінного виконання професійних обов'язків і спонукатиме до самовдосконалення майбутніх офіцерів ЗС України.

Беручи до уваги особливості військово-професійної діяльності та службово-бойових завдань, які поставатимуть перед курсантами, нами було виокремлено такі форми організації освітнього процесу для забезпечення всіх складових формування ЕВС у майбутнього офіцера, як тренінги, самостійна робота, первинна військово-професійна та квазіпрофесійна діяльність, стажування.

Особливістю структурної моделі є *суб'єктний блок*, оскільки актуальні завдання, що виконують офіцери, зважаючи на особливості ведення російсько-

української війни, зумовлюють підвищення вимог до них та загальної системи військової освіти в цілому, що актуалізує проблематику формування професійної суб'єктності курсантів як одну з пріоритетних. Адже усвідомлення курсантом його місця і ролі під час майбутньої офіцерської діяльності, зокрема з питань підготовки, формування та розвитку підлеглого особового складу, а також особливостей управління для ефективного виконання підлеглими завдань повсякденної та бойової діяльності є якісною ознакою належного рівня сформованості у нього професійної суб'єктності. Вважаємо за доцільне виокремити два основні напрями, які будуть реалізовуватися у цьому блоці та безпосередньо впливатимуть на формування ЕВС, а саме:

- створення умов визнання курсанта повноцінним суб'єктом освітньої діяльності ВВНЗ;

- формування та розвиток культури суб'єкт-суб'єктних відносин.

Результатом реалізації вищезазначених напрямів є належний рівень сформованості професійної суб'єктності у майбутнього офіцера, що матиме прояв у його суб'єктному ставленні до навчальної, квазіпрофесійної та в перспективі професійної діяльності.

Як видно з рис. 2.1, до *діяльнісного блоку* розробленої нами структурної моделі формування ЕВС у майбутніх офіцерів ЗС України входять такі основні етапи:

- *мотиваційний* – 1 курс навчання (створення необхідних умов для дослідження вмотивованості курсанта на майбутню професійну діяльність, визначення усвідомленої потреби формування та розвитку ЕВС курсантом; проведення системної та ґрунтовної діагностики наявного рівня сформованості ЕВС у курсантів);

- *когнітивний* – 2 курс навчання (діагностика наявних професійних знань та базових умінь професійної діяльності та формування знань щодо умов формування ЕВС);

– діяльнісний – 3-4 курс навчання (демонстрація здатності до підтримання належного рівня ЕВС у професійній діяльності та використання знань й умінь під час формування ЕВС у підлеглих, здатність до саморозвитку ЕВС).

Компонентами формування ЕВС майбутнього офіцера виокремлено мотиваційний, когнітивний та діяльнісний. Так, *мотиваційний* компонент визначає рівень вмотивованості курсанта до опанування теоретичними знаннями та практичними вміннями професійної діяльності та використання потенціалу ЕВС у вирішенні актуальних професійних завдань.

Когнітивний компонент визначається набутим рівнем знань курсанта з основ військової діяльності як офіцера та як фахівця окремої спеціальності, стійким його усвідомленням ролі та місця офіцера з питань управління військовими колективами (формування команди та індивідуального розвитку підлеглого особового складу), а також розумінням специфіки військово-професійної діяльності в умовах підготовки та залучення до бойових дій. Вищезазначене формує узагальнену систему знань для офіцера про майбутню професію та є основою для самопізнання власних можливостей (фізичних, духовних, інтелектуальних, професійних, а найголовніше – емоційних і вольових), що формує його як майбутнього офіцера з належним рівнем сформованості ЕВС.

Діяльнісний компонент визначається спроможністю курсанта до прояву сформованої ЕВС в навчальній, квазіпрофесійній та професійній діяльності.

Формування належного рівня ЕВС у курсантів передбачає максимальне вдосконалення *критеріїв* (ціннісно-мотиваційний, когнітивно-практичний, діяльнісно-оцінний) та *показників* (ціннісне ставлення до військової служби та професії офіцера, вмотивованість на майбутню професійну діяльність, наявність усвідомленої потреби формування та розвитку ЕВС, наявність знань та базових умінь професійної діяльності, усвідомлення необхідності формування професійної суб'єктності, наявність знань щодо умов формування ЕВС, здатність до підтримання належного рівня ЕВС у професійній діяльності, здатність до використання знань та умінь формування ЕВС у підлеглих,

сформованість умінь саморозвитку ЕВС) ЕВС та *рівнів* (низький, середній та достатній). Усі вони об'єднані нами в *діагностично-результативний блок*. Їх характеристику подано у підрозділі 2.1 наукового дослідження.

Отже, впровадження структурної моделі формування ЕВС у майбутніх офіцерів під час їхнього навчання у ВВНЗ (див. рис. 2.1) дасть змогу забезпечити реалізацію вищевикладених педагогічних умов. Вважаємо, що впровадження розробленої нами структурної моделі формування ЕВС у майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ матиме загальний позитивний вплив на удосконалення освітнього середовища ВВНЗ через використання інтерактивних технологій, новітніх методів та форм викладання на кожному етапі формування ЕВС із залученням висококваліфікованого професорсько-викладацького та адміністративно-командного складу кожного рівня щодо створення ними умов, що забезпечать формування ЕВС майбутніх офіцерів під час навчальної та службової діяльності у ВВНЗ.

У процесі дослідження нами було висунуто гіпотезу про те, що використання моделювання та розроблення графічної моделі (див. рис. 2.1) матиме позитивний вплив на вдосконалення освітньо-виховного процесу та сприятиме підвищенню ефективності формування ЕВС, оскільки дасть можливість педагогічно виважено впливати та вносити корективи у зміст, методи і форми.

Розроблена структурна модель, на наше переконання, забезпечить можливість ґрунтовного пошуку практичних шляхів формування ЕВС у майбутніх офіцерів ЗС України, а також під час реалізації заходів діагностично-результативного блоку забезпечить істотне підвищення рівня сформованості усіх показників ЕВС.

2.4. Шляхи використання тренінгових технологій у формуванні емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів під час професійної підготовки

Розкриття теоретичних і методологічних основ формування ЕВС у майбутніх офіцерів, розроблена модель та виокремлені педагогічні умови формування ЕВС у майбутніх офіцерів, які викладено в попередніх розділах дисертаційного дослідження, створюють передумови для пошуку, розробки та обґрунтування нових методів та підходів до формування ЕВС у майбутніх офіцерів у процесі їх практичної підготовки. Досвід професійної підготовки майбутніх офіцерів вказує на те, що одним із найдієвіших підходів до процесу інтенсифікації підготовки курсантів є використання тренінгів. Дослідники М. Артюшина, Н. Бутенко та Г. Ковальчук за результатами наукових розвідок проблеми впровадження тренінгових технологій у вищій школі дефініцію «тренінг» визначають як «запланований процес модифікації (зміни) відношення, знання чи поведінкових навичок того, хто навчається, через набуття навчального досвіду з тим, щоб досягти ефективного виконання в одному виді діяльності або в певній галузі» (*Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін*, 2005, с. 11), що є одним з оптимальних варіантів інтерактивного навчання, реалізація яких, крім набуття знань та формування базових умінь у курсантів, сприяє їхньому самопізнанню та виробленню шляхів професійного самовдосконалення.

Тенденцією сучасної професійної педагогіки є впровадження інтерактивних методів навчання як визначального чинника інтенсифікації процесу навчання та підготовки фахівців до майбутньої професійної діяльності. Розділяємо погляди авторів Посібника для тренера, на думку яких інтерактивним є таке навчання, яке відбувається під час практичної діяльності. Рефлексії одержаних результатів діяльності, на думку дослідників, передуює спостереження за власними діями тих, хто навчається, ґрунтовний аналіз як власних результатів, так і результатів інших учасників освітнього процесу.

Крім того, використання інтерактивних методів навчання сприяє розвитку емоційної сфери особистості та спонукає до прояву творчості під час виконання різнопланових завдань (*Посібник для тренера, 2012*).

Щодо ключових відмінностей між традиційним навчанням та тренінгом, нам імпонує думка Шеннона О'Коннелла та Абдули Салама Медені, які їх визначають через порівняння таких ключових параметрів, як:

– підхід до спілкування (під час традиційного навчання передбачається лише ретрансляція знань від педагога до того, хто навчається, проте під час тренінгу відбувається активна участь тренера з учасниками та учасників між собою);

– ціль/мета (презентація викладачем теоретичних основ предмету під час традиційного навчання та формування і розвиток якостей через застосування теоретичних знань на практиці під час тренінгу);

– способи подання матеріалу (класичні лекційні варіанти в традиційному навчанні та різноманіття методів, що можливі до використання у тренінгових заняттях);

– фізичне середовище заняття (класична аудиторія на противагу вільному вибору місця розташування для тренінгу (О'Коннелл, Салам Медені, 2017)).

Аналіз в науковому дискурсі сутності дефініції «тренінг» вказує на відсутність одностайного підходу до його трактування. Дослідники поняття тренінг визначають як:

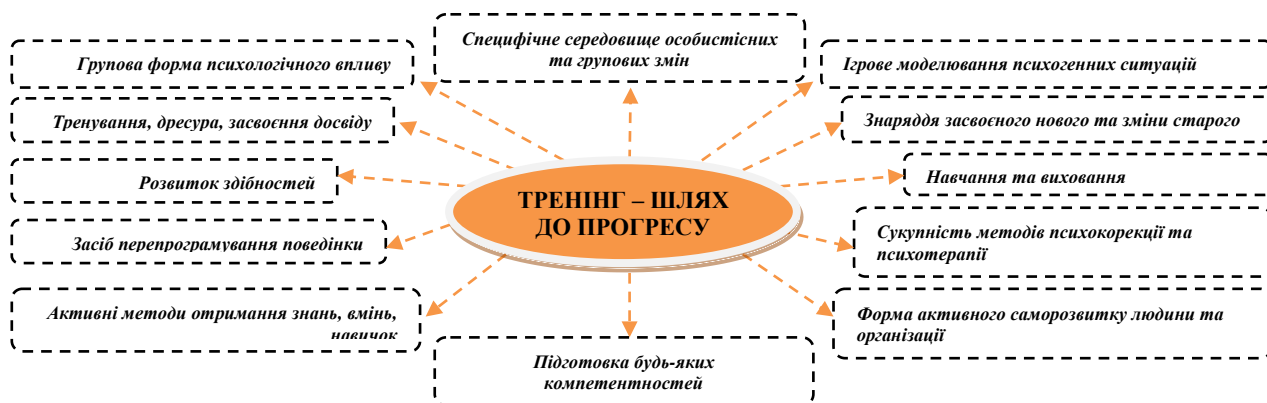
– засіб професійного навчання через формування та розвиток професійних компетенцій та особистості в цілому (Швалб, 2005);

– «форма спеціально організованого навчання, яка базується на активних методах групової роботи» (Воронцова, Пономаренко, 2013, с. 60);

– «організаційна форма навчально-виховної роботи, яка, спираючись на досвід і знання її учасників, забезпечує ефективне використання різних педагогічних методів, зокрема, активних, за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери в групі, та спрямовується на отримання сформованих

навичок і життєвих компетенцій» (Страшко, Животовська, Гречишкіна, Міненок, Савонова, Гаврилюк, 2006, с. 6).

Нам імпонує представлена укладачами посібника «Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців» різноманітність визначень поняття «тренінг», що зображено на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Різноманітність визначень поняття «тренінг»

Щодо ролі тренінгових занять у професіоналізації майбутніх офіцерів, то ми поділяємо погляди І. Мельничук, яка акцентує увагу на потенціалі тренінгів як методу моделювання ситуацій (життєвих, навчальних чи професійних), що сприяє більш інтенсивному формуванню та розвитку як особистісних, так і професійних якостей їх учасників через максимальне залучення кожного та створення умов прояву їхньої індивідуальності (Мельничук, 2007).

Зважаючи на особливості навчання майбутніх офіцерів у ВВНЗ, ми трактуватимемо дефініцію «тренінг» як форму організації практичних занять із курсантами, яка в результаті використання активних методів навчання та суб'єкт-суб'єктної взаємодії між його учасниками забезпечить подальший розвиток особистісних та формування професійних якостей та компетентностей майбутніх офіцерів.

Подальшим напрямом дослідження є аналіз підходів науковців до поняття «тренінгові технології» та їх потенціалу у професійній підготовці майбутніх офіцерів. Так, на думку Т. Воронцової та В. Пономаренка, особливість та ефективність тренінгових технологій виступає через зміну

установки викладача, коли об'єкт навчання стає суб'єктом через формування довіри та побудову співробітництва в процесі розгляду життєвих та навчальних ситуацій (Воронцова, Пономаренко, 2013).

Дослідники О. Дрючило та А. Кордонська вважають, що імплементація інтерактивних технологій разом із формами групової роботи впливає на рівень мотивації, забезпечує особистісне та професійне зростання через формування й удосконалення важливих якостей (Дрючило, Кордонська, 2013).

Поділяємо думку І. Підласого, який вказує, що «процеси, пов'язані із формуванням мотивації, американські педагоги називають тренінгом, диференціюючи останній за чотирма основними напрямками: мотивації досягнень, причинних схем, особистісної причинності та внутрішньої мотивації» (Підласий, 2004, с. 136). Застосування тренінгових технологій, за твердженням науковця, забезпечує високу ефективність розвитку таких особистих якостей, як воля, цілеспрямованість, наполегливість та відповідальність, а також почуття обов'язку та готовності до корегування поведінки для підвищення результативності діяльності (Підласий, 2004, с. 136).

Згідно з позицією Л. Сізової, тренінгові технології сприяють більш ефективному отриманню та усвідомленню знань, формуванню та розвитку умінь і навичок, а також необхідних якостей. Саме ця педагогічна технологія з огляду на різноманіття можливих методів та форм забезпечує високий рівень інтенсивності навчання та його особистісну спрямованість (Сізова, 2020).

Нам імпонує позиція Л. Тодоріва, згідно з якою «цикл тренінгових занять має ґрунтуватися на принципі поступовості: кожний наступний етап має логічно впливати з попереднього. У процесі занять розвиваються такі техніки самопізнання, як аналіз, зворотний зв'язок, зміст уявлень про «Я». Формою проведення занять є відома модель соціально-психологічного тренінгу, що являє собою активну форму навчання, в процесі якого учасники мають змогу емоційно пережити в індивідуальному досвіді та інтеріоризувати психологічні знання» (Тодорів, 2003, с. 79).

Узагальнюючи, можемо констатувати, що сутнісними перевагами використання тренінгових занять є їх багатофункціональність та можливість гармонізації особистісного та професійного буття людини (І. Авдеева та І. Мельникова), модифікація процесу формування знань, навичок та ціннісних установок на основі інтерактивної взаємодії усіх учасників тренінгу (І. Панасюк), а також підвищення результативності набуття курсантами практичних навичок успішної професійної діяльності.

На наше переконання, запровадження тренінгових технологій як альтернативи ustalеним формам освітнього процесу є передумовою до більш глибокого опанування курсантами практикою виконання службово-бойових завдань через моделювання реальних умов, притаманних службовій діяльності та бойовим діям. Досвід ведення російсько-української війни неоднозначно вказує на психологічну готовність офіцерів як ключового чинника забезпечення успішного управління військовими колективами та виконання бойових завдань. Пошук шляхів розв'язання проблеми формування ЕВС курсантів як визначальної складової їхньої психологічної готовності зумовлює зміни у підходах до практичної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ та й загалом всієї системи військової освіти. Саме тому, на наше переконання, запровадження тренінгів дасть можливість розкрити індивідуальний потенціал курсантів та підвищити рівень їхньої готовності до ухвалення самостійних рішень в екстремальних умовах бойових дій.

Щодо особливостей освітньої діяльності курсантів у ВВНЗ, опиратимемось на наукову позицію В. Ягупова, який ключовими з них визначає специфічність цілей та завдань порівняно із закладами вищої освіти, поєднання потреби в оволодінні знаннями, навичками й вміннями відповідно до професії разом із виконанням обов'язків служби, велике інтелектуальне напруження та суттєве фізичне навантаження, необхідність використання зразків озброєння, бойової техніки та інших засобів як обов'язкових елементів поступової підготовки курсанта до майбутніх обов'язків офіцера (Ягупов, 2004).

Беручи до уваги наведені вище особливості освітньої діяльності курсантів у ВВНЗ та досвід професійної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ, визначимо вимоги, додержання яких сприятиме результативності проведення тренінгів, а саме:

- активність та ініціативність учасників тренінгу;
- обов'язкове максимальне залучення до участі у тренінгу усіх курсантів;
- суб'єктна спрямованість та інтерактивність тренінгів;
- максимальне наближення завдань тренінгу до реальних умов майбутньої офіцерської діяльності з урахуванням умов, притаманних бойовим діям;
- пріоритетність необхідності набуття досвіду майбутніми офіцерами в ухваленні управлінських рішень;
- рефлексія результатів участі у тренінгу кожним його учасником.

Особливості професійної підготовки щодо організації освітнього процесу у вищій військовій школі зумовлюють необхідність навчання курсантів успішним моделям професійної діяльності та формування в них необхідних їм установок через практичну складову шляхом застосування тренінгових технологій, що є найоптимальнішою формою для активізації участі курсантів у спеціально змодельованих ситуаціях, які повністю відповідають професійному спрямуванню.

Використовуючи традиційні методи навчання, викладач зосереджує свою увагу на змістовній частині заняття, інтерпретуючи її через власний досвід та суб'єктну думку. Тоді як тренінгові технології дають змогу припускатися помилок під час розгляду спеціально створених ситуацій в «умовно спокійному» середовищі, де майбутні офіцери ще не є відповідальними за ухвалені рішення та спроможні внести у них певні корективи.

Доречними вбачаються використання таких форм організації тренінгових занять, як дискусія (як групова, так і парна), рольова (ділова) гра, аналіз ситуаційних завдань або розгляд кейсів, а також комбінації тренінгових вправ.

Цілі тренінгових занять, особливості їх планування та проведення передбачають спектр обов'язкових елементів, які є характерними лише для вищої військової школи, а саме – визнання пріоритету виконання бойового завдання та мотивації майбутніх офіцерів на це, зважаючи на особливості службової та бойової діяльності, а також зосередження уваги на підборі стратегії дій відповідно до різноманітних умов обстановки.

Навчальні тренінги сприяють формуванню обов'язкових для успішного виконання майбутніми офіцерами службово-бойових завдань професійних умінь та навичок, до яких відносимо такі:

навички ефективного управління;

навички професійної поведінки в роботі з підлеглими та командоутворення;

вміння аналізу внутрішньогрупової динаміки та міжособистісних стосунків;

здатність до виявлення та вирішення конфліктів, зокрема вчинення превентивних дій щодо їх недопущення;

здатність розвивати лідерські якості підлеглого особового складу;

вміння налагодження та підтримання ефективної комунікації між членами команди й колегами-офіцерами;

вміння мотивувати особовий склад та укріплювати позитивні установки на виконання завдань військово-професійної діяльності;

вміння формувати та підтримувати належний рівень психологічної стійкості в бойових умовах.

З огляду на вищезазначене ми вважаємо, що тренінгові технології у формуванні ЕВС у майбутніх офіцерів – це інноваційна педагогічна технологія, що комплексно впливає на поглиблення знань та розвиток умінь, а також навичок, цінностей та установок майбутніх офіцерів шляхом поєднання теорії з практикою під впливом стрес-факторів у змодельованих ситуаціях навчального або службового (бойового) спрямування.

Одночасне поєднання освітньої діяльності та виконання обов'язків повсякденної діяльності військової служби, що є винятковою особливістю підготовки майбутніх офіцерів, формування ЕВС у курсантів, на наше переконання, охоплює весь проміжок навчання майбутніх офіцерів у ВВНЗ та складається з трьох взаємозалежних й взаємодоповнюючих етапів:

- мотиваційний (1 курс навчання);
- когнітивний (2 курс навчання);
- діяльнісний (3-4 курси навчання).

На мотиваційному етапі формування ЕВС (1 курс навчання у ВВНЗ), передбачається первинна військово-професійна підготовка, яка оптимально триває до трьох тижнів та передуює початку освітнього процесу, що забезпечує належну адаптацію курсантів до умов навчання та військової служби у ВВНЗ.

На думку О. Капінуса саме «первинна військово-професійна підготовка сприяє оволодінню майбутніми офіцерами необхідними початковими знаннями та вміннями для застосування їх у подальшій військово-професійній діяльності, за результатами якої курсанти мають знати загальні вимоги до військової служби та навчання у ВВНЗ, усвідомлювати її зміст і відповідальність за свої дії» (Капінус, 2020, с. 325).

Насамперед, на початковій фазі первинної військово-професійної підготовки важливим є формування корпоративної культури та приналежності молодого поповнення до курсантсько-офіцерського корпусу, чому сприяє проведення ритуалу вручення та закріплення за курсантами особистої стрілецької зброї, що проводиться адміністративно-командним складом ВВНЗ. Саме первинна військово-професійна підготовка, на нашу думку, має важливе значення для оволодіння культурою військово-професійної діяльності, а також для визначення рівня власної емоційної стійкості під час адаптації та рівня вольових зусиль виконувати службово-навчальні завдання та щодо змінення усталеного режиму та підходів на визначений загальний режим та вміння підпорядковуватися.

Наступним визначальним етапом, який впливає на формування стійкої установки курсанта на захист цілісності та недоторканності Батьківщини з виконанням необхідних завдань професії, є складання курсантами Військової присяги, що сприяє усвідомленню курсантом своє приналежності до військової служби та майбутньої професії офіцера.

Основним завданням 1 курсу навчання майбутніх офіцерів щодо формування мотиваційного компонента є спрямування роботи адміністрації та командирів усіх ланок спільно з науково-педагогічними працівниками ВВНЗ на створення необхідних умов для дослідження вмотивованості курсанта на майбутню професійну діяльність, визначення усвідомленої потреби формування та розвитку ЕВС курсантом, проведення системної та ґрунтовної діагностики рівня сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів.

Особливостями цього етапу є необхідність утвердження у свідомості курсантів їх нової соціальної ролі як громадянина та військовослужбовця, а також створення підґрунтя до формування їхньої ціннісної сфери, значення офіцера в управлінні підрозділом та ролі і місця ЕВС в його діяльності. На цьому етапі навчання майбутніх офіцерів відбувається через викладання навчальних дисциплін, що становлять основу циклу загальної військово-професійної підготовки в поєднанні з виконанням обов'язків військової служби, що сприяє формуванню уявлення про майбутню професію, забезпечує можливість майбутнім офіцером спостерігати можливі емоційні стани під час подолання притаманних цьому етапу труднощів та прояву вольових зусиль до їх подолання, ухвалення рішень відповідно до покладених обов'язків, результатом чого є адаптація курсантів до умов навчання та служби у ВВНЗ.

Цільова установка майбутніх офіцерів на захист територіальної цілісності та недоторканності Батьківщини через власний внесок щодо виконання професійних завдань формується та реалізується під час вивчення курсантами навчальних дисциплін «Історія України та українського війська» та «Історія війн та воєнного мистецтва».

Формування професійно важливих якостей курсантів як складових їхньої ЕВС забезпечують такі дисципліни, як «Військова топографія», «Тактика», «Статути ЗС України та їх практичне застосування», «Інженерна підготовка», «Управління діями механізованих підрозділів», «Організація військового зв'язку», «Бойова система виживання воїна», «Тактична медицина» та «Розвідка та іноземні армії».

Крім традиційних аудиторних занять під час мотиваційного етапу проводяться польові заняття в системі курсів L1-A для усіх спеціальностей, проте окремої уваги заслуговує блок тренінгів «Курс психологічної підготовки та тактичної медицини» та «Курс формування команди» тривалістю один тиждень.

Тижневий «Курс психологічної підготовки та тактичної медицини» поділено на два основних блоки: під час першого блоку впродовж трьох днів майбутні офіцери здобувають знання щодо надання первинної (домедичної) допомоги та відпрацьовують їх на практиці з моделюванням певних стрес-факторів, під час другого блоку – відпрацьовують вправи загальної психологічної підготовки особового складу, що передбачають індивідуальну та групову психологічну підготовку, а також психологічний відеотренінг.

Тижневий «Курс формування команди» передбачає цикл із шести занять, що сприяють розвитку в курсантів сенситивності, формування комунікативних та перцептивних навичок, а також довіри до всього особового складу, формування команди та долаття страху й інших кризових станів у команді.

Особливістю освітнього процесу ВВНЗ є перебування курсанта у спеціально створеному освітньо-виховному просторі ВВНЗ, проживання в спеціально обладнаних приміщеннях на території навчального закладу, виконання елементів розпорядку дня, що є підґрунтям до сприйняття та схвалення курсантом умов та особливостей діяльності відповідно до професії, формування професійних цінностей та професійної спрямованості.

Належний рівень сформованої мотивації курсанта до військово-професійної діяльності забезпечується сформованістю стійких мотивів та цілей

майбутньої професії як військовослужбовця та як офіцера. Саме тоді особистісні прагнення та інтереси курсанти починають співвідносити з професійними інтересами через позитивне ставлення до військово-професійної діяльності та схвалення притаманних професії норм та правил, що забезпечує опанування основами військово-професійної компетентності, формування цінностей професії військовослужбовця та офіцера зокрема, що є визначальним у розвитку ціннісно-мотиваційного компонента формування ЕВС.

На 2 курсі навчання під час когнітивного етапу формування ЕВС акцент робиться на опанування курсантами фундаментальними знаннями щодо емоцій та волі, методик їх формування, що сприяє обізнаності зі змістом та методами формування ЕВС, лідерської компетентності, а також набуттю практичних умінь реалізації заходів військово-професійної діяльності через здійснення емоційного відгуку на власні успіхи чи невдачі.

Серед аудиторних занять ключовими дисциплінами циклу загальної та військово-спеціальної підготовки є «Управління діями механізованих підрозділів», «Вогнева підготовка», «Водіння бойових машин», «Тактико-спеціальна підготовка», вивчення яких сприяє опануванню курсантами нормативними вимогами до виконання завдань військової служби на посадах офіцерського складу.

Особливої уваги щодо набуття курсантами фундаментальних знань, необхідних для належного рівня сформованості ЕВС, заслуговують аудиторні заняття з дисциплін «Військова педагогіка», «Військова психологія», «Соціальна психологія» та «Військове лідерство». Вищезазначені дисципліни сприяють набуттю майбутніми офіцерами теоретичних знань щодо особливостей прояву емоції та волі, їх впливів на професійну діяльність офіцера, підвищують готовність до виконання службових та бойових завдань у різних видах обстановки, а також сприяють удосконаленню вмінь майбутніх офіцерів до ухвалення обґрунтованих управлінських рішень, які не відповідають стандартам та типовим алгоритмам їх вирішення, в умовах виконання завдань службової та бойової діяльності.

Сформованість цінностей військово-професійної діяльності зумовлена рівнем засвоєння системних знань й умінь, навичок з обраної професії та спеціалізації, що є неможливим без відпрацювання їх під час практичної підготовки у польових умовах, зокрема коли створено максимальну кількість психотравмувальних чинників під час проведення занять, що формує розуміння майбутнім офіцером як використовувати отримані базові знання щодо ЕВС у конкретних завданнях, які моделюють його службу, та що є найважливішим в умовах сьогодення, бойову діяльність. Зокрема, під час проведення польових занять у системі курсів L1-B визначальний вплив мають тренінг-інтенсив «Розвиток військового лідерства» та «Курс антистресової підготовки особового складу», головною метою яких є забезпечення сформованості лідерської компетентності та набуття практичних умінь реалізації заходів військово-професійної діяльності з урахуванням власного емоційного відгуку на одержані результати.

Основним результатом етапу навчання курсанта на 2 курсі є оволодіння майбутнім офіцером знаннями щодо змісту та форм роботи щодо формування ЕВС, а також набуття практичних умінь щодо її формування в умовах військово-професійної діяльності та професійної підготовки військовослужбовців.

Наступним етапом розвитку особистості майбутнього офіцера щодо формування ЕВС у ВВНЗ є діяльнісний, який відбувається на 3-4 курсах навчання курсантів. Цей етап визначається нами як період демонстрації майбутнім офіцером власного рівня ЕВС через набуття досвіду виконання завдань військово-професійної діяльності, що беззаперечно потребує залученості адміністрації ВВНЗ, командирів усіх ланок та науково-педагогічних працівників для реалізації умов здійснення ефективної квазіпрофесійної діяльності.

Цей етап характеризується подальшим формуванням умінь саморозвитку ЕВС та використанням знань та умінь для формування ЕВС у підлеглих. Першочергово на цьому етапі здійснюється стажування курсантів на

відповідних посадах їхньої майбутньої військово-професійної діяльності у військових частинах, що забезпечує набуття майбутніми офіцерами практичних умінь реалізації теоретичних знань щодо формування ЕВС у підлеглих.

Важливим аспектом цієї діяльності є також реалізація рефлексивних навичок прояву ЕВС під час виконання практичних дій під час проходження стажування, коли курсанти виконують обов'язки офіцера на посадах командир взводу та заступник командира роти з МПЗ в умовах реального професійного середовища, що сприяє формуванню професійного досвіду не лише виконання обов'язків військової служби, а й безпосередньо обов'язків офіцерського складу.

Діяльність курсанта під час третього етапу формування ЕВС полягає у виробленні ним власних патернів поведінки та дій як майбутнього офіцера через набутий суб'єктний досвід виконання завдань військової служби. Цей етап характеризується великим обсягом аудиторних дисциплін військово-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів, серед яких «Соціально-психологічні технології управління військовими колективами», «Організація МПЗ дій підрозділів», «Внутрішньо-комунікаційна робота у частинах (підрозділах)», «Сучасні методики психодіагностики військовослужбовців», «Військова девіантологія», «Психолого-педагогічні аспекти діяльності військового керівника», «Психологія кризових станів» та «Етика професійної діяльності військового керівника».

Метою викладання зазначених дисциплін є усвідомлення майбутніми офіцерами чинників, які негативно впливають на емоційно-вольову сферу й необхідності їх усунення, відпрацювання практичних умінь визначення характеру емоційних станів підлеглих, набуття навичок володіння основами фасилітації, емпатії та психолого-педагогічними вміннями щодо пізнання ними самих себе, самостійного дослідження власних емоційних станів, причинно-наслідкових зв'язків емоційного реагування у професійній діяльності.

Ключовими навчальними дисциплінами, які передбачають поєднання як аудиторних, так і польових занять, що є основою для подальшого формування

ЕВС, є «Тренінгові технології в навчанні та вихованні військовослужбовців» та «Психологічна підготовка особового складу». Під час навчальних занять з дисципліни «Психологічна підготовка особового складу» передбачається насичення її змісту максимальною кількістю психотравмувальних чинників, що сприяє виробленню умінь у майбутніх офіцерів долати внутрішні та зовнішні перешкоди, а також сприяє розвитку навичок у курсантів створювати та моделювати стресори для підготовки своїх майбутніх підлеглих під час занять з психологічної підготовки в системі бойової підготовки.

Крім того, навчальна дисципліна «Тренінгові технології в навчанні та вихованні військовослужбовців» забезпечує формування у курсантів необхідних особистісних та професійних якостей, навичок щодо використання емоційного інтелекту у професійній діяльності, вміння володіти власним емоційним станом та станом своїх підлеглих через засоби саморегуляції, самодопомоги та першої психологічної допомоги, а також сприяє прояву вольових якостей курсантів, самомотивації та умінь мотивування підлеглому особового складу для долання перешкод під час виконання службово-бойових завдань.

Визначальним аспектом цієї дисципліни є включення до її змісту методичного блоку з підготовки курсантів як тренерів та інструкторів із проведення занять у подальшій службово-бойовій діяльності, зокрема і з питань психологічної готовності військовослужбовців та формування ЕВС зокрема. Під час проведення аудиторних занять майбутні офіцери розробляють методику проведення власного тренінгу на актуальні теми формування професійних якостей, зокрема: «Тренінг мотивації», «Тренінг формування лідерських якостей», «Тренінг комунікативних навичок», «Тренінг ведення переговорів» та «Тренінг «Антистрес». Поряд з тим під час практичних польових занять майбутні офіцери виступають вже у ролі тренера (інструктора) з проведення власних авторських тренінгів, що забезпечує формування навичок методичної підготовки майбутнього офіцера для формування ЕВС у підлеглих.

Сформованість умінь саморозвитку ЕВС майбутніх офіцерів та їх готовності до використання знань та умінь формування ЕВС в особового складу набуває подальшого розвитку під час проведення польових занять у системі курсів L1-B. Складовими цих курсів на 3-4 курсах навчання майбутніх офіцерів є «Курс методичної підготовки особового складу до психологічного та інформаційного-пропагандистського забезпечення під час застосування підрозділів», «Курс МПЗ дій механізованих (танкових) підрозділів», «Курс внутрішньокommунікаційної роботи» та курс «Антистресова психологічна підготовка особового складу».

Залучення майбутніх офіцерів до проведення тренінгових вправ (або ж тренінгу в цілому) в ролі помічників інструкторів та виконання їх обов'язків сприяє формуванню професійної суб'єктності курсантів, підвищенню рівня їх готовності самостійно проводити заняття та подальшому становленню їх як педагогів через розвиток методичної майстерності.

Зважаючи на характерні особливості освітнього середовища ВВНЗ під час реалізації професійної підготовки курсантів, необхідність забезпечення високого рівня свідомої активності, критичного та творчого мислення, а також формування ефективних моделей поведінки майбутніх офіцерів як передумови ефективної самостійної професійної діяльності під час підготовки та проведення тренінгових занять, необхідним вбачається додержання низки вимог, серед яких такі:

- укладення «педагогічного контракту» на початку тренінгової роботи, що сприяє підвищенню рівня самосприйняття курсанта себе як професіонала через суб'єктний характер взаємодії;

- встановлення правил роботи з групою перед кожним заняттям та санкцій, затверджених групою, врахування потреб та запитів учасників, зокрема відповідно до їх емоційного стану;

- визначення індивідуальних цілей, яких майбутні офіцери прагнуть досягнути в ході вивчення дисципліни чи окремого курсу через виконання вправи «Дерево очікувань», що сприяє підвищенню здатності курсантів до

формування власної думки, а також створює додаткові можливості для діагностування потреб та запитів курсантів щодо необхідних їм знань, умінь та навичок;

– використання психотравмувальних стресорів під час виконання індивідуальних та командних вправ, таких, як часове обмеження рухової активності курсантів, сенсорне перевантаження, фізичне та м'язове виснаження, урізноманітнення моделей поведінки відповідно до різних стресорів, що підвищує розвиток критичного мислення, формує швидкість ухвалення певних рішень та відповідальність за них;

– використання кейсів з розгляду актуальних під час службово-бойової діяльності ситуацій через перегляд відеофрагментів, інтерв'ю випускників, описаних офіцерами проблемних ситуацій виконання завдань або роботи з підлеглим особовим складом, що сприяє урізноманітненню моделей поведінки відповідно до різних ситуацій та їх наслідків, а також розвитку критичного мислення;

– використання методу «Аналіз проведених дій» як дієвого засобу рефлексії одержаних результатів, а також сприяє подальшому командоутворенню через спільне вироблення варіантів вирішення проблемних ситуацій.

Одним із визначальних чинників формування достатнього рівня ЕВС майбутніх офіцерів усіх спеціальностей є впровадження в систему курсів L1-В розробленої авторської тренінгової програми «Емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера» тривалістю 7 робочих днів (Додаток А). Тренінгова програма містить два блоки, які є послідовними та доповнюють один одного, адже перший є аудиторним та проводиться в навчальних аудиторіях ВВНЗ, а другий – польовий, що передбачає використання польової навчально-матеріальної бази – полігону.

Перший блок (аудиторний) передбачає проведення двох навчальних днів тривалістю по вісім годин: «Вступ до тренінгу ЕВС» та «Методи регулювання рівня ЕВС за досвідом ЗС країн – членів НАТО» відповідно, польовий – з п'яти

навчальних днів тривалістю від восьми до десяти годин, до складу якого входять такі: «Індивідуальний психологічний тренінг», «Груповий психологічний тренінг», «Стрес-щеплення контролю психологічних станів в умовах протидії важкій броньованій техніці», «Прийоми саморегуляції» та «Визначення рівня ЕВС учасників в умовах, наближених до бойових».

Ключовими вправами першого навчального дня, що сприяють поглибленому знайомству між курсантами, подоланню комунікативного бар'єру та створенню атмосфери конструктивної взаємодії, є «Наші імена», «Незавершені речення», «Визначення цілей групи» та «Побажання по колу».

Виконання основних вправ «Список емоцій», «Передача почуттів», «Асоціації», «Що я відчуваю?» та «Зосередження на емоціях та настрої» сприяють здійсненню курсантами саморефлексії щодо відчуттів й емоційних станів, розуміння їх базових потреб (класифікацій, методів їх задоволення), що, беззаперечно, впливає на формування й розвиток мотивації (внутрішня та зовнішня) й переосмислення цінностей, що визначають їх як майбутніх офіцерів.

Обов'язковим елементом завершення тренінгових занять є щоденне проведення усіма учасниками рефлексії одержаних результатів з використанням методики «Аналіз проведених дій», де кожен з учасників висловлює власну думку за визначеними запитаннями:

1. Якою була моя мета на цей навчальний день?
2. Що відбулось (сталось)? (саме під час цього етапу кожен з учасників детальніше відповідає на 3 запитання: що я дізнався? що я навчився? що я використовуватиму в майбутньому?).
3. Що я можу змінити (покращити) в майбутньому для досягнення поставленої мети?

Упродовж другого навчального дня реалізовується «Індивідуальний психологічний тренінг», який триває вісім годин та передбачає такі завдання:

- перевірка ЕВС курсантів;

– виявлення рівня сформованості психічних якостей майбутніх офіцерів, що здійснюється внаслідок створення негативного впливу стрес-факторів (фізичних, психофізіологічних, кліматичних й психічних);

– формування стійкості у курсантів до змодельованих інструктором під час їхньої підготовки негативних впливів стрес-факторів, що породжують стрес, викликають як емоційно-вольове, так і фізичне виснаження;

– надання майбутнім офіцерам знань-репродукцій з питань створення та використання засобів імітації стресових факторів під час психологічної підготовки особового складу (спеціальної та цільової);

– формування вольових якостей та вмінь майбутніх офіцерів, які сприяють подоланню стресори й труднощі, які вони викликають.

Основні вправи для відпрацювання – «Пережат», «Черв'як» та «Вільне падіння». Після виконання вправ обов'язковим вбачається проведення рефлексії щодо відчуттів кожного курсанта для проведення подальшої динаміки розвитку ЕВС.

Головними цілями «Групового психологічного тренінгу» упродовж третього навчального дня є формування групової взаємодії, що допомагає команді злагоджено протидіяти психічним та фізичним чинникам, які штучно створює інструктор, а також продовження формування у курсантів умінь долати труднощі та стресори. Вправами третього дня тренінгу є «Висока стіна», «Пов'язані одним ланцюгом», «Розрахунок» та «Сліпий футбол», проведення яких спрямовано на підвищення рівня усвідомлення курсантами важливості проявів емоцій під час виконання спільних завдань групи, досягнення командної взаємодії малих груп (відділень) у навчальній групі, визначення провідних ролей – лідерів, можливих аутсайдерів та інших, а також стимулювання подальшого розвитку ЕВС курсантів у процесі командоутворення.

Ще однією вправою третього дня тренінгу є «Французька естафета», проведення якої спрямовано на набуття вмінь підтримання рівня концентрації

курсантів під дією негативних стрес-факторів, що мають зовнішній вплив та є аналогічними до тих умов, які відповідають бойовим діям.

Четвертий навчальний день передбачає проведення тренінгу «Стрес-щеплення контролю психологічних станів в умовах протидії важкій броньованій техніці», що передбачає демонстрацію кожним курсантом індивідуального алгоритму протидії броньованій техніці супротивника та сприяє формуванню навичок контролю власного психічного стану.

Під час виконання вправ п'ятого навчального дня передбачається практичне відпрацювання майбутніми офіцерами основних прийомів саморегуляції для подолання психоемоційних стресорів під час тренінгу «Прийоми саморегуляції». Виконання цих вправ сприяє опануванню курсантами методами самопомоги та самоконтролю, а саме: «Хлистання руками по спині», «Лижник», «Шалтай-болтай», «Прогинання», «Танок», «Самомасаж», «Напружуємося-розслаблюємося» та «Обтруситися».

Одним із ключових днів тренінгу є шостий навчальний день, під час якого відбувається діагностування окремих показників рівня сформованості ЕВС курсантів в умовах, наближених до бойових, під час виконання практичної вправи «Пульс». Після виконання визначеного інструктором порядку дій на спеціальній Психологічній смузії перешкод під впливом психофізичних та психоемоційних стресорів відбувається порівняння фізіологічних показників курсантів (артеріальний тиск та пульс) як на початку етапів виконання вправи, так і після відпрацювання кожного з етапів та практичного виконання курсантами прийомів саморегуляції. Реалізація зазначеного, крім одержання емпіричного матеріалу, дає змогу визначити для кожного з учасників найефективніший метод саморегуляції, який він використовуватиме як під час майбутньої професійної діяльності, так і під час виконання бойових завдань.

Під час підсумкового сьомого дня реалізується тренінг «Методи регулювання рівня ЕВС за досвідом ЗС країн – членів НАТО», що сприяє збагаченню курсантів практичними механізмами використання методів регулювання рівня ЕВС за досвідом ЗС країн – членів НАТО. Зокрема, під час

цього дня курсанти ознайомлюються з методиками ЗС Ізраїлю, США та Великої Британії. Особливу увагу зосереджують на методиках, які використовуються у ЗС Великої Британії, оскільки після успішного їх відпрацювання під час цього тренінгу курсанти мають змогу стати сертифікованими інструкторами.

Очікуваними результатами проведення цієї авторської тренінгової програми є такі:

- розвиток у курсантів навичок управління емоціями та контролю власного психічного стану;
- подальший розвиток як особистих та професійних якостей курсантів за допомогою тренінгових технологій, так і їхньої ЕВС;
- можливість оцінки рівня сформованості окремих компонентів ЕВС курсантів у процесі їх підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Узагальнюючи, до переваг імплементації тренінгових технологій у процес формування ЕВС курсантів ми відносимо такі:

поглиблення теоретичних знань, сформованості вмій й навичок їх застосування у курсантів під час навчальних ситуацій, які є наближеними до реальних у професії, до яких відносимо активність та наполегливість у досягненні цілей, нешаблонність мислення та відстоювання власних поглядів, готовність ухвалювати рішення самостійно та нести відповідальність за свої дії та їх результати;

збільшення індивідуального набору варіантів та моделей поведінки в різних ситуаціях діяльності у професії під час умов виконання службових та бойових завдань, практична перевірка їх дієвості та ефективності у штучно створеному середовищі, яке відображає реальні умови;

наявність можливостей інтенсифікації процесу формування рівня професійної готовності курсанта до виконання обумовлених завдань майбутньої офіцерської діяльності.

Головним завданням, яке можна вирішити за допомогою застосування тренінгових технологій, є розвиток якостей майбутніх офіцерів – як

особистісних, так і професійних, формування вмінь, які орієнтовані на професію й відповідну спеціалізацію, та практичних навичок, що відображають майбутню професійну діяльність відповідно до посад офіцерського складу, створення умов для самопізнання майбутнього офіцера, а також розвиток умінь рефлексії результатів професійної діяльності.

Використання тренінгових технологій у формуванні ЕВС майбутніх офіцерів під час практичної підготовки є найоптимальнішим варіантом інтенсифікації та підвищення результативності професійної підготовки майбутніх офіцерів, а також забезпечення умов формування достатнього рівня сформованості їхньої ЕВС.

Висновки до другого розділу

За результатами аналізу психолого-педагогічних наукових праць, методичної літератури щодо визначення критеріїв та показників оцінювання ЕВС фахівців, зважаючи на особливості професійної підготовки курсантів у ВВНЗ, з'ясовано критерії сформованості ЕВС майбутніх офіцерів: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-практичний та діяльнісно-оцінний, а також відповідні їм показники та рівні сформованості: низький, середній, достатній.

Виокремлено педагогічні умови формування ЕВС у майбутніх офіцерів: стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями й вміннями; розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ; упровадження тренінгових технологій формування ЕВС майбутніх офіцерів.

Розроблено структурну модель формування ЕВС у майбутніх офіцерів як графічну систему об'єктів, що відтворює основні властивості оригіналу, здатна заміщати його та відображає основні блоки, що містять зміст, методологічні підходи, принципи, форми, методи та педагогічні умови.

Здійснено уточнення дефініції «тренінг» стосовно професійної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ та визначено, що це форма організації практичних занять із курсантами, яка в результаті використання активних методів навчання та суб'єкт-суб'єктної взаємодії між його учасниками забезпечує подальший розвиток особистісних і формування професійних якостей та компетентностей майбутніх офіцерів. Визначено, що головним завданням, яке можна вирішити за допомогою застосування тренінгових технологій, є розвиток особистісних та професійних якостей курсанта, формування професійно орієнтованих умінь та практичних навичок професійної діяльності на посадах офіцерського складу, створення умов для самопізнання майбутнього офіцера, а також розвиток умінь рефлексії результатів професійної діяльності.

Основні матеріали другого розділу висвітлено в таких публікаціях:

Broiakovskiy, Pchuk, Mas, Karinus, & Okaievych, 2020; Калаур, Окаєвич, 2022; Капінус, Окаєвич, Лашта, 2020; Окаєвич, 2018b; Окаєвич, 2019a; Окаєвич, 2019b; Окаєвич, 2020b; Окаєвич, 2021b; Окаєвич, 2021c; Окаєвич, 2022a; Окаєвич, 2023a; Окаєвич, 2023b; Окаєвич, 2023c; Окаєвич, 2023d; Окаєвич, 2023e; Окаєвич, 2024a; Окаєвич, 2024b; Окаєвич, 2024c; Окаєвич, 2024f; *Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців*, 2019; *Основи військової педагогіки (у таблицях, схемах, діаграмах, світлинах)*, 2022; *Теорія та методика військово-педагогічного процесу*, 2023.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПРАКТИЧНИМИ МЕТОДАМИ ПІДГОТОВКИ

3.1. Організація педагогічного експерименту та методика його проведення

Перевірка результативності реалізації педагогічних умов формування ЕВС у майбутніх офіцерів практичними методами підготовки, зокрема із застосуванням навчальних тренінгів під час їх підготовки, відбувалася шляхом проведення педагогічного експерименту на базі НАСВ із майбутніми офіцерами спеціальності 254 «Забезпечення військ (сил)» освітньо-професійної програми «МПЗ в частинах, на кораблях (за видами ЗС)». Експеримент складався з чітко визначених етапів, які було логічно побудовано на засадах дослідницького діяння для досягнення визначеної наукової мети.

Експериментальне дослідження охоплювало 2020–2024 н. р. і складалося з таких чотирьох етапів: теоретичний (2020 р.), констатувальний (2020-2021 н. р.), формувальний (2021-2024 н. р.) та результативно-аналітичний (2024 р.), що потребують детального висвітлення.

Перший етап (*теоретичний – 2020 р.*) характеризується виконанням такої послідовності кроків:

– встановлено особливості професійної підготовки курсантів, що беззаперечно визначають актуальність проблематики формування ЕВС під час їхнього навчання у ВВНЗ;

– визначено низку суперечностей між сучасною практикою підготовки та навчання майбутніх офіцерів, вимогами нормативно-правових документів, наказів та директив, що регламентують процес професійної підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ, та актуальними психологічними й педагогічними

науковими розвідками, які вказують на нагальну потребу імплементації педагогічних інновацій, а саме навчальних тренінгів;

– визначено вихідні положення дослідження – його мету, предмет, об'єкт та завдання;

– виокремлено методологічні засади, що становили основу для визначення низки сучасних наукових підходів до професійної підготовки майбутніх офіцерів з питань ЕВС, а саме: системний, компетентнісний, контекстний та суб'єктно-діяльнісний;

– обґрунтовано потенціал та методику впровадження навчальних тренінгів у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВВНЗ для підвищення результативності формування ЕВС курсантів як одного з ключових чинників успішності їхньої майбутньої службово-бойової діяльності.

На констатувальному етапі (2020-2021 н. р.) дослідно-експериментальної роботи було отримано такі результати:

– розроблено авторський інструментарій для діагностики та визначення рівня сформованості ЕВС у офіцерів як результату професійної підготовки курсантів спеціальності 254 «Забезпечення військ (сил)» освітньо-професійної програми «МПЗ в частинах, на кораблях (за видами ЗС)»;

– уточнено структуру формування ЕВС майбутніх офіцерів шляхом конкретизації сутності її компонентів, критеріїв, показників та відповідних їм рівнів сформованості;

– виокремлено й теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування ЕВС у майбутніх офіцерів, розроблено структурну модель реалізації визначених педагогічних умов під час практичної підготовки майбутніх офіцерів із використанням тренінгових технологій.

Основою констатувального етапу дослідження була діагностика сучасного стану сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів із використанням конкретизованих компонентів, критеріїв, показників та відповідних їм рівнів. Було взято до уваги, що основними чинниками оновлення системи формування ЕВС у майбутніх офіцерів спеціальності 254 «Забезпечення військ (сил)»

освітньо-професійної програми «МПЗ в частинах, на кораблях (за видами ЗС)» виступають потреби, зумовлені сучасними реаліями ведення російсько-української війни, а саме вимоги до компетенцій та якостей офіцера, здатного діяти в умовах впливу психотравмувальних чинників та ухвалювати виважені управлінські рішення, а також нести відповідальність за одержані результати.

Для досягнення сформованості достатнього рівня ЕВС майбутніх офіцерів необхідно не лише прогнозувати потреби та вимоги до сучасного офіцера та його дій в умовах реального бою, а й ефективно діагностувати її стан та результати. Адже реальне підвищення якості підготовки випускників вищої військової освіти – майбутніх офіцерів – є ключовим чинником підвищення ефективності виконання офіцерами службово-бойових завдань. Як зазначає В. Мірошніченко, активізація навчальної діяльності майбутніх фахівців відбувається саме під час «відпрацювання найбільш важливих, практично професійно значущих питань» (Мірошніченко, 2018, с. 91), що беззаперечно актуалізує проблематику впровадження навчальних тренінгів як педагогічних інновацій в освітній процес ВВНЗ як один із найдієвіших засобів перейняття курсантами моделей успішної професійної діяльності та вироблення навичок самостійного ухвалення виваженого управлінського рішення.

Саме завдяки використанню комплексу методів, різноманітних технік та технологій, що існують у різних сферах – педагогіка, бізнес, психологія тощо, – опанування курсантами необхідними знаннями, уміннями та навичками відбувається ефективніше та швидше. Крім того, їх безпосередня участь у пошуку варіантів вирішення актуальних спеціально змодельованих проблемних ситуацій професійної діяльності під час тренінгових занять як основи формування їх професійного досвіду сприяє формуванню достатнього рівня ЕВС у майбутніх офіцерів.

Вибір оптимальних з них передбачає вдосконалення професійної підготовки курсантів з питань формування ЕВС й уможлиблюється завдяки діагностиці і моніторингу результатів якості освіти майбутніх офіцерів

спеціальності 254 «Забезпечення військ (сил)» освітньо-професійної програми «МПЗ в частинах, на кораблях (за видами ЗС)».

Відтак для дослідження результативності формування ЕВС у майбутніх офіцерів засобами навчальних тренінгів було обрано конкретні тренінгові методики, здійснено їх компонування та включення до програм навчальних тренінгів, що забезпечило комплексну діагностику рівня знань, умінь й навичок курсантів, їх прагнень та мотивів до виконання службової діяльності, наявного практичного досвіду та рівня сформованості критичного мислення як показників готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності.

Таким чином, стан сформованості ЕВС майбутніх офіцерів, професійних та особистісних характеристик, які впливають на їх здатність до використання ЕВС у професійній діяльності, діагностувався на основі використання системного підходу до вибору комплексу методів за трьома компонентами формування ЕВС: мотиваційного, когнітивного та оцінного, критеріїв їх оцінювання: ціннісно-мотиваційного, когнітивно-практичного та діяльнісно-оцінного, а також відповідних їм показників. Професійно-особистісний моніторинг майбутніх офіцерів з питань формування ЕВС передбачав діагностику рівнів сформованості окремих аспектів професійних характеристик (мотиваційної та професійно-когнітивної сфери й розумової здатності, умінь до організації та виконання діяльності, зокрема навичок до розв'язання проблемних ситуацій професійної діяльності, сформованості здатності до ухвалення управлінських рішень, а також наявності усвідомленого прагнення до професійного зростання та самоактуалізації у професії.

Щоб максимально уніфікувати математично-статистичні розрахунки на всіх етапах дослідження, використовувалася трибальна шкала, реалізація якої передбачала застосування цифрових позначень визначених рівнів від 4 до 2, а саме: 4 бали – достатній рівень (функціонально-виконавчий); 3 бали – середній рівень (адаптивно-ситуативний); 2 бали – низький рівень (відтворювально-репродуктивний). Враховуючи числове значення кожного рівня, також обчислювався середній бал (далі – СБ), який в подальшому використовувався

для доведення достовірності отриманих результатів після математичних розрахунків.

До констатувального етапу дослідження (2020-2021 н. р.) було залучено **118** майбутніх офіцерів, які здобували освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 254 «Забезпечення військ (сил)» освітньо-професійної програми «МПЗ в частинах, на кораблях (за видами ЗС)» в НАСВ та на момент проведення експерименту завершили навчання на 3 курсі. Вибір контингенту курсантів 4 курсу зумовлено тим, що більшу частину професійної підготовки вони проводять в умовах квазіпрофесійної діяльності. Відтак діагностику сформованості ЕВС у майбутніх офіцерів здійснювали, зважаючи на результати вивчення дисциплін «Організація МПЗ діяльності військ (сил)», «Психологічна підготовка особового складу» та під час занять із навчальної дисципліни «Тренінгові технології в навчанні та вихованні військовослужбовців».

Рівні сформованості ЕВС за **ціннісно-мотиваційним критерієм мотиваційного компонента** визначено за результатами реалізації діагностичних методик (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Методики для діагностики рівня сформованості ЕВС майбутніх офіцерів за ціннісно-мотиваційним критерієм мотиваційного компонента

Показники	Діагностичний інструментарій
ціннісне ставлення до військової служби та професії офіцера	діагностика визначення професійної спрямованості (Дж. Голланд)
вмотивованість на майбутню професійну діяльність	методика «Мотивація досягнення успіху» (А. Мехраб'ян в авторській модифікації); діагностика мотивації професійної діяльності (методика К. Замфір у авторській модифікації);
наявність усвідомленої потреби формування та розвитку ЕВС	авторський опитувальник для визначення наявності усвідомленої потреби формування та розвитку ЕВС

Ставлення майбутнього офіцера до себе як до конкретного військового фахівця було визначено за допомогою методики «Діагностики визначення професійної спрямованості» (Дж. Голланд) (Додаток Б) через наявний її

потенціал до встановлення зв'язків між типом особистості та професійною сферою діяльності. Сутність методики полягає у визначенні взаємозв'язку між успішністю у професійній діяльності та відповідністю типу особистості типові професійного середовища.

Вибір методики «Мотивація досягнення успіху» А. Мехрабіана (у авторській модифікації) (Додаток В) для діагностування вмотивованості майбутнього офіцера до військової служби зумовлено потребою визначення домінуючого з мотивів його особистості – на прагнення до успіху або на уникнення невдачі. З огляду на специфічні умови виконання майбутнім офіцером службово-бойових завдань визначальний вплив на мотиваційну сферу мають суб'єктивна оцінка ймовірності успіху та труднощів, подолання яких є необхідною умовою його досягнення, привабливості успіху та усвідомлення повноти відповідальності за результати діяльності, які можуть бути як позитивними, так і негативними.

Крім того, наявний потенціал методики через її побудову на основі порівняльних тверджень з урахуванням індивідуальних особливостей курсантів дав змогу діагностувати індивідуальні особливості домагань, оцінити емоційні реакції на успіх та невдачу, орієнтацію на майбутню професійну діяльність. Високий рівень вмотивованості майбутнього офіцера до успіху має визначальний вплив на його готовність до самовдосконалення, підвищення рівня професіоналізму і на самооцінку як фахівця певного напрямку військово-професійної діяльності.

Рівень сформованості усвідомленого бажання отримати нові знання й вміння, до постійної самоосвіти, до особистісного самовдосконалення і зростання у професії було визначено за допомогою використання методики діагностики мотивації професійної діяльності К. Замфір в авторській модифікації (Додаток Г). Визначення домінуючих типів мотивації (матеріальна винагорода, бажання не отримувати критику від керівника й колег, орієнтація на престиж і повагу від інших, отримання задоволення від роботи, а також від суспільної праці, прагнення до професійного зростання)

здійснювалося з використанням такої шкали: «дуже незначною мірою» (1 бал), «достатньо незначною мірою» (2 бали), «невеликою, але й не малою мірою» (3 бали), «достатньо великою мірою» (4 бали), «дуже великою мірою» (5 балів).

Авторський опитувальник для визначення наявності усвідомленої потреби формування та розвитку ЕВС (додаток Г) умовно поділено на два блоки відповідно до двох складових ЕВС: 1 – емоційна стійкість (з 1 по 4 запитання) та 2 – воля (з 5 по 10 запитання), що в завершенні забезпечує суб'єктивну оцінку респондентами свого рівня ЕВС (запитання № 11). Особливим аспектом цього опитувальника є запитання з 7 по 10, що дають змогу визначити психотравмувальні чинники, які мають найбільш виражений вплив на респондента, та врахувати їх під час формувального етапу експерименту.

Сформованість ЕВС майбутніх офіцерів за **когнітивно-практичним критерієм когнітивного компонента** досліджено за допомогою аналізу їхньої академічної успішності за 2020-2021 н.р., аналізу результатів квазіпрофесійної діяльності й методики визначення рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (табл. 3.2). Визначення рівня знань майбутнім офіцером цілей, змісту та особливостей військово-професійної діяльності здійснено шляхом проведення поточного оцінювання курсантів, розв'язання ситуативних завдань (кейсів), які передбачали вироблення варіанта вирішення актуальної проблеми військово-професійної діяльності.

Таблиця 3.2

Інструментарій діагностики вияву сформованості ЕВС майбутніх офіцерів за когнітивно-практичним критерієм когнітивного компонента

Показники	Діагностичний інструментарій
наявність професійних знань та базових умінь професійної діяльності	академічна успішність упродовж навчального року
усвідомлення необхідності формування професійної суб'єктності	методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (опитувальник Дж. Роттера)
наявність знань щодо умов формування ЕВС	результати квазіпрофесійної діяльності як офіцера під час навчання у ВВНЗ

Аналіз квазіпрофесійної діяльності курсантів (табл. 3.3) здійснено за результатами виконання завдань військової служби та військово-професійної діяльності як майбутніх офіцерів.

Таблиця 3.3

Результати оцінювання квазіпрофесійної діяльності в ЕГ і КГ

№ з/п	Назва посади	Рівень оцінювання	КГ (у %)	ЕГ (у %)
			констатувальний етап	констатувальний етап
1.	командир навчальної групи	низький	17,1	27
		середній	48,3	44,4
		достатній	34,6	28,6
2.	командир навчального відділення	низький	26,9	23,6
		середній	57,3	49,6
		достатній	15,8	26,8
3.	черговий навчального курсу	низький	17,4	12,7
		середній	26,4	40,6
		достатній	56,2	46,7
4.	курсний офіцер	низький	34,9	29,6
		середній	31,5	38,7
		достатній	33,6	31,7
5.	заступник начальника навчального курсу з МПЗ	низький	26,6	21,8
		середній	28,7	32,5
		достатній	44,7	45,7
6.	помічник інструктора	низький	33,5	33,1
		середній	52,8	50,5
		достатній	13,7	16,4
7.	викладач	низький	36,4	29,5
		середній	41,7	50,3
		достатній	21,9	20,2
Усього			58	60

Визначення рівнів сформованості у майбутніх офіцерів знань, цілей, змісту та особливостей військово-професійної діяльності здійснено шляхом поточного оцінювання, розв'язання ситуативних завдань (кейсів), які передбачали вирішення актуальної проблеми. Аналіз квазіпрофесійної діяльності здійснено за результатами виконання завдань військової служби та військово-професійної діяльності. Метою залучення курсантів до квазіпрофесійної діяльності було набуття ними досвіду виконання обов'язків військової служби та первинної управлінської діяльності, формування свідомої

відповідальності за отримані результати. З огляду на визначену мету курсанти упродовж терміну навчання систематично виконували обов'язки командирів первинної ланки військового управління, посадових осіб добового наряду, помічників інструкторів під час тренінгових занять та керівників занять.

Рівень знань і готовності курсантів до самостійного ухвалення виважених управлінських рішень у ситуаціях, притаманних службово-бойовій діяльності офіцерів, визначено з використанням методики Дж. Роттера «Діагностика рівня суб'єктивного контролю» (Додаток Д), що дало можливість з'ясувати передумови до прояву екстернального або інтернального типів поведінки майбутнього офіцера під час ухвалення управлінського рішення.

Діагностування **діяльнісно-оцінного критерію діяльнісного компонента** відбувалося з використанням інтегральної оцінки результатів виконання курсантами обов'язків, притаманних офіцерському складу під час стажування у підрозділах (частинах) (табл. 3.4). Упродовж терміну навчання майбутні офіцери, які проходять підготовку за освітньо-професійною програмою «МПЗ у підрозділах, на кораблях (за видами ЗС)», проходили два військові стажування – упродовж двох тижнів після закінчення шостого семестру навчання на первинній офіцерській посаді командира взводу та упродовж одного місяця після закінчення сьомого семестру на посаді заступника командира роти (батареї) з МПЗ.

Таблиця 3.4

Діагностичний інструментарій для виявлення сформованості ЕВС майбутніх офіцерів за діяльнісно-оцінним критерієм діяльнісного компонента

Показники	Діагностичний інструментарій
здатність до підтримання належного рівня ЕВС у професійній діяльності	інтегральна оцінка результатів виконання курсантами офіцерських обов'язків на первинних професійних посадах під час стажування
здатність до використання знань й умінь формування ЕВС у підлеглих	
сформованість умінь саморозвитку ЕВС	

Набуття майбутніми офіцерами первинного суб'єктного досвіду виконання обов'язків на посадах офіцерського складу, що було метою військового стажування, здійснювалось у конкретних умовах професійного середовища, що сприяло сприйняттю та усвідомленню моделей і норм поведінки з подальшим їх дотриманням у професійній діяльності, самовдосконаленню особистісних і професійних якостей та виробленню основ індивідуального управлінського стилю.

Під час стажування у військових частинах майбутні офіцери мали можливість аналізувати та оцінювати здобуті знання й вміння в ході виконання обов'язків безпосередньо у місцях подальшого проходження військової служби, визначити особистий рівень сформованості ЕВС під час професійної діяльності та використовувати навички її саморозвитку, співвідносити власну готовність до формування ЕВС у підлеглих через закріплення отриманих знань і навичок, зокрема через проведення заходів навчання та виховання підпорядкованого особового складу. Індивідуальні завдання у період проходження військового стажування сприяли пошуку курсантами альтернативних варіантів вироблення управлінських рішень і вирішенню проблемних питань професійної діяльності на офіцерських посадах.

Інтегральна оцінка результатів діяльності курсанта під час проходження військового стажування складалася з таких оцінок – керівника стажування від ВВНЗ, керівника стажування від військової частини та самооцінки курсанта, що була оприлюднена під час публічного захисту одержаних результатів стажування, обговорення та оцінювання науково-педагогічними працівниками запропонованого варіанта розв'язання індивідуального завдання.

Аналіз одержаних результатів констатувального експерименту вказує на їх достатню однорідність, що є передумовою ґрунтовної підготовки до формувального етапу експерименту – реалізації педагогічних умов формування ЕВС майбутніх офіцерів, а також структурної моделі її формування в експериментальній групі (далі – ЕГ).

3.2. Результати дослідження щодо формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів та їх аналіз

Формувальний етап дослідження було проведено впродовж 2021 - 2024 н. р. з курсантами 4 курсу спеціальності 254 «Забезпечення військ (сил)» освітньо-професійної програми «МПЗ в частинах, на кораблях (за видами ЗС)» НАСВ. Перевірка результативності педагогічних умов формування ЕВС у майбутніх офіцерів була основним завданням цього етапу педагогічного дослідження. Методика формувального експерименту передбачала реалізацію таких складових:

- вибір навчальних дисциплін, що викладатимуться курсантам експериментальної і контрольної групи (далі – КГ);
- внесення змін до програм і робочих програм навчальних дисциплін, що викладатимуться курсантам ЕГ;
- розроблення комплексу тренінгових занять для курсантів ЕГ;
- проведення комплексу тренінгових занять відповідно до положень авторської комплексної методики формування ЕВС в ЕГ і реалізація освітньої діяльності з курсантами КГ класично-традиційним способом;
- залучення майбутніх офіцерів до квазіпрофесійної діяльності;
- оброблення та узагальнення результатів формувального експерименту.

Реалізація комплексу педагогічних умов формування ЕВС у майбутніх офіцерів практичними методами підготовки, зокрема через використання навчальних тренінгів, зумовила мету проведення цього етапу, яка реалізовувалась через виконання таких кроків:

- майбутніх офіцерів – учасників експерименту – було поділено на КГ та ЕГ;
- проведено вхідний контроль (далі – ВК) на момент вступу в експеримент для визначення рівня ЕВС у майбутніх офіцерів;

– створено та систематизовано авторську тренінгову програму «ЕВС майбутнього офіцера» для впровадження в систему практичної підготовки курсантів усіх спеціальностей НАСВ;

– розроблено методичні рекомендації для викладачів щодо застосування тренінгових технологій під час професійної підготовки курсантів у ВВНЗ;

– впроваджено, апробовано й перевірено результативність педагогічних умов формування ЕВС у майбутніх офіцерів практичними методами підготовки, зокрема тренінговими технологіями.

Поділ курсантів на ЕГ та КГ здійснювався з урахуванням цифрових показників сформованості всіх компонентів ЕВС, що гарантувало однакові умови вступу майбутніх офіцерів в експеримент. У результаті кількість осіб в ЕГ та КГ відрізняється, що наведено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Розподіл курсантів на контрольні та експериментальні групи

Навчальна група	КГ	ЕГ
341-МПЗ	30	–
342-МПЗ	28	–
343-МПЗ	–	30
344-МПЗ	–	30

Результати вхідного контролю відображено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Результати діагностики рівня сформованості показників ЕВС майбутніх офіцерів на етапі вхідного контролю (ВК)

Критерії оцінювання ЕВС	Гр.	Рівні сформованості ЕВС (у балах)						Середній бал
		низький (2 бали)		середній (3 бали)		достатній (4 бали)		
		кількість курсантів	%	кількість курсантів	%	кількість курсантів	%	
ціннісно-мотиваційний	КГ	3	5,17	43	74,14	12	20,69	3,2
	ЕГ	5	8,33	39	65,00	16	26,67	3,2
когнітивно-практичний	КГ	5	8,62	45	77,59	8	13,79	3,1
	ЕГ	10	16,67	35	58,33	15	25,00	3,1
діяльнісно-оцінний	КГ	5	8,62	44	75,86	9	15,52	3,0
	ЕГ	11	18,33	36	60,00	13	21,67	3,0
Узагальнені показники	КГ	4	6,90	41	70,69	13	22,41	3,2
	ЕГ	7	11,67	34	56,67	19	31,67	3,2

Аналіз результатів вхідного контролю вказує на те, що сформованість усіх компонентів ЕВС у відсоткових показниках у курсантів КГ (58 осіб) та ЕГ (60 осіб) має близькі значення, що свідчить про однакові умови вступу в педагогічний експеримент для майбутніх офіцерів, де провідною ідеєю виступає цілеспрямована реалізація визначених педагогічних умов використання тренінгових технологій у ході формування ЕВС у майбутніх офіцерів під час професійної підготовки. Тому в подальшому для порівняння результатів дослідно-експериментальної роботи використовувалися не абсолютні значення кількості курсантів, а відсоткові.

Результативно-аналітичний етап дослідження супроводжувався нижченаведеними діями:

- проведено експериментальну перевірку ефективності упровадження педагогічних умов щодо формування ЕВС у майбутніх офіцерів засобами тренінгових технологій та авторської структурної моделі її формування;

- оброблено й проаналізовано отримані дані шляхом порівняльного аналізу результативності традиційної підготовки майбутніх офіцерів й імплементації педагогічних умов, які запропоновано в дослідженні;

- систематизовано та узагальнено результати дослідно-експериментальної роботи на формувальному етапі дослідження;

- доведено вірогідність результатів дослідно-експериментальної роботи завдяки застосуванню методів математичної статистики;

- сформульовано висновки;

- визначено перспективи подальших досліджень щодо формування ЕВС у майбутніх офіцерів під час професійної підготовки.

Для порівняння результатів реалізації визначених педагогічних умов в ЕГ та успішності традиційного навчання курсантів КГ до уваги взято відсоткові показники вияву в майбутніх офіцерів різних рівнів сформованості кожного компонента, а загалом ЕВС на етапах вхідного та підсумкового контролю. Так, у табл. 3.7 подано результати формування мотиваційного компонента ЕВС у

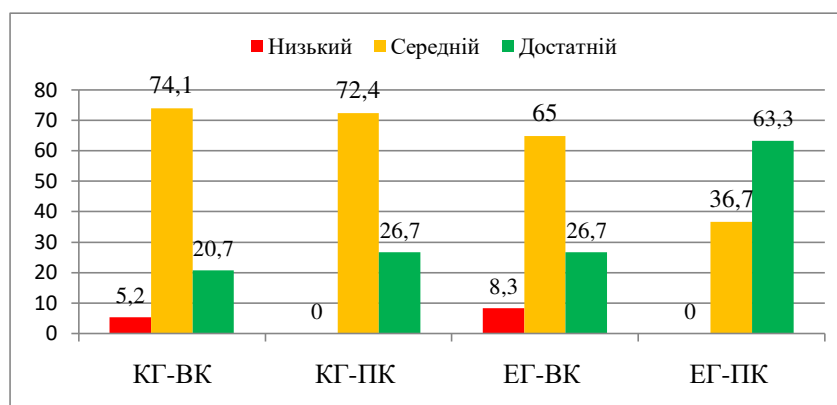
майбутніх офіцерів, де: ЕК – етап контролю; КК – кількість курсантів; ВК – вхідний контроль; ПК – підсумковий контроль.

Таблиця 3.7

Сформованість мотиваційного компонента ЕВС майбутніх офіцерів

КК та ЕК	Рівні сформованості мотиваційного компонента						Середній бал (СБ)
	Низький		Середній		Достатній		
	КК	%	КК	%	КК	%	
КГ-ВК – 58 курс.	3	5,17	43	74,14	12	20,69	3,2
КГ-ПК – 58 курс.	0	0	42	72,41	16	26,67	3,3
ЕГ-ВК – 60 курс.	5	8,33	39	65,00	16	26,67	3,2
ЕГ-ПК – 60 курс.	0	0	22	36,67	38	63,33	3,6

У ході порівняльного аналізу показників (див. табл. 3.7) визначено, що динаміка достатнього рівня сформованості мотиваційного компонента ЕВС майбутніх офіцерів у КГ свідчить про збільшення кількості з 20,69 % до 26,67 %, а в ЕГ – з 26,67 % до 63,33 %; в КГ показники середнього рівня вказують на зменшення кількості таких курсантів з 74,14 % до 72,41 %, а в ЕГ – з 65 % до 36,67 %. Підтверджується ефективність впровадження у професійну підготовку майбутніх офіцерів першої педагогічної умови для формування мотиваційного компонента ЕВС, адже в КГ середній показник сформованості цього компонента зріс з 3,2 до 3,3 балів (на 0,1 балів), тоді як в ЕГ – від 3,2 до 3,6 балів (на 0,4 балів), що на 0,3 балів вище, ніж у курсантів КГ. Візуально результати табл. 3.7 подано на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Динаміка результатів формування мотиваційного компонента емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів

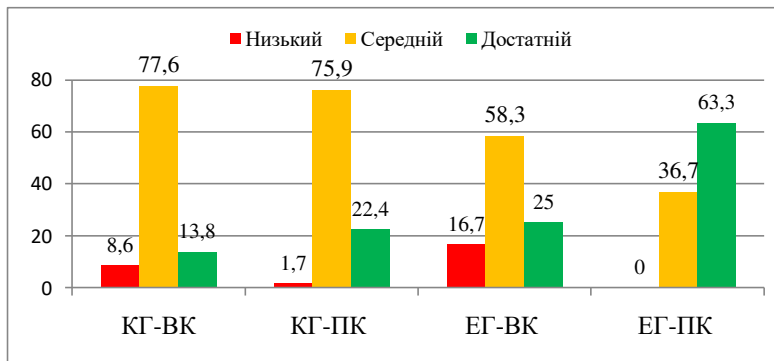
В обох групах відбулися прогресивні зміни, однак у курсантів ЕГ найбільш виражені зміни спостерігаємо у збільшенні кількості курсантів з достатнім рівнем сформованості показників когнітивного компонента ЕВС та зменшенні кількості майбутніх офіцерів із показниками середнього та низького рівнів когнітивного компонента ЕВС. Сформованість когнітивного компонента на етапі вхідного та підсумкового контролю зображено в табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Сформованість когнітивного компонента ЕВС майбутніх офіцерів

КК та ЕК	Рівні сформованості когнітивного компонента						Середній бал (СБ)
	низький		середній		достатній		
	КК	%	КК	%	КК	%	
КГ-ВК – 58 курс.	5	8,62	45	77,59	8	13,79	3,1
КГ-ПК – 58 курс.	1	1,72	44	75,86	13	22,41	3,2
ЕГ-ВК – 60 курс.	10	16,67	35	58,33	15	25,00	3,1
ЕГ-ПК – 60 курс.	0	0	22	36,67	38	63,33	3,6

Порівняння показників табл. 3.8. свідчить про те, що відбулися значущі зміни за кожним рівнем сформованості когнітивного компонента ЕВС майбутніх офіцерів в ЕГ порівняно з КГ. Так, у КГ показники достатнього рівня вказують на збільшення кількості курсантів з 13,79 % до 22,41 %, а в ЕГ – з 25 % до 63,33 %; середнього рівня: в КГ – з 77,59 % до 75,86 %, а в ЕГ – з 58,33 % до 36,67 %; а також зменшення кількості курсантів, які мали низький рівень (у КГ – з 8,62 % до 1,72 %, а в ЕГ – з 16,67 % до 0 %). Середній бал у КГ зріс з 3,1 до 3,2, а в ЕГ – з 3,1 – до 3,6 балів. На рис. 3.2 відображено отримані зміни за кожним рівнем сформованості когнітивного компонента ЕВС майбутніх офіцерів.

Рис. 3.2. Динаміка результатів формування когнітивного компонента емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів

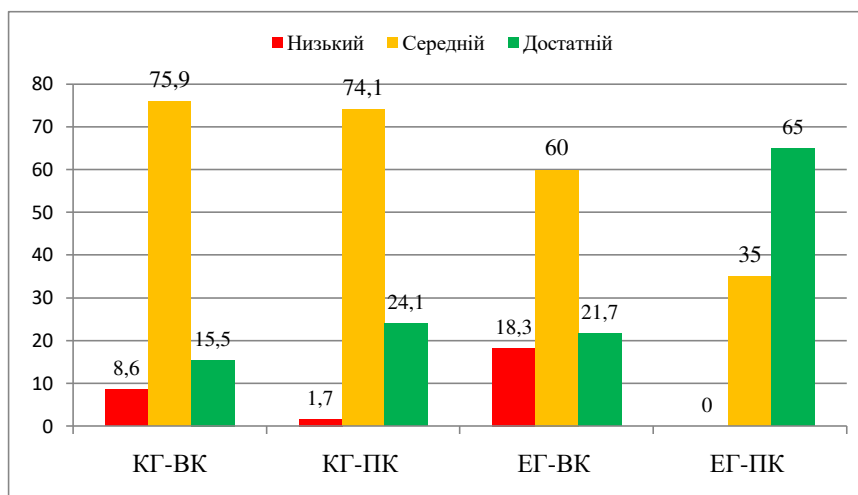
У табл. 3.9. подано результати формування діяльнісного компонента ЕВС майбутніх офіцерів на етапі вхідного та підсумкового контролю.

Таблиця 3.9

Сформованість діяльнісного компонента ЕВС майбутніх офіцерів

КК та ЕК	Рівні сформованості діяльнісного компонента						Середній бал (СБ)
	низький		середній		достатній		
	КК	%	КК	%	КК	%	
КГ-ВК – 58 курс.	5	8,62	44	75,86	9	15,52	3,0
КГ-ПК – 58 курс.	1	1,72	43	74,14	14	24,14	3,2
ЕГ-ВК – 60 курс.	11	18,33	36	60,00	13	21,67	3,0
ЕГ-ПК – 60 курс.	0	0	21	35,00	39	65,00	3,7

Порівняльний аналіз даних табл. 3.9. підтверджує результативність реалізації третьої педагогічної умови. Так, стосовно кількості курсантів, яким властивий середній і низький рівні ЕВС, то в обох групах спостерігається їх зменшення: за середнім рівнем у КГ – з 75,86 % до 74,14 %, а в ЕГ – з 60,0 % до 35,0 %, за низьким рівнем – у КГ – з 8,62 % до 1,72 %, а в ЕГ – з 18,33 % до 0 %. Відбулося зростання середнього балу у КГ з 3,0 до 3,2, а в ЕГ – з 3,0 – до 3,7. Візуальний супровід статистичних даних табл. 3.9. подано на рис. 3.3.

Рис. 3.3. Динаміка результатів формування діяльнісного компонента емоційно-вольової майбутніх офіцерів

Узагальнені показники сформованості ЕВС майбутніх офіцерів на етапі вхідного та підсумкового контролю подано в табл. 3.10.

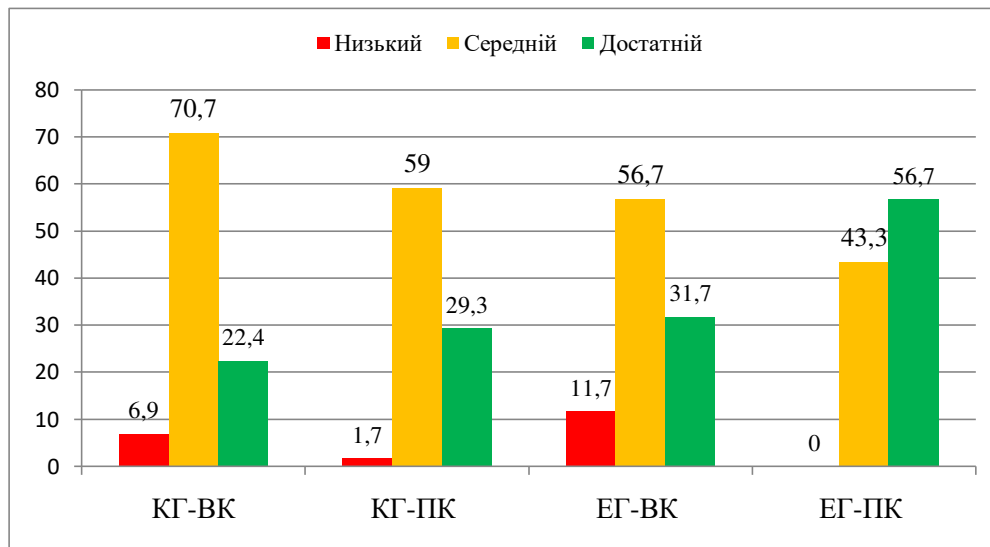
Таблиця 3.10

Сформованість ЕВС на етапі вхідного та підсумкового контролю майбутніх офіцерів

КК та ЕК	Рівні сформованості ЕВС майбутніх офіцерів						Середній бал (СБ)
	низький		середній		достатній		
	КК	%	КК	%	КК	%	
КГ-БК – 58 курс.	4	6,90	41	70,69	13	22,41	3,2
КГ-ПК – 58 курс.	1	1,72	40	58,97	17	29,31	3,3
ЕГ-БК – 60 курс.	7	11,67	34	56,67	19	31,67	3,2
ЕГ-ПК – 60 курс.	0	0	26	43,33	34	56,67	3,6

Порівняльний аналіз показників табл. 3.10. свідчить про ефективність комплексної реалізації всіх визначених у дослідженні педагогічних умов. Так, зміни в кількості курсантів КГ з достатнім рівнем сформованості ЕВС відбулися з 22,41 % до 29,31 %, а в ЕГ – з 31,67 % до 56,67 %. За кількістю курсантів із середнім та низьким рівнями в ЕГ спостерігається більш суттєве зменшення. Середній бал сформованості ЕВС майбутніх офіцерів у КГ

збільшився з 3,2 до 3,3, а в ЕГ – з 3,2 до 3,6 балів. Візуальний супровід табл. 3.10. подано на рис. 3.4.

Рис. 3.4. Динаміка результатів формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів

Достовірність результатів експериментально-дослідної роботи доведено шляхом використання методів математичної статистики через обчислення дисперсій для визначення F-критерію Фішера за формулами 3.1. та 3.2. (Тверезовська, 2020, с. 293):

$$F_{emp} = \frac{\sigma_1^2}{\sigma_2^2} \quad (3.1),$$

де, σ_1^2 – більша дисперсія,

σ_2^2 – менша дисперсія, які обчислювалися за такою формулою:

$$\sigma^2 = \frac{\sum f(x_i - \bar{x})^2}{N} \quad (3.2),$$

де f – кількість курсантів, в яких виявлено певний рівень сформованості ЕВС майбутніх офіцерів;

$(x_i - \bar{x})$ – різниця між значенням у балах (4, 3, 2) рівня сформованості ЕВС майбутніх офіцерів та величиною середнього балу;

N – кількість курсантів КГ чи ЕГ, де обчислюється дисперсія.

Співставлення показників емпіричного F-критерію Фішера для кожної категорії груп (F_{emp} - КГ) та (F_{emp} -ЕГ) з показниками теоретичного F-критерію (F_{krit}) свідчить про достовірність одержаних результатів (Тверезовська, 2020, с. 437). Різна кількість курсантів в ЕГ та КГ визначає, що за стандартизованою таблицею F_{krit} для КГ має значення від 1,8 до 1,4 (обумовлюється межами від 40 до 60 для ступенів свободи (кількість студентів у групі мінус 1), що відповідає кількості курсантів у КГ – 58 осіб, а в ЕГ це 60 – 1 = 59).

Відзначимо, що отримані результати обчислення показників для визначення F-критерію наведено в табл. 3.11, табл. 3.12, табл. 3.13 та табл. 3.14.

Таблиця 3.11

Результати обчислень F-критерію для порівняння показників сформованості мотиваційного компонента ЕВС майбутніх офіцерів

Етап контролю - група - СБ	Показники для визначення F-критерію								F_{emp}
	f			$(x_i - \bar{x})$			$\sum f (x_i - \bar{x})^2$	σ^2	
	Н	С	Д	Н	С	Д			
КГ-ВК – 3,155	3	43	12	-1,155	-0,155	0,845	13,603	0,235	1,176
КГ-ПК – 3,276	0	42	16	-1,276	-0,276	0,724	11,586	0,1998	
ЕГ-ВК – 3,183	5	39	16	-1,183	-0,183	0,817	18,984	0,316	1,362
ЕГ-ПК – 3,63	0	22	38	-1,63	-0,63	0,37	13,934	0,232	

Умовні позначення: $(\bar{x})$ – середнє арифметичне; ПК – підсумковий контроль; ВК – вхідний контроль; СБ – середній бал; f – кількість курсантів; Д – достатній рівень; С – середній рівень; Н – низький рівень.

Таблиця 3.12

Результати обчислень F-критерію для порівняння показників сформованості когнітивного компонента ЕВС майбутніх офіцерів

Етап контролю - група - СБ	Показники для визначення F-критерію								F_{emp}
	f			$(x_i - \bar{x})$			$\sum f (x_i - \bar{x})^2$	σ^2	
	Н	С	Д	Н	С	Д			
КГ-ВК – 3,052	5	45	8	-1,052	-0,052	0,948	12,851	0,222	1,116
КГ-ПК – 3,207	1	44	13	-1,207	-0,207	0,793	11,517	0,199	
ЕГ-ВК – 3,083	10	35	15	-1,083	-0,083	0,917	24,583	0,4097	1,766
ЕГ-ПК – 3,633	0	22	38	-1,633	-0,633	0,367	13,933	0,232	

Таблиця 3.13

**Результати обчислень F-критерію для порівняння показників
сформованості діяльнісного компонента ЕВС майбутніх офіцерів**

Етап контролю - група - СБ	Показники для визначення F-критерію								F_{emp}
	f			$(x_i - \bar{x})$			$\sum f (x_i - \bar{x})^2$	σ^2	
	Н	С	Д	Н	С	Д			
КГ-ВК – 3,069	5	44	9	-1,069	-0,069	0,931	13,725	0,237	1,134
КГ-ПК – 3,1897	1	43	14	-1,1897	-0,1897	0,810	12,147	0,209	
ЕГ-ВК – 3,033	11	36	13	-1,033	-0,033	0,967	23,933	0,399	1,75
ЕГ-ПК – 3,65	0	21	39	-1,65	-0,65	0,35	13,65	0,228	

Таблиця 3.14

**Результати обчислень F-критерію для порівняння показників
сформованості ЕВС майбутніх офіцерів**

Етап контролю - група - СБ	Показники для визначення F-критерію								F_{emp}
	f			$(x_i - \bar{x})$			$\sum f (x_i - \bar{x})^2$	σ^2	
	Н	С	Д	Н	С	Д			
КГ-ВК – 3,155	4	41	13	-1,155	-0,155	0,845	15,603	0,269	1,1496
КГ-ПК – 3,276	1	40	17	-1,276	-0,276	0,724	13,586	0,234	
ЕГ-ВК – 3,2	7	34	19	-1,2	-0,2	0,8	23,6	0,393	1,598
ЕГ-ПК – 3,567	0	26	34	-1,567	-0,567	0,433	14,734	0,246	

Аналіз, проведений шляхом порівняння визначених меж F_{krit} (1,8 – 1,4) та обчисленого емпіричного показника критерію Фішера КГ, свідчить про те, що F_{emp} -КГ із значенням від 1,12 до 1,18 для усіх компонентів та загальних показників сформованості ЕВС майбутніх офіцерів виходить за вказані межі. Для експериментальних груп F_{krit} перебуває в межах 1,8 – 1,4. Відтак F_{emp} -ЕГ з показниками від 1,36 до 1,76 підтверджує достовірність отриманих результатів.

Зростання середнього балу з 3,2 до 3,3 (на 0,1 балів) в КГ та з 3,2 до 3,6 балів (на 0,4 балів) в ЕГ свідчить про те, що в КГ ці зміни зумовлюються природним впливом традиційного процесу навчання, а в ЕГ – є результатом реалізації запропонованих у дисертаційній роботі педагогічних умов.

Висновки до третього розділу

У розділі висвітлено основні організаційні етапи експериментального дослідження; описано методика дослідно-експериментальної перевірки педагогічних умов застосування навчальних тренінгів під час підготовки майбутніх офіцерів; здійснено аналіз результатів експериментального дослідження, яке проводилося упродовж 2020-2024 н. р. та передбачало такі етапи: теоретичний, констатувальний, формувальний і результативно-аналітичний.

За результатами проведення констатувального етапу експерименту підтверджено необхідність упровадження в професійну підготовку майбутніх офіцерів педагогічних умов та структурної моделі формування ЕВС у майбутніх офіцерів.

Проведено формувальний етап педагогічного експерименту, основною метою якого була перевірка результативності виокремлених педагогічних умов та структурної моделі формування ЕВС у майбутніх офіцерів. Аналіз одержаних результатів, що досягався шляхом використання статистичних методів обробки даних через порівняння дисперсій та визначення критерію Фішера (F-критерію) свідчить про те, що F_{emp} контрольної групи із значенням від 1,12 до 1,18 для всіх компонентів і відповідних показників сформованості ЕВС майбутніх офіцерів виходить за вказані межі, тоді як для експериментальних груп F_{emp} з показниками від 1,36 до 1,76 підтверджує результативність упровадження педагогічних умов та структурної моделі формування ЕВС у майбутніх офіцерів із використанням тренінгових технологій в освітній процес ВВНЗ.

Основні матеріали третього розділу висвітлено в таких публікаціях:

Калаур, Окаєвич, 2024; Окаєвич, 2024с; *Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців*, 2019; *Теорія та методика військово-педагогічного процесу*, 2023.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретико-методичний аналіз проблеми формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки у вищому військовому навчальному закладі та запропоновано нові підходи до її вдосконалення на основі запровадження тренінгових технологій, що дало підстави для формулювання загальних **висновків**.

1. У ході дослідження з'ясовано, що наукова дефініція «емоційно-вольова стійкість» у сучасному психолого-педагогічному дискурсі розглядається як сукупність емоцій і вольових якостей особистості. Емоції розглядають як реакції людини на дію внутрішніх і зовнішніх подразників, що мають яскраво виражене суб'єктивне забарвлення й охоплюють усі види чутливості та переживань, тоді як воля більшістю науковців тлумачиться як свідомо саморегуляція людиною поведінки й діяльності, що полягає в здатності активно досягати поставленої мети, переборюючи зовнішні й внутрішні перешкоди.

Встановлено, що «емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера» – це інтегративна властивість особистості, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі вищого військового навчального закладу, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмувальних чинників. Визначено особливості формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі як обов'язкової складової їхньої психологічної готовності до виконання службово-бойових завдань, що відбувається у спеціально створеному освітньому просторі вищого військового навчального закладу та передбачає емоційно-вольову стійкість як складову готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності; емоційно-вольову стійкість як критерій професійної готовності майбутнього офіцера; емоційно-вольову стійкість як одну з професійно важливих якостей майбутнього офіцера.

2. У структурі емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі визначено мотиваційний, когнітивний та діяльнісний компоненти. Мотиваційний компонент визначає сутність та соціальне значення обраної спеціальності, сукупність мотивів і ціннісних ставлень до самореалізації майбутнього офіцера, прагнення до особистісного й фахового зростання, потребу раціонально виконувати управлінські завдання, інтереси до процесу оптимального їх вирішення та відповідальність за результати професійних дій. Когнітивний компонент є визначальним у квазіпрофесійній та майбутній професійній діяльності й зумовлюється рівнем сформованості у курсанта професійно значущих якостей, умінь та навичок, які є основою його емоційно-вольової стійкості. Діяльнісний компонент передбачає спроможність майбутнього офіцера до ухвалення виважених управлінських рішень, їх контролю та коригування, аналіз власної професійної діяльності та її результатів, а також здатність курсанта до ефективного управління підпорядкованим особовим складом.

Виокремлені компоненти співвідносяться з визначеними етапами формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі: мотиваційний (1 курс навчання), когнітивний (2 курс навчання), діяльнісний (3-4 курси навчання).

Визначено критерії оцінювання рівня сформованості кожного з компонентів емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів: ціннісно-мотиваційний, когнітивно-практичний та діяльнісно-оцінний. До кожного з виокремлених критеріїв підібрано відповідні показники та розроблено конкретний діагностичний інструментарій для оцінювання стану сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів за трирівневою шкалою (низький, середній та достатній).

На основі критеріїв, відповідних їм показників та рівнів діагностовано реальний стан сформованості емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України на констатувальному етапі дослідження, що свідчить про переважання курсантів із середнім та низьким рівнем її сформованості.

Результати констатувального етапу експерименту показали, що формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів потребує суттєвого вдосконалення.

3. Обґрунтовано педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, впровадження яких спрямовано на вдосконалення цілей, завдань, змісту, методів та форм організації освітнього процесу, налагодження та підтримання дієвої взаємодії між його суб'єктами – адміністративно-командним складом, науково-педагогічними працівниками та курсантами, належна реалізація яких створює передумови до досягнення визначеної мети. До визначених педагогічних умов віднесено такі: стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями й вміннями; розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ; упровадження тренінгових технологій формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів.

Для впровадження першої умови здійснено корегування змісту навчального матеріалу з огляду на задекларовані цілі; інтеграцію групових та індивідуальних форм навчальної діяльності; запроваджено сучасні технології навчання, що базувалися на використанні кейсів та ситуаційних завдань, які моделювали реальні ситуації професійної діяльності. З метою впровадження другої умови винятково важливим було формування у майбутнього офіцера моделей успішної професійної діяльності як в умовах мирного часу, так і у разі залучення до бойових дій. Носіями досвіду успішного виконання службово-бойових завдань були адміністративно-командний склад, науково-педагогічні працівники та, в окремих випадках, інші курсанти з досвідом військової служби. Практичне впровадження другої педагогічної умови передбачало налагодження суб'єкт-суб'єктних відносин у середовищі вищого військового навчального закладу; планування навчальної та квазіпрофесійної діяльності курсантів з урахуванням необхідності індивідуалізації шляхів розвитку курсанта як особистості і професіонала; формування в нього професійно-

орієнтованих ціннісних життєвих орієнтирів та прагнення до професійної самоосвіти й саморозвитку; вдосконалення основних суб'єктних характеристик майбутнього офіцера в освітньому просторі вищого військового навчального закладу та розвиток суб'єктних якостей через забезпечення належного рівня вмотивованості до військової служби та професії; використання в освітньому процесі вищого військового навчального закладу практичної складової з урахуванням позитивного бойового та службового досвіду його носіями. Для впровадження третьої умови було реалізовано такі кроки: залучено усіх курсантів до участі у тренінгу та активізація суб'єктної спрямованості під час їх проведення; моделювання тренінгових вправ і завдань, максимально наближених до умов реальної обстановки бойових дій; розвиток умінь і навичок ухвалення управлінського рішення курсантами у нетипових ситуаціях професійної діяльності; стимулювання рефлексивного аналізу отриманих результатів про стан сформованості емоційно-вольової стійкості кожним курсантом.

Розроблено структурну модель формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів, яка являє собою графічну систему об'єктів, що відтворює основні властивості оригіналу та здатна замінити його. Вона складається з таких основних блоків: цільово-методичний, змістовно-функціональний, суб'єктний, діяльнісний та діагностично-результативний. До цільово-методичного блоку віднесено об'єктивну потребу на підготовку компетентних офіцерів Збройних сил України, мету та завдання (для визначення структури емоційно-вольової стійкості; з'ясування комплексу принципів та підходів, що впливають на формування емоційно-вольової стійкості; встановлення взаємозв'язків між етапами формування емоційно-вольової стійкості у процесі професійної підготовки у вищому військовому навчальному закладі; виокремлення педагогічних умов та обрання ефективних методів та форм для їх впровадження в освітній процес), а також виокремлено методологічні підходи (системний, компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний, контекстний) та принципи (науковості, системності, самостійності, інтегративності, практичної

спрямованості, суб'єктності), на яких базувалося дослідження. Змістово-функціональний блок відображає методи (метод контекстного навчання, мозковий штурм, обговорення, робота в парах та малих групах), форми (тренінги, самостійна робота, первинна військово-професійна та квазіпрофесійна діяльність, стажування) та педагогічні умови, які спрямовано на формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі. Суб'єктний блок зумовлює необхідність визнання курсанта повноцінним суб'єктом освітньої діяльності вищого військового навчального закладу і формування та розвиток культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії. У діяльнісному блоці узагальнено центральну складову розробленої моделі, а саме етапи формування емоційно-вольової стійкості (1 курс навчання – мотиваційний, 2 курс навчання – когнітивний та 3-4 курси навчання – діяльнісний). Діагностично-результативний блок охоплює компоненти сформованості емоційно-вольової стійкості (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний), критерії її сформованості (ціннісно-мотиваційний, когнітивно-практичний, діяльнісно-оцінний), показники (ціннісне ставлення до військової служби та професії офіцера, вмотивованість на майбутню професійну діяльність, наявність усвідомленої потреби формування та розвитку емоційно-вольової стійкості; наявність професійних знань та базових умінь професійної діяльності, усвідомлення необхідності формування професійної суб'єктності, наявність знань щодо умов формування емоційно-вольової стійкості; здатність до підтримання належного рівня емоційно-вольової стійкості у професійній діяльності, здатність до використання знань та умінь формування емоційно-вольової стійкості у підлеглих, сформованість умінь саморозвитку емоційно-вольової стійкості) та рівні (низький, середній, достатній), що разом у комплексі забезпечують результат – сформованість у переважної більшості курсантів усіх показників емоційно-вольової стійкості.

4. У ході дослідження з'ясовано потенціал тренінгових технологій у формуванні емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, уточнено дефініцію «тренінг» стосовно професійної підготовки майбутніх офіцерів у

вищому військовому навчальному закладі та визначено, що це форма організації практичних занять із курсантами, яка передбачає використання активних методів навчання та налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії між його учасниками, забезпечує подальший розвиток особистих та професійних якостей та компетентностей майбутніх офіцерів. Визначено, що перевагами використання тренінгових технологій у формуванні емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час практичної підготовки є підвищення результативності формування професійно орієнтованих умінь та практичних навичок професійної діяльності на посадах офіцерського складу, створення умов для самопізнання майбутнього офіцера, а також розвиток умінь рефлексії результатів професійної діяльності. Розроблено та апробовано авторську тренінгову програму «Емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера» під час практичної підготовки майбутніх офіцерів.

5. Експериментально перевірено дієвість педагогічних умов та структурної моделі формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів під час експериментального дослідження, яке проводилося упродовж 2020-2024 н. р. на базі Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного з курсантами спеціальності 254 «Забезпечення військ (сил)» освітньо-професійної програми «Морально-психологічне забезпечення в частинах, на кораблях (за видами ЗС)» та передбачало чотири взаємодоповнюючих етапи: теоретичний, констатувальний, формувальний і результативно-аналітичний. Аналіз одержаних результатів формувального етапу експерименту вказує на те, що курсанти експериментальної групи досягли суттєвих позитивних результатів (достатній рівень – приріст +25 %; поряд з тим середній рівень – зменшився на 13,34 %; курсантів з низьким рівнем не виявлено). Натомість у контрольній групі результати набагато гірші (достатній рівень – приріст +6,9 %; середній рівень – зменшився на 11,72 %; низький рівень – зменшився на 5,18 %). На основі проведення розрахунків F-критерію з визначеними межами F_{krit} (1,8 – 1,4) для ЕГ доведено, що F_{emp} -ЕГ з показниками від 1,36 до 1,76 підтверджує достовірність отриманих

результатів. Зростання середнього балу з 3,2 до 3,3 (на 0,1 балів) у контрольній групі та з 3,2 до 3,6 балів (на 0,4 балів) в експериментальній групі свідчить про те, що в контрольній групі ці зміни зумовлюються природним впливом традиційного процесу навчання, а в експериментальній групі є результатом реалізації запропонованих у дисертаційній роботі педагогічних умов та структурної моделі формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів.

Проведене дослідження має завершений характер, проте не вичерпує всіх аспектів актуальної педагогічної проблеми формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів. Перспективні вектори подальших розвідок будуть стосуватися розроблення методики формування компонентів емоційно-вольової стійкості з використанням праксеологічного та акмеологічного підходів, засобів імітації бойових дій із використанням технології доповненої реальності у процес професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Arnold, M. B. (1969). Emotion, motivation, and the limbic system. N.Y. Acad. Sci. Vol. 159 (3). 1041-58. Retrived from <https://nyaspubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1749-6632.1969.tb12996.x>
- Audsley, S., Fernando, K., Maxon, B. and others. (2013). An Examination of Coursera as an Information Environment: Does Coursera Fulfill its Mission to Provide Open Education to All? *The Serials Librarian*. 65 (2). 136–166.
- Balendr, Andrii, Coroka, Olga, Kalaur, Svitlana. (2019). Diagnostics of leadership qualities of specialists of «man–man» type of professions in military and civil higher education institutions: psychological and pedagogical approach. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. Vol. 11. Issue 4. Suppl. 1. 264–277. [doi:10.18662/rrem/189](https://doi.org/10.18662/rrem/189).
- Balendr, Andrii, Komarnytska, Oksana, Didenko, Oleksandr, Kalaur, Svitlana, Soroka, Olha, Biliavets, Andrii, Khamaziuk, Olha. (2023). Facilitation Techniques in Teaching ESP Online: Postpandemic Solutions for Law-Enforcement Officers Training. *World Journal of English Language*. 60–66. <https://www.sciedupress.com/journal/index.php/wjel/article/view/23081/14588>
<https://doi.org/10.5430/wjel.v13n5p60>
- Barbalet, J. M. (1998). Emotion, social theory, and social structure: A macrosociological approach. *Cambridge University Press*. Retrived from <https://doi.org/10.1017/CBO9780511488740>
- Baumeister, R. F., Heatherton, T. F., & Tice, D. M. (1994). Losing control: How and why people fail at self-regulation. Academic Press. 322.
- Baumeister, R. F., Schmeichel, B. J., & Vohs, K. D. (2007). Self-regulation and the executive function: The self as controlling agent. In A. W. Kruglanski & E. T. Higgins (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles*. The Guilford Press. 516–539.

- Beard, C., Humberstone, B., & Clayton, B. (2014). Positive emotions: Passionate scholarship and student transformation. *Teaching in Higher Education*. 19(6). 630–643. <https://doi.org/10.1080/13562517.2014.901950>
- Broiakovskyi, Oleksandr V., Ilchuk, Vita V., Mas, Nataliia M., Kapinus, Oleksandr S. & Okaievych, Anastasiia V. (2020). The Implementation of the Principles of Lifelong Learning as the Basis of Quality Specialize Education. *International Journal of Higher Education*. 9 (7). 12–23. <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p12>
- Cabanac, M. (2002). What is emotion? *Behavioural Processes*. 60. 69–83. Retrived from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0376635702000785>
- Damasio, A. R. (2000). A second chance for emotion. In R. D. Lane & L. Nadel (Eds.). *Cognitive neuroscience of emotion*. Oxford University Press. 12–23.
- Dienizhna, S. O., Sova, M. O. (2016). Psychological training of law enforcement officers for professional activity in extreme situations. *Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University*. 32. 99–115.
- Egon L. van den Broek, Marleen H. Schut, Joyce H. D. M. Westerink, Jan van Herk & Kees Tuinenbreijer. (2006) Computing Emotion Awareness Through Facial Electromyography. *Computer Vision in Human-Computer Interaction*. 52–63. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/11754336_6
- Ekman, P. (1999). Basic emotions. in T. Dalgleish & M. J. Power (Eds.), *Handbook of cognition and emotion*. John Wiley & Sons Ltd. 45–60. Retrived from <https://doi.org/10.1002/0470013494.ch3>
- Ferlazzo, L. (2015). Creating the Conditions for Student Motivation. Retrived from <https://www.edutopia.org/blog/creating-conditions-for-student-motivation-larry-ferlazzo>
- Freire, P. (1992). *Pedagogy of hope: Reliving pedagogy of the oppressed*. London: Continuum. 181.
- Freire, P. (2004). *Pedagogy of Indignation*. Boulder, CO: Paradigm. 176.

- Generic Officer Professional Military Education Reference Curriculum 1000-1 (SSODEO). (2011). Retrived from https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/11/pdf/231117-generic-officer-ukr.pdf
- Heckhausen, J., & Heckhausen, H. (2018). *Motivation and Action*. New York: Springer. Retrived from <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-65094-4>
- Hyland, M. E. (1988). Motivational control theory: An integrative framework. *Journal of Personality and Social Psychology*. 55(4). 642–651. Retrived from <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.4.642>
- Izard, C. E. (1991). *The psychology of emotions*. Plenum Press. Retrived from <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0615-1>
- Kaplan, C. P., Turner, S., Norman, E., & Stillson, K. (1996). Promoting resilience strategies: A modified consultation model. *Social Work in Education*. 18(3). 158–168. Retrived from <https://www.deepdyve.com/lp/oxford-university-press/promoting-resilience-strategies-a-modified-consultation-model-y7UKn60moJ>
- Kleibanch-Sauter, H., Fraser, E. (2016). STEM 2.0: An Imperative for Our Future Workforce. Retrived from <https://www.stemconnector.com/wp-content/uploads/2016/12/STEM-2pt0-. Publication-2nd-Edition-1.pdf>
- Koval, M., Lytvyn, A. & Rudenko, L. (2023). Conceptual Principles of Improving Specialists' Professional Training in the Information and Educational Environment at Higher School. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. Вінниця : ТОВ «Друк плюс». Вип. 67. 35–43. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-67-35-43>.
- Kreibig, S. D. (2010). Autonomic nervous system activity in emotion: A review. *Biological Psychology*. 84. 394–421. Retrived from <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2010.03.010>.

- Kuhl, J., & Beckmann, J. (1994). Alienation: Ignoring one's preferences. Volition and personality: Action versus state orientation. Hogrefe & Huber Publishers. 375–390.
- Lang, P. J. (1978). Anxiety: Toward a psychophysiological definition. In H. D. Akiskal & W. L. Webb (Eds.). *Psychiatric diagnosis: Exploration of biological predictors*. New York: Spectrum. 378.
- Larousse Dictionary. (2024, 6 лютого). *Emotion (noun)*. <https://www.dictionary.com/browse/emotion>
- Lazarus, R. S. (1968). Emotion as coping process. In M. B. Arnold (Ed.). *The nature of emotion*. Harmondsworth, UK: Penguin. 249–260.
- May, R. (1974). *Love and Will*. N.Y. 117.
- Meshko, H., Meshko, O., Drobyk, N. & Mikheienko, O. (2020). Psycho-pedagogical training as a mean of forming the occupational stress resistance of future teachers. *E3S Web of Conferences*. Volume 166. 10023. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016610023>
- Meshko, H., Meshko, O. & Habrusieva, N. (2023). The Impact of the War in Ukraine on the Emotional well-being of Students in the Learning Process. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*. 11(1). 55–65. <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2023.11.01.7>
- Nákonečný, M. (2000). *Lidské emoce*. Praha: Akademia. Retrived from https://www.academia.edu/35047352/Nakone%C4%8Dn%C3%BD_M_Lidsk%C3%A9_emoce_2000_ZMEN_pdf
- Oatley, K. (1992). *Best laid schemes: The psychology of emotions*. Cambridge University Press; Editions de la Maison des Sciences de l'Homme. 477–504.
- Oxford English Dictionary. (2024, 1 лютого). *Emotion (noun)*. https://www.oed.com/dictionary/emotion_n
- Plutchik, R. B. (1970). Emotions, evolution, and adaptive processes. In Arnold M. B. (Ed.). *Feelings and emotions: The Loyola Symposium*. New York: Academic Press. 3–24.

- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1989-1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*. 9(3). 185–211. Retrived from <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1994). Some final thoughts about personality and intelligence. In R. J. Sternberg & P. Ruzgis (Eds.). *Personality and intelligence*. Cambridge University Press. 303–318.
- Soroka, O., Kalaur, S. & Vaniuha, L.(2021). Educational paradigm of training managers in the sphere of culture: nowadays challenges. *Social Work and Education*. Vol. 8, No. 4. Ternopil-Aberdeen. 515–527. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.21.4.8>
- Yahupov, V. V. (2013). Modeling the professional competence of vocational training graduates. *New educational technologies / ed. Grebelnik O. P.: Institute of Innovative Technologies and Social Development*. Kyiv. Vol. 76. 144–152.
- Андрусин, Ю. І., Іванова, Н. Г. (2017). Психологічні аспекти оцінки професійної діяльності фахівців сектору безпеки. *Питання психології Вісник Національного університету оборони України*. 1 (48). 97–103.
- Аніщенко, В., Галімов, А., Руденко, Л. & Івашкова, Т. (2022). Формування готовності до службово-професійної діяльності офіцерських кадрів сектору безпеки і оборони. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби У країни. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ. № 2 (29). 24–43. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v29i2.1034>
- Артюшенко, А. О. (2003). Виховання вольових якостей в учнів середнього шкільного віку в процесі занять фізичною культурою: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.07. Київ. 20 с.
- Аршава, І. Ф. (2007). Емоційна стійкість людини та її діагностика: дис. ... докт. психол. наук. 19.00.02. Дніпропетровськ. 480.
- Ашерів, А. Т., Логвіненко, В. Г. (2005). Методи і моделі оцінки педагогічного впливу на розвиток пізнавальної самостійності студентів. Харків: УПА. 95.

- Бабаян, Ю. О., Грішман, Л. О. (2014). Особливості психологічної готовності військовослужбовців до дій в екстремальних умовах. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. Вип. 2. 13. 17-21.
- Багаліка, Т. М. (2015). Педагогічні умови ефективного функціонування педагогічної системи професійної підготовки військовослужбовців. *Підготовка фахівців у системі професійної освіти*. № 124. 121–123.
- Базиль, Л. О. (2010). Педагогічні умови формування літературної компетентності майбутніх учителів-філологів. *Педагогічна майстерність як система професійно-мистецьких компетентностей*. Глухів. 62–65.
- Березовська, І. В. (2004). Особливості розвитку вольових якостей студентів у навчально-професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Одеса. 19.
- Березовська, І. В. (2005). Основні тенденції дослідження проблеми. *Наука і освіта*. 3–6.
- Бех, І. Д. (1995). Від волі до особистості: монографія. Київ: Україна-Віта. 202.
- Бех, І. Д. (2008). Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь. 848.
- Бец, Ю. І. (2011). Формування національної свідомості у майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.07. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль. 20.
- Боровик, М. О. (2017). Педагогічні умови вдосконалення фізичної підготовленості майбутніх офіцерів Національної поліції України. *Педагогічні науки*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». Вип. LXXX. Т. 1. 121–126.
- Будак, С. В. (2003). Дидактичні умови підготовки майбутніх педагогів до навчання англійської мови дітей дошкільного віку: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Одеса. 293.

- Бурій, С. В. (2019). Педагогічні умови формування управлінської культури у майбутніх офіцерів в процесі практичної підготовки. *Вісник «Військова освіта» Національного університету оборони*. № 1 (47). 48–57.
- Варій, М. Й. (2007). Загальна психологія: навч. посіб. 2-е вид. Київ: Центр учбової літератури. 968.
- Васянович, Г. П. (2014). Професійні якості майбутніх кваліфікованих робітників сфери обслуговування. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. № 3. 9–16.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.). (2005). Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 1728.
- Веракіс, А. І., Завалевський, Ю. І., Левківський, К. М. (2005). Основи психології: навч. посібник. Київ. 416.
- Вилко, В. М., Грицюк, В. М., Дикун, В. Г. (2012). Морально-психологічне забезпечення у ЗС України: підручник: у 2 ч. Ч. I (заг. ред. В. В. Стасюка). Київ: НУОУ. 464.
- Візія Генерального штабу ЗС України щодо розвитку Збройних Сил України на найближчі 10 років. (2020). Міністерство оборони України. Режим доступу: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=55107>
- Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і сержанта: навчальний посібник*. (2012). Книга 1-2, «Загальні основи педагогіки та військова дидактика» / О. В. Бойко, Л. В. Коберський, В. М. Кожевников, А. М. Романишин, С. В. Скрипник. Львів : АСВ. 454.
- Волженцева, І. В. (2008). Особливості психічних станів студентів у процесі навчальної діяльності. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* (за ред. С. Д. Максименка). Київ: «ГНОЗІС». 71–79.
- Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С. (2013). Основи здоров'я. 5 клас: Посібник для вчителя. Київ: Видавництво «Алатон». 180.

- Галімов, А. В. (2004). Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом: монографія. Хмельницький. 376.
- Гегель, Г. В. Ф. (2019). Феноменологія духу. Харків: Фоліо. 328–329.
- Георгієв, В. М. (2015). Формування професійної компетентності майбутніх офіцерів високомобільних десантних військ у процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Хмельницький. 244.
- Гнезділова, К. М. (2008). Формування особистісних якостей майбутнього фахівця. *Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції*: зб. матер. Всеукр. наук.-прак. конф., м. Черкаси, 27-28 березня 2008 р. Черкаси. 150–152.
- Гончаренко, С. У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге доповнене і виправлене / С. У. Гончаренко. Рівне: Волинські обереги. 552.
- Гребенюк, Г. С. (1997). Мотиваційна готовність курсантів і слухачів вищого військового учбового закладу до професійної діяльності (на прикладі спеціалістів пожежної безпеки МВС України): автореф. дис. ... канд. психол. наук. 20.02.02. Київ : Київський гум. ін-т. 17.
- Гуд, Г. О. (2018). Емоційна сфера особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Том XIV: *Методологія і теорія психології*. Випуск 1. Київ-Ніжин: Видавець «ПП Лисенко М.М.». 84–94.
- Гура, О. І. (2005). Педагогіка вищої школи: вступ до спеціальності : навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 224.
- Гура, С. О., Щербина, І. Є. (2011). Психологічні особливості вивчення емоційної сфери у працівників підрозділів МНС України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Вип. 9. 70.
- Данилюк, І. М. (2021). Педагогічні умови підготовки майбутніх офіцерів НГУ до проведення індивідуальної роботи з підлеглими. *Педагогіка*

формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.
Запоріжжя. Вип. 76 (1). 95–99.

Декарт, Р. (2014). Медитації про першу філософію / Метафізичні медитації. В. О. Хома (Укл.), «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень (с. 115–292). Київ: Дух і літера. 368.

Демків, Р. Я., Лук'янова, Г. Ю. (2019). Система психологічних знань і навичок співробітників Національної поліції України. *Соціально-правові студії*. Львів. Випуск 1 (3). 32–38.

Дзвоник, Г. П. (2016) Роль емоційної стійкості в професійному самоздійсненні фахівця. *Актуальні проблеми психології. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ. Том. V. 24–29.

Дмитріюк, Н. С. (2010). Вплив емоцій на формування та становлення особистості. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський. №8. 261–271.

Доктрина «Морально-психологічне забезпечення військ (сил) в об'єднаних операціях». (2020). Режим доступу: [URL:https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/10/Doktryna-MPZ-2020_compressed.pdf](https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/10/Doktryna-MPZ-2020_compressed.pdf)

Доктрина «Розвитку військового лідерства у Збройних силах України». (2020). Режим доступу: [URL:https://drive.google.com/file/d/1Si06LMiUbfWSvg1TFh2vNHlySFurCthT/view](https://drive.google.com/file/d/1Si06LMiUbfWSvg1TFh2vNHlySFurCthT/view)

Дончак, А. М. (2015). Розвиток емоційно-вольової стійкості військовослужбовців в ході підготовки до ведення бойових дій. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків. Вип. 17. 95–96.

Дрючило, О., Кордонська, А. (2013). Тренінгові технології навчання як засіб розвитку професійних компетенцій майбутніх фахівців. Режим доступу: <https://fpo.udpu.org.ua/wp-content/uploads/2013/10/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%94%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BB%D0%BE.pdf>

- Дубич, К. В. (2007). Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.07. Рівне. 267.
- Дубовик, Ю. М. (2018). Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до формування морально-вольових якостей учнів основної школи: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Харків. 267.
- Дудник, І. О. (2016). Формування вольових якостей у студентів у процесі занять фізичною культурою: навч.-метод. посіб. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. 72.
- Дурманенко, О. (2012). Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі. *Молодь і ринок*. № 7 (90). 135–138.
- Дуткевич, Т. В. (2015). Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. для студентів. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. 431.
- Енциклопедія освіти* (2008) / В. Г. Кремень (голов. ред.). Київ: Юрінком Інтер. 1040.
- Єжова, О. О. (2014). Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. № 3. 39–43.
- Загородній, Ю. І. (2004). Педагогічні умови політичної соціалізації студентської молоді в умовах великого промислового міста: дис... канд. пед. наук. 13.00.05. Луганськ. 206.
- Заїка, Л. А. (2017). Організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності у контексті застосування технології імітаційного моделювання. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Вип. 1 (22). 107–113.
- Закон України «Про вищу освіту». (2014). Відомості Верховної Ради (ВВР), 37-38, ст. 2004. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

- Закон України «Про освіту». (2017). Відомості Верховної Ради (ВВР). 38-39, ст. 380. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Зінченко, С. В., Веселівський, Р. Б. (2015). Психологічна підготовка майбутніх фахівців пожежно-рятувальної служби до діяльності в екстремальних умовах: особистісний аспект. *Проблеми цивільного захисту населення: матеріали I Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції, присвяченої 180-річчю Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ, 16 квітня 2015 р. Київ. 50–52.*
- Зязюн, І. А. (2008). Філософія педагогічної дії : монографія. Черкаси. 608.
- Ільїн, Є. П. (2013). Мотивація і мотиви. Тернопіль: Навчальна книга. 307.
- Кабиш, М. Ю. (2022). Педагогічні умови розвитку педагогічної майстерності викладачів загальноосвітніх дисциплін. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки». № 4. 69–78.*
- Калаур, С. М. (2016). Потенціал проблемного підходу та використання проблемних ситуацій під час професійної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки / [гол. ред. О.В. Діденко]. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ. №5 (7). 96–109.*
- Калаур, С. М. (2017). Методологія розробки тренінгів для формування готовності у майбутніх фахівців соціальної сфери до розв'язання професійних конфліктів. *Соціальна робота і соціальна педагогіка: виклики сьогодення: Збірник наукових праць за матеріалами VI всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 17–18 травня 2017 р. / за заг. ред. В.А. Поліщук, С.М. Калаур, Г.І. Слозанської. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В. 44–48.*
- Калаур, С. М. (2017). Обґрунтування необхідності формування спеціальних умінь у майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби*

України. Серія : педагогічні науки / [гол. ред. О. В. Діденко]. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ. № 4 (11). 219–229.

- Калаур, С. М. (2019). Психолого-педагогічні підходи до потреби посилення соціальної реабілітації офіцерів, які були учасниками бойових дій. *Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи*: Зб. тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 12-13 вересня, 2019 р. Одеса: друкарня Військової академії. 315–316.
- Калаур, С. М., Окаєвич, А. В. (2022). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів засобами тренінгових технологій. *Філософські аспекти професійної освіти*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (Херсон – Кропивницький, 17 листопада 2022 р.). / за заг. ред. Т. С. Плачинди. Херсон – Кропивницький: ПП «Поліум». 189–191.
- Калаур, С. М., Окаєвич, А. В. (2024). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України: результати формувального етапу педагогічного експерименту. *Науковий журнал «Педагогічні науки: теорія та практика»*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика». № 2 (50). 69–75. <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-2-10>.
- Калаур, С. М., Сорока, О. В. (2019). Використання тренінгових технологій у професійній підготовці майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності. *Psychology and pedagogy as a science of formation and development of modern personality. conference proceedings, Wloclawek, December 27–28, 2019. Wloclawek, Poland : Izdevnieciba «Baltija Publishing»*. 63–66.
- Калашнік, М. М. (2021). Акмеологічна компетенція як складова професійної діяльності майбутнього судноводія. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. Хмельницький. №1. 160–179.

- Калін, В. К. (2011). Психологія волі: Збірник наукових праць пам'яті Володимира Костянтиновича Каліна (наук. редакт. проф. Каліна Н. Ф.) Сімферополь. 39–40.
- Каменюк, Ю. В. (2021). Психологічні чинники формування патріотизму особистості військовослужбовця у Збройних Силах України: дис. ... канд. псих. наук. 053 (05). Київ. 269.
- Капінус, О. С. (2019). Контекстний підхід до формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних Сил України. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 18. Т. 1. 191–194.
- Капінус, О. С. (2020) Методологія, теорія і методика формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних сил України: монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок. 600.
- Капінус, О. С., Окаєвич, А. В., Лашта, Р. Б. (2020). Потенціал рефлексивних механізмів в процесі професіоналізації майбутнього офіцера. *Virtus: Science Journal* / Editor-in-Chief М. А. Zhurba. March №42. 50–53. http://www.tsatu.edu.ua/shn/wp-content/uploads/sites/59/6_journal42.pdf
- Карпушина, М. Г. (2017). Формування у майбутніх офіцерів-прикордонників умінь розв'язувати проблемні ситуації у професійній діяльності: автореф. дис. канд. пед. наук. 13.00.04. Хмельницький. 20.
- Каушан, Т. М. (2012). Організація самостійної роботи студентів на основі контекстного навчання. Режим доступу : <http://conferenceipo.mdu.edu.ua/doklad/kaushan.pdf>
- Кириленко, Т. С., Давискиба, І. П. (2010). Емоційні переживання в процесі самореалізації особистості. *Наука і освіта*. № 9. 71–74.
- Кізло, Л., Купріненко, О., Федак, С. (2011). Особливості розвитку вольових якостей курсантів засобами фізичної підготовки і спорту (з використанням елементів рукопашного бою). *Молода спортивна наука України*. Львів. Т. 2. 83–89.

- Клочко, В. М., Бондаренко, Т. В. (2010). Конспект лекцій з дисципліни «Управління професійною працездатністю». Частина 1 (для студентів усіх спеціальностей). Харків: ХНАМГ. 83.
- Коваленко, О. Е. (2005). Методика професійного навчання: підручник. Харків: НУА. 360.
- Коваль, В. О. (2021). Підготовка майбутніх учителів української мови та літератури до професійної діяльності на засадах компетентнісного підходу в закладах вищої освіти: монографія. МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві. 449.
- Ковальова, Ю. А. (2008). Підготовка майбутнього вчителя фізичної культури до формування морально-вольових якостей в учнів старшого шкільного віку. *Наукові записки: зб. наук. пр. Серія: педагогічні науки*. Кіровоград: Кіровоград. держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. Вип. 131. 106–109.
- Ковальова, Ю. А. (2021). Підготовка майбутнього вчителя фізичної культури до формування морально-вольових якостей у старшокласників: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Кіровоград. 294.
- Ковальчук, В. А. (2016). Професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем: теорія, методика, практика: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Я. Франка. 442.
- Ковальчук, Г. П., Присакар, В. В. (2012). Педагогіка фізичної культури : навч. посіб. Кам'янець-Подільський. 424.
- Ковальчук, Р. О., Багас, О. П. (2021). Рукопашний бій як один із засобів фізичної та психологічної підготовки персоналу Державної прикордонної служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. Хмельницький. №1. 192–209.
- Ковтун, Н. М. (2013). Співвідношення морального і вольового у контексті дослідження соціальної активності. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Запоріжжя. № 53. 241–252.

- Колесніченко, О. С. (2009). Формування емоційного компонента психологічної готовності до дій в екстремальних умовах у працівників МНС України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків. Випуск 6. 52–61.
- Колісник, Л. О. (2013). Проблема емоційного інтелекту в історії розвитку філософсько-психологічної думки. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ. Вип. 42. 82–90.
- Колісніченко, В. В., Боровик, М. О. (2020). Сутність і структура професійної витривалості майбутніх офіцерів Національної поліції України. *Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти*. Одеса. Випуск 21. Т. 2. 111–114.
- Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* (2004) / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ. 112.
- Кондрашова, Л. В. (1987). Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. Київ: Вища школа. 54.
- Кондрашова, Л. В. (2000). Процес навчання у вищій школі: навчальний посібник. Кривий Ріг. 170.
- Корольчук, В. М. (2009). Психологія стресостійкості особистості: дис. докт. ... психол. наук. 19.00.01 . Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 511.
- Корольчук, М. С., Крайнюк, В. М. (2006). Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Ніка-Центр. 580.
- Косолапов, О. М. (2010). Роль екстремальних умов службової діяльності рятувальників у виникненні негативних психічних станів. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. наук. праць. Харків : УЦЗУ. Вип. 7. 218–227.
- Костів, С. Ф. (2017). Емоційно-вольова стійкість майбутніх військових фахівців. *Військова освіта*. №2 (36). Київ: НУОУ. 107–116.
- Костів, С. Ф. (2018). Критерії, показники і рівні оцінювання розвитку психофізичної витривалості майбутніх професіоналів військового

- управління. *Військова освіта. Збірник наукових праць*. Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Вип. 37. №1. 166–173.
- Крайнюк, О. П., Колчина, О. Ю. (2014). Морально-вольові якості студентів допризовників у процесі фізичного виховання. *Спортивна наука України*. Львів. № 6 (64). 43–49.
- Критика чистого розуму* (пер. з нім. та приміт. І. Бурковського). (2000). Київ: Юніверс. 504.
- Круцевич, Т. Ю. (2015). Розвиток моральної складової особистості старших дошкільників у процесі організованої рухової активності. *Спортивний вісник Придніпров'я*. Дніпро. № 2. 93–97.
- Кубицький, С. О. (2002). Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Київ: Центр ін-тут післядипл. пед. освіти АПН України. 20.
- Кудінова, М. С. (2016). Порівняльний аналіз понять «стресостійкість» та «емоційна стійкість». *Теорія і практика сучасної психології*. Запоріжжя. № 1. 22–28.
- Кузнецов, М. А., Галата, О. С. (2021). Завзятість навчальних дій у школярів та студентів. *Монографія*. Харків: Діса плюс. 240.
- Кузнецов, М. А., Фоменко, К. І., Кузнецов, О. І. (2015). Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності. Харків, ХНПУ. 338.
- Кулакова, М. В. (2006). Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців вищих морських навчальних закладів: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Одеса. 22.
- Кулалаєва, Н. В. (2015) Професійне навчання кваліфікованих робітників на високотехнологічному виробництві: організаційно-педагогічні умови. *Науковий вісник Ін-ту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка: зб. наук. пр.* / редкол.: В. О. Радкевич (голова) та ін. Київ: Поліграфсервіс. Вип. 9. 52–58.

- Кулалаєва, Н. В., Михайлюк, В. О. (2011). *Культура безпеки людства: монографія*. Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим. 371.
- Кустовська, О. В. (2005). *Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій*. Тернопіль. 124.
- Кучеренко, С. М., Кучеренко, Н. С. (2018). Організаційні аспекти психологічного забезпечення успішності службово-бойової діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Вип. 1(2). Херсон. 159–164.
- Лазаренко, Н. І., Зубко, В. С. (2020). Педагогічний потенціал фахової підготовки майбутніх психологів щодо формування готовності до професійної мобільності. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць*. Вип. 55. Вінниця : ТОВ «Друк плюс». 137–145.
- Лемешко, О. В. (2017). *Формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій у пунктах пропуску через державний кордон: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Хмельницький*. 295.
- Литвин, А. В. (2014). *Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: на допомогу здобувачам наукового ступеня*. Львів: СПОЛОМ. 76.
- Литвин, А., Мацейко, О. (2013). *Методологічні засади поняття «педагогічні умови». Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів. № 4. 43–63.
- Литвин, А., Руденко, Л. (2023). Деякі аспекти підготовки майбутніх практичних психологів до діяльності в надзвичайних ситуаціях. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. № 2 (11). 111–124. <https://doi.org/10.32755/sjeducation.2023.02.111>.
- Литвин, А., Руденко, Л. (2024). Психологічна підготовка майбутніх офіцерів: досвід, пропозиції та рекомендації. *Науковий вісник Сіверщини. Серія:*

Освіта. Соціальні та поведінкові науки. № 1 (12). 169–186.
<https://doi.org/10.32755/sjeducation.2024.01.169>

- Лісніченко, Ю. М. (2014). Критерії та показники готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності. *Міжнародний науковий журнал Науковий огляд. Педагогіка.* Київ. Том 8. № 9. 13.
- Літвякова, І. А., Ханецька, Н. В. (2017). Дослідження впливу емоцій на стан особистості. *Молодий вчений.* № 11 (51). 806–809.
- Лозниця, В. С. (2001). Психологія і педагогіка. Основні положення: навч. посіб. для самот. вивч. дисципліни. Київ: ЕксОб. 304.
- М'ясоїд, П. А. (2004). Загальна психологія: навч. посіб. 3-тє вид., випр. Київ: Вища школа. 487.
- Мазур, Н. О., Проскурняк, О. П. (2016). Структура психологічної готовності військовослужбовців до дій в екстремальних ситуаціях. *Технології розвитку інтелекту.* Київ. Т. 2. Вип. 3. 15.
- Макар, Л. М. (2013). Теоретичні аспекти організації освітнього середовища у педагогічному процесі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* Запоріжжя. № 32 (85). 314–323.
- Малькова, М. О. (2006). Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до взаємодії з девіантними підлітками: дис... канд. пед. наук. 13.00.05. Луганськ. 255.
- Манько, В. М. (2000). Дидактичні умови формування у студентів професійно пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості: зб. наук. пр. НПУ ім. М. Драгоманова.* Київ: Логос. Вип. 2. 153–161.
- Маслій, О. М. (2019а). Професійні якості майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння як основа формування їх професіоналізму. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Розділ 4. Психолого-педагогічні засади впровадження сучасних інформаційних*

технологій і методик навчання студентської молоді у закладах вищої освіти. Випуск 53. 189–194.

- Маслій, О. М. (2019b). Умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. № 1 (17). 147–155.*
- Маслюк, Р. (2013). Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання. *Проблеми підготовки сучасного вчителя. № 8. Ч. 2. 68–76.*
- Мацевко, Т. М. (2007). Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності майбутніх магістрів військового профілю: дис. канд. ... психол. наук. 19.00.09. Київ, Національна академія оборони України. 220.
- Мельничук, І. М. (2007). Цільові аспекти використання тренінгів. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Умань. Вип. 19. 185–192.*
- Мельничук, І. М., Мельничук, С. Ю. (2016). Загальна характеристика основних цілей використання навчальних тренінгів у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Вісник Черкаського університету. Серія. «Педагогічні науки». Черкаси. № 9. 113–117.*
- Мешко, Г., Габрусєва, Н. & Чоп, Т. (2024). Стан невротизації та копінг-стратегії здобувачів вищої освіти під час війни у координатах підвищення рівня їх стресостійкості. *Наукові інновації та передові технології. Серія: Педагогіка. № 5(33). 1178–1190. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-1178-1189](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-1178-1189)*
- Мешко, Г., Мешко, О. (2024). Формування професійної стресостійкості майбутніх менеджерів як умови їх конкурентоспроможності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Випуск 1(54). 124–128. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.54.124-128>*
- Миرونчук, Н. М. (2018). Контекстний підхід у підготовці студентів до професійної діяльності у зарубіжній педагогічній теорії. *Креативна*

педагогіка: наук.-метод. журнал / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Житомир. Вип. 13. 95–101.

Мірошніченко, В. І. (2018). Організація самостійної пізнавальної діяльності майбутніх фахівців міжнародних економічних відносин у процесі навчання професійно-орієнтованих дисциплін. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка*. Хмельницький. Вип. 2. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2018_2_10

Міхова, А. Г. (2010). Емоції і прояви емоцій: історичний екскурс (стресові та стресоподібні стани). *Наука і освіта*. Одеса. 3. 95–98.

Монастирський, В. М. (2007). Педагогічні умови формування професійних навичок майбутніх правоохоронців у процесі тактико-спеціальної підготовки у вищих навчальних закладах МВС України: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Луганськ. 22.

Наказ Міністерства оборони України № 4 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у ВВНЗ МОУ та ВНП ВНЗ України». (2020). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-20#Text>

Наказ Міністерства оборони України № 216 «Про вдосконалення підготовки офіцерських кадрів тактичного рівня та сержантського складу у ВВНЗ та військових навчальних підрозділах ВНЗ». (2016). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0216322-16#Text>

Наказ Міністерства оборони України № 120 «Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти». (2024). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-24#Text>

- Наказ Начальника Національної академії сухопутних військ «Стратегія Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного на період до 2025 року». (2020). Режим доступу: https://www.asv.mil.gov.ua/sites/default/files/attach/3625/2_strategiya_rozvytku_nasv_do_2025_roku.pdf
- Недошак, В. С. (2015). Вплив занять східними єдиноборствами на формування морально-вольових якостей студентів: *Матеріали 11 Міжнародної науково-практичної конференції*. №12. Польща. 42–46.
- Нехаєнко, С. І. (2019). Професійна компетентність організаторів морально-психологічного забезпечення: поняття, зміст і структура. *Військова освіта*. №1 (39). Київ: НУОУ. 185–196.
- Новий словник іноземних слів* (2008) / Л. І. Шевченко та ін. Київ: АРІЙ. 672.
- Новий тлумачний словник української мови* (1999): у 4 т. Київ: Аконіт. Т. 2. 910.
- Новий тлумачний словник української мови у трьох томах* (2003) / уклад. В. В. Яременко. Том 2. Київ: Аконіт. 926.
- Новікова, Ж. М. (2020). Психологічні особливості емоційно-вольової регуляції осіб похилого віку: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Київ. 23.
- О'Коннелл, Шеннон, Салам Медені, Абдул. (2017). Посібник для тренера: Як підготувати та провести тренінг, що матиме вплив. Режим доступу: <https://www.ndi.org/sites/default/files/Manual%20for%20trainers.pdf>
- Окаєвич, А. В. (2018а). Стрес як один із базових психічних станів військовослужбовців під час бойових дій. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні*: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 24-25 серпня 2018 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота». 22–24.
- Окаєвич, А. В. (2018b). Потенціал тренінгових технологій у формуванні психологічної готовності та психологічної стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Тези доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Військова освіта і наука: сьогоднішня та*

майбутнє» (22 листопада 2018 р.) / за заг. редакцією І. В. Толока. Київ: ВІКНУ. 163.

- Окаєвич, А. В. (2018с). Страх як домінуючий психічний стан у військовослужбовців під час участі у бойових діях. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: international scientific conference* (Leipzig, October 26, 2018). Німеччина, Лейпциг: «Baltija Publishing». 90–92.
- Окаєвич, А. В. (2018d). Особливості перебігу психічних станів військовослужбовців під час участі у бойових діях. *International scientific and practical conference «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage»: conference proceedings* (Baia Mare, December 21-22, 2018). Baia Mare: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 82–85.
- Окаєвич, А. В. (2019а). Потенціал тренінгових технологій у військово-професійній підготовці майбутніх офіцерів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ. Вип. 67. 193–196. <https://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/67-2019/45.pdf>.
- Окаєвич, А. В. (2019b). Тренінгові технології в професійній підготовці майбутніх офіцерів. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 5-6 квітня 2019 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». 74–76.
- Окаєвич, А. В. (2019с). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів як актуальна психолого-педагогічна проблема. *Чорноморські наукові студії: матеріали П'ятої мультидисциплінарної конференції* (Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 231–233.
- Окаєвич, А. В. (2020а). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України як актуальна психолого-педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і*

загальноосвітній школах. Запоріжжя. Вип. 71. Т. 2. 173–176.
<https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-2.32>.

- Окаєвич, А. В. (2020b). Тренінгові технології як компонента педагогічної майстерності викладача вищого військового навчального закладу. *Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 29–30 травня 2020 р.)*. Запоріжжя: Класичний приватний університет. Ч. I. 161–163.
- Окаєвич, А. В. (2020c). Проблема формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України. *The IX th International scientific and practical conference «Science and practice of today»*: (London, Ankara, Turkey, November, 16-19, 2020). London, Ankara, Turkey. 516–518.
- Окаєвич, А. В. (2021a). Теоретичні аспекти дослідження проблеми формування професійних якостей майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ: Видавничий дім «Гельветика». Випуск 84. Том 2. 26–30. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.84.2.05>.
- Окаєвич, А. В. (2021b). Особливості військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Рівне, 25-26 листопада 2021 р.)*. Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика». Ч. 4. 169–171.
- Окаєвич, А. В. (2021c). Особливості військово-професійної діяльності офіцера Збройних сил України. *Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 24–25 грудня 2021 р.)*. Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота». 33–35.

- Окаєвич, А. В. (2022а). Perspectives of the professional training of the social workers in the system of the military education of Ukraine. *Соціальна робота: виклики сьогодення: Збірник наукових праць за матеріалами XI міжнародної науково-практичної конференції* (Тернопіль, 24-25 листопада, 2022 р.) / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лешук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2022. 22–25. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/28019>.
- Окаєвич, А. В. (2022b). Аналіз виникнення і розвитку наукової дефініції «емоційна стійкість». *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : Збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Глухів, 7-8 грудня 2022 р.). / за заг. ред. А.С. Полякова. Глухів. 562–566.
- Окаєвич, А. В. (2023а). Формування емоційної стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах. *Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації* (Одеса, 6 березня – 16 квітня 2023 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 311–314.
- Окаєвич, А. В. (2023b). Використання тренінгових технологій щодо формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки. *Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Глухів, 7 квітня 2023 р.). Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка. 264–267.
- Окаєвич, А. В. (2023c). Особливості використання тренінгових технологій під час військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Актуальні проблеми та перспективи технологічної і професійної освіти* / матеріали VII всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Тернопіль, 20–21 квітня 2023 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 250–252.

- Окаєвич, А. В. (2023d). Формування емоційно-вольової стійкості військовослужбовців під час психологічної підготовки особового складу ЗС України. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*: Збірник тез III Міжнародної наукової конференції (Тернопіль, 20-21 квітня 2023 р.) / упоряд. Криськов А. А., Габрусєва Н. В. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А. 21–22.
- Окаєвич, А. В. (2023e). Алгоритм роботи військового психолога на етапі підготовки та під час участі в бойових діях. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: Збірник наукових праць за матеріалами XII міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 25-26 травня 2023 р.) за ред. О.В. Сороки, С.М. Калаур, Г.В. Лещук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2023. 118–121.
- Окаєвич, А. В. (2023f). Особливості формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану* : тези II Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 23 листопада 2023 р.). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ. 1262–1263.
- Окаєвич, А. В. (2024a). Педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». Вип. 70. Том 2. 64–69. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/70.2.13>.
- Окаєвич, А. В. (2024b). Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». Вип. 71. Том 2. 78–84. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/71.2.14>.
- Окаєвич, А. В. (2024c). Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Методологія сучасних наукових досліджень* : збірник наукових праць учасників Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції

(Харків, 22–23 лютого 2024 р.) / за заг. ред. К. Юр'євої. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 192–198.

- Окаєвич, А. В. (2024d). Емоційно-вольова стійкість як одна із професійно важливих якостей майбутнього офіцера. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки і оборони: виклики сьогодення»*: збірник тез доповідей (Вінниця, 28 лютого 2024 р.) / за ред. Чепеля М. О., Лютого В. М., Мяло В. М., Чупрінової Н. Ю. Вінниця: НА НГУ. 219–221.
- Окаєвич, А. В. (2024e). Емоційно-вольова стійкість як складова готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності. *Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу* : збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 01 березня 2024 р.) / О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В. 349–351.
- Окаєвич, А. В. (2024f). Особливості комунікації з ветеранами та членами їх сімей. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: Збірник наукових праць за матеріалами XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 25-26 квітня, 2024 р.) / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка. 185–189.
- Окаєвич, А. В., Калаур, С. М. (2022). Особливості формування професійних якостей майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 29-30 вересня 2022 року) / за заг. ред. Б.Б. Буяка, В.М. Чайки, М.О. Орап. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. 180–183.
<http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/27005/1/Zbirnyk%20tez.pdf#page=96>.

- Окуленко, І. М. (2006). Психологічний аналіз професійної діяльності льотчиків та їх готовність до польотів в умовах тривалих перерв між ними. *Психологія і суспільство*. Тернопіль. №4. 96–100.
- Олексюк, Н. (2012). Система соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України: дис. ... докт. пед. наук.13.00.05. Київ. 500.
- Олексюк, Н. (2024). Зміст соціальної відповідальності майбутніх офіцерів та особливості її формування у процесі їх професійної підготовки. *Педагогічна академія: наукові записки*. (9). <https://doi.org/10.5281/zenodo.13302287>
- Онищук, В. О. (2007) Педагогіка. Режим доступу: https://pidruchniki.com/1017122335457/pedagogika/pozitivni_negativni_motivi_navchannya
- Основи військової педагогіки (у таблицях, схемах, діаграмах, світлинах) (2022): навчально-методичний посібник / О. Ролук, А. Нечепуренко, О. Капінус, Р. Береза, А. Окаєвич. Львів: НАСВ. 170.*
- Основи психології і педагогіки: навчальний посібник. (2006). О. М. Степанов, М. М. Фіцула. Вид. 2-ге, випр., доп. Київ: Академвидав. 504.*
- Основи психологічного консультування військовослужбовців (2021): навчально-методичний посібник / Л. Музичко, Т. Мацевко, А. Неурова, Н. Мась, А. Окаєвич, О. Капінус. Львів: НАСВ. 297.*
- Осьодло, В. І. (2013). Суб'єктний підхід у психологічному супроводі професійного становлення офіцера. *Психологія особистості*. Львів. № 1 (4). 204–213.
- Павелків, Р. В. (2004). Загальна психологія. Київ: Кондор. 506.
- Павлик, Н. М. (2014) Розвиток вольових рис характеру в обдарованих старшокласників. *Педагогічний та психологічний досвід: Освіта та розвиток обдарованої особистості*. Київ. № 2. 39–44.
- Павлюк, Т. Г. (2018) Критерії, показники та рівні сформованості професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до роботи з персоналом.

Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 5: Педагогічні науки : реалії та перспективи: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Вип. 61. 231–235.

- Пампура, І. І. (2013). Формування психологічної готовності працівників органів внутрішніх справ до ефективної діяльності в екстремальних ситуаціях. *Наука і правоохорона.* Київ. № 3 (21). 246–252.
- Панфілова, А. П., Долматов, А. В. (2014). Взаємодія учасників освітнього процесу. 487.
- Парфіло, Т., Румега, Ж. (2022). Емоційна стійкість педагога як запорука успішного освітнього процесу. *Здоров'я, добробут, безпека, освіта для сталого розвитку: Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Суми 15 листопада 2022 р.* Суми. 76–81.
- Педагогіка вищої школи* (2019): підручник / В. П. Головенкін ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. 290.
- Педагогічний словник.* (2001). (за ред. Дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка). Київ: Педагогічна думка. 516.
- Перетятко, А. В. (2011). Дослідження сутності поняття економічна стабільність промислового підприємства. Режим доступу : www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Suek/2011_3/Peret.pdf.
- Пехота, О. М. (2002). Освітні технології: навчально-методичний посібник. Київ: А.С.К. 145.
- Пилипенко, К. В. (2009). Емоційна стійкість як професійно важлива якість майбутнього психолога-практика. *Практична психологія в системі вищої освіти: теорія, результати досліджень, технології: колективна монографія* (за ред. проф. Н. І. Пов'якель). Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова. 137–147.
- Підласий, І. П. (2004). Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ: Видавничий Дім «Слово». 616.

- Плачинда, Т. С. (2011). Формування емоційної стійкості майбутніх пілотів засобами фізичної і психофізіологічної підготовки. *Професійна освіта: вісник Національного авіаційного університету*. Київ. № 2. 172–175.
- Побірченко, Н. С. (2012). Компетентнісний підхід у вищій школі: теоретичний аспект. *Освіта та педагогічна наука*. № 3. 24–31.
- Положення про організацію освітнього процесу в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. (2020). Режим доступу : https://www.asv.mil.gov.ua/sites/default/files/attach/3625/3_polozhennya_pro_organizaciyu_osvitnogo_procesu_v_nasv_15.09.2020.pdf
- Пономаренко, О., Руденко, Л. & Аніщенко, В. (2023). Готовність до ведення військового (корабельного) господарства як програмна компетентність освітньо-професійної програми підготовки майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. № 1(19). 324–337. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-1\(19\)-324-336](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-1(19)-324-336)
- Посібник для тренера* (2012) / Г. Адамова та ін. Київ: Компас. 100.
- Потапчук, Є. М. (2001). Психологічна робота у Прикордонних військах України. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України : підручник (за заг. ред. Максименка С. Д., Олексієнка Б. М.). Хмельницький : Вид-во НАПВУ. 124–173.
- Потапчук, Є. М., Лазоренко, О. В. (2013). Критерії, показники та рівні психологічної готовності персоналу прикордонних підрозділів до дій в екстремальних умовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. Київ. Випуск 41 (65). 71–77.
- Приходько, І. І., Юр'єва, Н. В., Лиман, А. А. (2021). Професіографічний опис діяльності військовослужбовців за контрактом Національної гвардії України управлінського складу. *Честь і Закон*. Харків. №1 (76). 115–124.

- Прокопович, Т. А. (2015). Емоційна стабільність як умова прояву соціальної адаптованості художньо обдарованої особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.01. Луцьк. 20.
- Професійна освіта: словник* (2000) : наук. посібник / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; ред. Н. Г. Ничкало. Київ: Вища школа. 380.
- Професійний стандарт офіцера тактичного рівня Збройних сил України – фахівця військового управління.* (2016). Київ. 51.
- Психологічна готовість військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації:* монографія (ред. О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, В. І. Воробйова та ін.). (2016). Харків : Національна акад. НГУ. 335.
- Психологічна енциклопедія.* (2006). (автор-упоряд. О. М. Степанов). Київ: Академвидав. 424.
- Психологія.* (2001). (за ред. Трофімова Ю. Л.). Підручник для студентів вищих навч. закл. Вид 3-е, стереотипне. Київ: «Либідь». 576.
- Психологія: навчальний посібник.* (2005). / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Зливков, А. Ш. Апішева, О. С. Васильєва. Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/part4/4701.htm
- Пшенична, О. О. (2019). Діагностичний апарат для визначення сформованості готовності офіцерів-прикордонників до застосування методів аналізу ризиків в оперативно-службовій діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки.* Хмельницький. №4. 324–336.
- Радул, В. В. (1997). Соціальна зрілість молодого учителя. Київ: Вища школа. 269.
- Рассоха, І. М. (2011). Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальностей 8.050106, 8.03050901 «Облік і аудит», 8.050201 «Менеджмент

- організацій», 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)». Харків: ХНАМГ. 76.
- Рижиков, В. С. (2012). Теорія і практика конструювання цільових моделей (професіограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів: монографія. Херсон: ТОВ «Айлант». 280.
- Рижиков, В. С. (2017). Значення професійних якостей в цільовій моделі навчально-виховного процесу підготовки військових. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: соціальна робота*. Київ. № 2. 61–64.
- Роман, Т. М. (2016). Формування емоційно-вольової культури майбутніх учителів початкових класів у процесі психолого-педагогічної підготовки: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Полтава. 288.
- Савченко, К. В. (2007) Розвиток вольових якостей молодших школярів як умова їх навчальної успішності: автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Київ. 20.
- Савченко, О. Я. (1997). Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ : Абрис. 153.
- Саєнко, В. Г., Лисиця, Д. Г. (2011). Роль карате-до у формуванні морально-вольових якостей підростаючого покоління. Режим доступу: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1514/Berdiansk%2c%202011.%20SaenkoLisitcha.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Семенова, А. В. (2006). Словник-довідник з професійної педагогіки. Одеса: Пальміра. 272.
- Семченко, Н. О. (2005). Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Харків. 23.
- Сергеєнкова, О. П., Столярчук, О. А., Коханова, О. П., Пасєка, О. В. (2012). Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури. 384.

- Сидоренко, В. В. (2020). Селф-коучинг (самонаставництво) як технологія професійного розвитку педагога Нової української школи : спецкурс. Київ: Агроосвіта. 94.
- Сисоєва, С. О. (2011). Інтерактивні технології навчання дорослих: навч.-метод. посіб./ Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ: ЕКМО. 324.
- Системний підхід у вищій школі* (2014): навч. посіб. / автори-упоряд. Кочубей Т. Д., Іващенко К. В. Умань : ПП Жовтий О. О. 131.
- Сізова, Л. Е. (2020). Тренінгові технології як засіб інтеграції самоосвітньої діяльності учителя і учнів. Режим доступу: <https://genezum.org/library/treningovi-tehnologii-yak-zasib-integracii-samoosvitnoi-diyalnosti-uchytelya-i-uchniv>
- Словник іншомовних слів.* (2001-24). Режим доступу: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%F4%EE%F0%EC%E0>
- Словник української мови* (1970–1980): в 11 томах АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка. Т. 4. Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnyk>
- Смірнов, Б. А. (2007). Психологія діяльності в екстремальних ситуаціях. Харків: Видав. Гуманітарний Центр. 292.
- Снігур, Л. А., Хижняк, О. А., Подтергера, Є. М., Сарафанюк, Е. І., Аветісян, К. П., Булгакова, О. Ю. (2010). Військова психологія і педагогіка: підручник (за ред. Л. А. Снігур). Луцьк: ПВД «Твердиня». 567.
- Соколовський, В. В. (2012). Проблема формування вольових якостей курсантів в умовах вищого військового навчального закладу. *Теоретичні питання культури, освіти і виховання: збірник наукових праць*. Київ : КНЛУ. Вип. 45. 163–165.
- Сорока, О., Шкляр, А. (2021). Модель формування професійної компетентності офіцерів поліції до профілактики правопорушень неповнолітніх.

<https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.6.10>

- Сорока, О., Щербина, К. (2023). Компетентність у часі як засіб розвитку професійного іміджу здобувачів освіти у закладах різного рівня акредитації. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. (2(10)). 99–106. [https://doi.org/10.31499/2706-6258.2\(10\).2023.290576](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(10).2023.290576)
- Софіян, Д. В. (2017). Теоретичні засади психологічної готовності військовослужбовців-кінологів до професійної діяльності. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки: збірник наукових праць (за ред. Ірини Савенкової)*. № 2 (18). Миколаїв. 194–200.
- Соціолого-педагогічний словник*. (2004). (уклад. С. У. Гончаренко, В. В. Радул, М. М. Дубінка та ін.). Київ: ЕксОб. 304.
- Спірін, О. М., Яцишин, А. В., Іванова, С. М., Кільченко, А. В., Лупаренко, Л. А. (2020). Модель інформаційно-аналітичної підтримки педагогічних досліджень на основі електронних систем відкритого доступу. *Інформаційні технології і засоби навчання*. Вип. 3. Т. 59. Київ. 134–154.
- Столяренко, О. Б. (2012). *Психологія особистості: навч. посіб.* Київ : Центр учбової літератури. 280.
- Страшко, С. В., Животовська, Л. А., Гречишкіна, О. Д., Міненко, А. О., Савонова, О. В., Гаврилюк, В. О. (2006). Соціально-просвітницькі тренінги з формування мотивації до здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІДу / за редакцією Страшка С. В. // Навчально-методичний посібник для викладачів валеології, основ медичних знань та безпеки життєдіяльності, вчителів основ здоров'я, студентів вищих педагогічних навчальних закладів. 2-е вид., переробл. і допов. Київ: Освіта України. 260.
- Сурмін, Ю. П. (2006). *Майстерня вченого: підручник для науковця*. Київ: Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні. 302.

- Сухомлинський, В. О. (1976). Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори: в 5 т. / редкол.: О. Г. Дзевєрін та ін. Т. 1. Київ. 653.
- Сухомлинський, В. О. (1977). Вибрані твори : 5-ти т. Київ. Т. 2. 668.
- Тверезовська, Н. Т. (2020). Методологія педагогічного дослідження: навч. посіб. / Н. Т. Тверезовська, В. К. Сидоренко. Київ: «Центр учбової літератури». 440.
- Теорія та методика військово-педагогічного процесу (2023): навчально-методичний посібник* / О. Ролук, О. Капінус, Р. Береза, А. Окаєвич, Л. Нанівська. Львів: НАСВ. 282.
- Теплицька, А. О. (2015). Модель і моделювання в професійній освіті майбутніх учителів. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип. 6. 424–432.
- Тернопільська, В. І. (2010). Визначення критеріїв сформованості професійної компетентності майбутніх гірничих інженерів / В. І. Тернопільська, О. В. Дерев'янюк. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Пед. науки*. Вип. 31. 264–267.
- Тодорів, Л. Д. (2003). Рефлексивні складові самосвідомості та їх розвиток в умовах занять з елементами тренінгу. *Практична психологія та соціальна робота*. № 2-3. 79–86.
- Торічний, В. О. (2019). Формування морально-вольових якостей майбутніх офіцерів-прикордонників Державної прикордонної служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: психологічні науки*. Хмельницький. №3 (14). 285–298.
- Торічний, О. (2022). Модель формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ. № 3(30). 486–500. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v30i3>

- Торічний, О. (2022). Підготовка до проектної діяльності як засіб забезпечення професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки*. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ. № 3(30). Ч. 2. 501–521. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v30i3>
- Торічний, О., Денисенко, Є. (2022). Науково-дослідницька компетентність у системі військово-професійної освіти майбутніх офіцерів. *Ukrainian professional education = Українська професійна освіта*. Полтава, Полтавський нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Вип. 11. 142–149. <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/20627>
- Торічний, О., Тушко, К. (2024). Професійна рефлексія як компонент професійної компетентності фахівців сектору безпеки та оборони України. *«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»: журнал*. №3(21). 994–1003. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-3\(21\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-3(21))
- Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін (2006): навчальний посібник* / Г. О. Ковальчук, Н. Ю. Бутенко, М. В. Артюшина та ін., за ред. Г. О. Ковальчук. Київ: КНЕУ. 320.
- Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців (2019): навч.-метод. посіб.* / Т. Грицевич, О. Капінус, Т. Мацевко та ін. Львів: НАСВ. 405.
- Тушко, К. (2019). Педагогічні умови формування здатності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної взаємодії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / редкол.: А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя: КПУ. Вип. 66. Т. 2. 151–153.
- Тютюнник, М. (2012). Теоретичні аспекти моделювання як методу наукового дослідження. *Вісник ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. 96. Чернігів: Ред-вид. центр ЧНПУ. 270.

- Указ Президента України №473/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». (2021). Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121>
- Улиська, І. В. (2015) Морально-вольові якості у структурі особистості медичного працівника. *Наукові записки : зб. наук. пр. Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія*. Кіровоград. Вип. 43. 328–332.
- Улюкаєва, І. Г. (2016). Історія дошкільної педагогіки. Київ : Видавничий Дім «Слово». 424.
- Універсальний словник-енциклопедія* (2007). Режим доступу: <http://slovo.org.ua/29/53411/22581.html>
- Ушинський, К. Д. (1983). Вибрані педагогічні твори. Теоретичні проблеми педагогіки /за ред. О. І. Піскунова, К. Д. Ушинський. Київ. Т. 1. 417–438.
- Фармацевтична енциклопедія*. (2004). Режим доступу: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1513/motiv>
- Фігура, О. В. (2002). Формування морально-вольових якостей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі занять східними єдиноборствами: автореф. дис... . канд. пед. наук. 20.02.02. Хмельницький. 18.
- Фігура, О. В. (2004). Методика формування морально-вольових якостей курсантів у процесі занять східними єдиноборствами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць*. №1 (3). Київ. 548–555.
- Філософський енциклопедичний словник* (2002) / за ред. В. Шинкарука та ін. Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. 742.
- Філософський словник* (1986). (за ред. В. І. Шинкарука). Київ: голов. ред. УРЕ. 800.
- Філософія: словник термінів та персоналій* (2020) / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ. 274.

- Фіцула, М. М. (2001). Педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ: Видавничий центр «Академія» (Альма-матер). 515.
- Хараджян, Н. А. (2010). Педагогічні умови підготовки фахівців з економічної кібернетики засобами комп'ютерного моделювання: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. 287.
- Химинець, В. В. (2010) Компетентнісний підхід до професійного розвитку вчителя. Режим доступу: zakinpro.org.ua/2010-01-18-13-44-15/233-2010-08-25-07-10-49
- Хлипавка, Г. Г. (2019). Формування соціальної компетентності майбутніх офіцерів служби цивільного захисту України в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Держ. служба України з надзвичайних ситуацій, Львів. держ. ун-т безпеки життєдіяльності. Львів. 20.
- Хриков, Є. М. (2022). Педагогічні умови в структурі наукового знання. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. Вип. 4. 5–10. <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2022-4-5-10>
- Цимбалюк, І. М. (2006). Психологія: навч. посіб. 2-е видання, випр. і доп. Київ: ВД «Професіонал». 576.
- Чабан, Н. І. (2003). Формування морально-вольових якостей ділової людини у старшокласників: автореф. дис. ... канд. пед. наук. 13.00.07. Херсон. 21.
- Чайченко, Н. Н., Пташенчук, О. О. (2016). Педагогічні умови формування дослідницької компетентності майбутніх учителів біології. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. IV (46). 25–29.
- Чепіль, М. М. (2012). Педагогічні технології: навчальний посібник (за ред. М. М. Чепіль, Н. З. Дудник). Київ: Академвидав. 224.
- Чижевський, Б. Г. (1996). Організаційно-педагогічні умови становлення ліцеїв в Україні. Київ: Інститут педагогіки АПН України. 149–156.

- Чудик, А. В. (2015). Підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу у процесі оперативно-службової діяльності: дис. ... канд. пед. наук. 13.00.04. Хмельницький. 223.
- Шабалдак, А. В. (2017). Компоненти, критерії, показники та рівні готовності курсантів Військової академії до професійної діяльності на основі реалізації праксеологічного підходу. *Young Scientist*. № 2 (42). 563–567.
- Шапар, В. Б. (2009). Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Близько 3 000 слів. Харків: Прапор. 640.
- Швалб, Ю. М. (2005). Задачний підхід до побудови навчального тренінгу у ВУЗі. *Психологічні тренінгові технології у правоохоронній діяльності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 27-28 травня 2005 р. Донецьк. 186–190.
- Шевченко, В. С., Байер, О. О. Особливості емоційної та вольової сфери у розвитку осіб юнацького віку. *Scientific researches and their practical application. Modern state and ways of development*. 2015. 6.
- Шемчук, В. А. (2011). Методичні рекомендації науково-педагогічним працівникам щодо розвитку управлінського мислення майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти. *Вісник Національного університету оборони України*. 5 (24). 77–80.
- Шестерикова, Л. О. (2023). Педагогічні умови розвитку підприємницької компетентності майбутніх художників-виконавців у фахових коледжах. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 62. Т. 2. 113–117. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.21>
- Ягупов, В. В. (2002a). Загальнодидактичні основи навчання військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. 13.00.04. Київ. 38.
- Ягупов, В. В. (2002b). Педагогіка: Навч. посібник. Київ: Либідь. 560.

- Ягупов, В. В. (2002с). Суб'єктність як основна детермінанта неперервної професійної освіти людини. *Проблеми освіти* : наук.-метод. зб. Вип. 27. 160–170.
- Ягупов, В. В. (2004). Військова психологія. Київ. 656.
- Ягупов, В. В., Свистун, В. І. (2007). Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. *Наукові записи НаУКМА. Серія «Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота»*. Т. 71. 3-8.
- Ягупов, В. В. (2012) Провідні методологічні характеристики основних видів компетентності майбутніх фахівців, що формуються в системі професійно-технічної освіти. *Модернізація професійної освіти і навчання* : зб. наук. пр. Вип. 2. 45–59.
- Ягупов, В. В. (2016). Професійна суб'єктність, суб'єкт військово-професійної діяльності як інтегральний результат професійної підготовки офіцерів / В. В. Ягупов // *Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання: монографія* / за заг. ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во Рута. 223–233.
- Ягупов, В. В. (2017). Хто повинен бути результатом професійної підготовки майбутніх спеціалістів в системі вищої професійної освіти: особистість, спеціаліст, особистість спеціаліста. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* : науковий журнал. Педагогічні науки. Житомир: Вид-во Євєнюк О.О. 297–302.

Додаток А
Тренінгова програма
«ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СТІЙКІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА»

Цілі:

- сформуванати спрямованість професійної підготовки курсантів на усвідомлення її результату, яким виступає ЕВС офіцера;
- розвинути у курсантів навички управління емоціями та формування рівня волі відповідно до професійних функцій офіцера військово-соціального управління тактичного рівня;
- надати курсантам знання-репродукції щодо поетапності діагностування особливостей розвитку ЕВС;
- розвинути окремі психологічні властивості курсантів за допомогою психотехнічних вправ, з квазіуправлінськими завданнями, вирішення яких різними методами (аналіз конкретних ситуацій, ігрове моделювання та ін.) буде забезпечувати розвиток ЕВС майбутніх офіцерів у цілому;
- оцінити рівень сформованості ЕВС курсантів у процесі їх підготовки до військово-професійної діяльності.

Оптимальний розмір групи: до 30 чоловік.

Час виконання: 7 робочих днів.

Психолого-педагогічні умови проведення та організації вправи (навчальної стресової ситуації):

- ретельна підготовка матеріально-технічних засобів та чітка організація виконання елементів вправ за встановленим розрахунком часу;
- постійне спостереження за фізичним та психічним станом курсантів;
- суворе дотримання заходів безпеки.

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	власних цілей з цілями інших слухачів, вироблення групових норм і принципів роботи у групі.		
2.1.2.	<p style="text-align: center;">ОСНОВНА ЧАСТИНА</p> <p style="text-align: center;">Вправа «НЕЗАВЕРШЕНІ РЕЧЕННЯ»</p> <p>Мета вправи: <i>Усвідомлення та обговорення загальноприйнятих і неформальних норм та правил поведінки і спілкування, що діють у групі, прийняття психологічної регламентації спільної навчальної діяльності.</i></p> <p>Інструкція. Я хочу запропонувати вам прояснити явні та неявні правила, які регулюють поведінку в нашій групі.</p> <p>Тепер напишіть, будь ласка, по два варіанти закінчення для кожного з таких незавершених речень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – У нашій групі можна... – У нашій групі обов'язковим є... – У нашій групі небажано... <p><i>Питання для обговорення:</i></p> <p>Якою мірою правила, які регулюють поведінку в групі, зрозумілі для її учасників?</p> <p>Наскільки широким є спектр неформальних норм?</p> <p>Які з них є корисними, а які – обтяжливими?</p> <p>Чи слід приймати в нашій групі додаткові правила?</p>	<p>Усвідомлюють інформацію.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
	<p style="text-align: center;">Вправа «ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЕЙ ГРУПИ»</p> <p>Мета вправи: <i>Поглиблене усвідомлення власних цілей перебування в групі, співставлення їх з цілями інших учасників, пошук спільної мети групи.</i></p>	<p>Усвідомлюють інформацію.</p>	

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>Інструкція. Я хочу надати вам можливість обговорити з іншими членами групи план нашої спільної роботи. Нехай кожен вибере собі партнера, з яким він хотів би сформулювати спільні для групи цілі. Коротко обґрунтуйте свій вибір партнера, сядьте поруч з ним і упродовж 5 хв обговоріть таке запитання: Що ми можемо придумати, щоб інша пара захотіла разом з нами планувати спільну роботу? Кожна пара має представити свій проект і коротко пояснити його переваги. При цьому поки що непотрібно говорити, з якою саме іншою парою ви хочете співпрацювати. Після цього пари можуть домовитися одне з одним про спільну роботу вчотирьох. Ваші четвірки мають 30 хв для того, щоб сформулювати три спільні для вас цілі, над якими ви хочете працювати в нашій групі. Запишіть результат ваших зусиль на великому листку паперу, який ви представите для спільного обговорення.</p> <p><i>Питання для обговорення:</i></p> <p>Наскільки широким є спектр наших цілей?</p> <p>Наскільки вони відповідають темі групи?</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
	<p>Вправа «ПОЧУТТЯ»</p> <p>Учасники пишуть на аркушах паперу певне почуття. Картки збираються і тасуються. Потім кожен учасник обирає будь-яку картку. Йому необхідно зобразити те почуття, яке написано на ній. Показ може бути мімічним або пантомімічним. Інші висловлюються щодо сприйняття цього показу.</p> <p>Тренер мовчить, не розкриваючи секрету</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>відразу після перших висловлених припущень. Мають висловитися всі учасники. Кожен має зобразити декілька почуттів.</p> <p><i>Питання для обговорення:</i></p> <p>Чи сприймали вас адекватно?</p> <p>Чому виникали ускладнення у визначенні почуття?</p> <p>Розкажіть про свої враження.</p>	Беруть участь в обговоренні.	
	<p>Вправа «СПИСОК ЕМОЦІЙ»</p> <p>Групі пропонується назвати якомога більше слів, що означають емоції.</p> <p>Потім будь-хто з учасників виходить та зображає емоцію мімікою і жестами.</p> <p>Усі відгадують. Той, хто першим відгадав, показує свою емоцію.</p> <p>Ускладнення: Вправа проводиться у колі. Одна людина називає емоцію – усі її показують.</p> <p><i>Питання для обговорення:</i></p> <p>Яке слово було найважче показати?</p> <p>Чи в усіх був однаковий вираз обличчя при зображенні емоції? Чому?</p> <p>Чи можуть люди відчувати ті самі емоції і мати абсолютно різний вираз обличчя? Коли? (Навести приклад).</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	Тривалість визначається інструктором
	<p>Вправа «ПЕРЕДАЧА ПОЧУТТІВ»</p> <p>Учасники встають один за одним. Останній повертає передостаннього і передає йому мімікою певне почуття (радість, гнів, печаль, здивування і т. п.). Інша людина повинна передати наступному це ж почуття. У першого запитують, яке почуття він отримав, і порівнюють з тим, яке почуття було послане</p>	Виконують вказівки тренера.	Тривалість визначається інструктором

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)																																												
	<p>спочатку.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Беруть участь в обговоренні.</p>																																													
	<p align="center">Вправа «АСОЦІАЦІЇ»</p> <p>Які асоціації викликає у Вас слово «воля»? Обговорити та проаналізувати у групі.</p>	<p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>																																												
	<p align="center">Вправа «ЩО Я ВІДЧУВАЮ?»</p> <p>Учасники відповідно до рис. А.1 у графі «День тижня» записують свій минулий день та поза минулий день. У графі «Запланований час» визначають час 9:00, 15:00 та 21:00 відповідно до кожного дня графі 1.</p> <div data-bbox="419 943 940 1218" data-label="Table"> <p align="center">ЩО Я ВІДЧУВАЮ?</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Але тільки</th> <th>Запланований час</th> <th>Що я відчуваю?</th> <th>Ізві того, як я погугу пошукується про себе</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td><td> </td></tr> </tbody> </table> </div> <p>Рисунок А.1. Бланк вправи «Що я відчуваю?»</p> <p>У графі «Що я відчуваю?» аналізують та визначають емоції, які вони відчували відповідно до граф «День тижня» та «Запланований час».</p> <p>Для кращого опису емоцій, які були їм притаманні, використовують групи емоцій зазначені на рис. А.2.</p> <div data-bbox="459 1615 940 1890" data-label="Diagram"> </div> <p align="center">Рисунок А.2. Групи емоцій бланку вправи «Що я відчуваю?»</p>	Але тільки	Запланований час	Що я відчуваю?	Ізві того, як я погугу пошукується про себе																																									<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p> <p>Тривалість визначається інструктором</p>
Але тільки	Запланований час	Що я відчуваю?	Ізві того, як я погугу пошукується про себе																																												

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>У графі «Ідеї того, як я можу попіклуватися про себе» учасники аналізують і визначають дії (на основі власного досвіду), які при позитивних емоціях їх підвищують, а при негативних емоціях дозволяють їм мобілізувати свій внутрішній стан.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	
	<p>Вправа «ЗОСЕРЕДЖЕННЯ НА ЕМОЦІЯХ ТА НАСТРОЇ»</p> <p>Інструкція тренера: «Зосередьтеся на внутрішньому мовленні. Зупиніть внутрішнє мовлення. Зосередьтеся на настрої. Оцініть свій настрій. Який він? Добрий, поганий, середній, веселий, сумний, піднесений? А тепер зосередьтеся на ваших емоціях, спробуйте уявити себе у радісному, веселому емоційному стані. Згадайте радісні події вашого життя. Виходимо зі стану релаксації. Рефлексія вашого емоційного стану».</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
	<p>Вправа «ПОБАЖАННЯ ПО КОЛУ»</p> <p>Усі сидять у колі, де кожен висловлює свої побажання спочатку одному, потім іншому й так усім учасникам тренінгу.</p> <p><i>Рефлексія</i> «Мені сьогодні...». Кожен учасник групи повинен завершити фразу: «Мені сьогодні...» (чи виправдалися його очікування?)</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
2.1.3.	Провести неформальний АПД (аналіз проведених дій).	Беруть участь в АПД.	25 хв
2.2.	НАВЧАЛЬНИЙ ДЕНЬ № 2. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ		8 ГОД
2.2.1	ВСТУПНА ЧАСТИНА		10 хв

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>Основна мета другого навчального дня – перевірити емоційно-вольовий рівень та сформованість психічних якостей курсантів під впливом негативних психофізіологічних, фізичних, психічних та кліматичних факторів (виснаження, втома, дискомфорт), сформувати стійкість до впливу змодельованих інструктором психічних і фізичних чинників, що викликають стрес у курсантів, емоційно-вольове та фізичне виснаження, надати курсантам знання-репродукції щодо моделювання стрес-чинників в процесі спеціальної та цільової психологічної підготовки особового складу, сформувати у курсантів вольові вміння долати труднощі і стресори.</p>	<p>Усвідомлюють інформацію.</p>	
2.2.2.	<p style="text-align: center;">ОСНОВНА ЧАСТИНА</p> <p style="text-align: center;">Вправа «ПЕРЕКАТ»</p> <p>Тренер подає команду: «Лягай!», «Перекач до межі площадки і назад!», «Зупинка тільки за мою команду!»</p> <p>Добитися виконання команди, здійснюючи постійний вербальний вплив, контроль за діями, спостереження за станом військовослужбовців та повторення дій.</p> <p>Дистанція перекачування повинна бути 30 метрів в один бік і зворотний. Слідкувати за тим, щоб не було затримок. Якщо військовослужбовець не може далі перекинутися і затримує рух своєї групи, необхідно дати команду, щоб всі перекинулися через нього. Ретельно спостерігати за станом тих, хто навчається. Якщо військовослужбовець</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>починає блювати, то робить це тільки в межах площадки, після чого повинен засипати землею своє блювотиння і продовжувати виконувати вправу. У разі неспроможності діяти – черговий лікар (фельдшер) надає йому першу допомогу. Інструктор повинен визначати при цьому тих, у кого краще розвинутий вестибулярний апарат, лідерські якості призначених командирами військовослужбовців та згуртованість груп.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	Беруть участь в обговоренні.	
	<p align="center">Вправа «ЧЕРВ'ЯК»</p> <p>Група розташовується на підготовленій ґрунтовій площадці 50 на 50 м.</p> <p>Перший варіант. Переповзання тільки за допомогою кистей рук на дистанцію 20-30 м (4 рази) у встановленому напрямку і у зворотний бік.</p> <p>Другий варіант. Переповзання тільки за допомогою ніг: руки за спиною у замку на дистанцію 20-30 м (4 рази).</p> <p>Після виконання вправи проводиться обговорення відчуттів кожного учасника.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	Тривалість визначається інструктором
	<p align="center">Вправа «ВІЛЬНЕ ПАДІННЯ»</p> <p>Мета: <i>Формування сміливості при виконанні вправ з елементами ризику.</i></p> <p>Місце проведення: <i>Ділянка місцевості, предмет висотою близько 1 метра.</i></p> <p>Кількість учасників: <i>одночасно у вправі можуть бути задіяні до 10 чоловік.</i></p> <p>Умови вправи:</p> <p>Вправа поділяється на чотири частини.</p>		Тривалість визначається інструктором

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>Частина перша: один із учасників групи (переважно доброволець) стає спиною до інших членів команди, які розташовуються перпендикулярно до нього в колону по 2 обличчям один до одного.</p> <p>За командою тренера доброволець здійснює вільне падіння назад, тримаючи руки складеними на грудях, не згинаючи ноги в колінах та в тулубі.</p> <p>Вправа виконується кожним учасником до того моменту, поки не буде виконана без згинання тіла у вищезазначених місцях, але не менше трьох повторів.</p> <p>Після виконання вправи проводиться обговорення відчуттів кожного учасника.</p> <p>Частина друга: кількість членів команди, які забезпечують безпечне падіння поступово зменшується до одного чоловіка, при цьому кожен з учасників повинен взяти участь у виконанні обов'язків кожного учасника.</p> <p>Після виконання вправи проводиться обговорення відчуттів кожного учасника.</p> <p>Частина третя: один із членів команди стає на коліна та опирається руками на землю. Інший учасник стає ногами йому на спину та повторюються дії, зазначені в частині другій вправи.</p> <p>Після виконання вправи проводиться обговорення відчуттів кожного учасника.</p> <p>Частина четверта: на ділянці місцевості обирається предмет висотою близько одного метра, після чого кожен з учасників повинен</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p>	

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	здійснити дії, зазначені в частині другій вправи. Після виконання вправи проводиться обговорення відчуттів кожного учасника.	Беруть участь в обговоренні.	
2.2.3.	Провести неформальний АПД (аналіз проведених дій).	Беруть участь в АПД.	25 хв
2.3.	НАВЧАЛЬНИЙ ДЕНЬ № 3. ГРУПОВИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТРЕНІНГ		10 ГОД
2.3.1	<p style="text-align: center;">ВСТУПНА ЧАСТИНА</p> <p>Основна мета третього навчального дня – сформувати групову взаємодію та вміння діяти в команді в умовах впливу змодельованих інструктором психічних і фізичних чинників, продовжити формувати у курсантів вольові вміння долати труднощі та стресори, досягти усвідомлення курсантами важливості проявів емоцій під час командної роботи при виконанні завдань під впливом стресорів, досягти командної взаємодії у відділеннях навчальної групи курсантів, визначити лідерів, аутсайдерів та інші ролі групової взаємодії, стимулювати ЕВС курсантів в процесі командоутворення.</p>	Усвідомлюють інформацію.	10 хв
2.3.2.	<p style="text-align: center;">ОСНОВНА ЧАСТИНА</p> <p style="text-align: center;">Вправа «ВИСОКА СТІНА»</p> <p>Для вправи потрібно знайти на місцевості досить високу (близько 2,5 метрів) і міцну прямовисну стіну. Недоцільно використовувати дерев'яні стіни (паркани) –учасники можуть отримати занози, паркан гойдається, зверху на ньому проблематично утриматися. Краще використовувати міцну цегляну або бетону стіну.</p> <p>Завдання учасників перебраться – всією командою через цю стіну. При цьому можна</p>	Виконують вказівки тренера.	Тривалість визначається інструктором

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>Можна, наприклад, зробити так, щоб відстань між сусідніми учасниками було кілька або навіть десять метрів. Опускають голови, закривають очі.</p> <p>Тренер пояснює:</p> <p>Після того, як я скажу «Почали!», Хтось із вас говорить: «Перший!». Потім хтось говорить «Другий!». Потім хтось говорить «Третій!», «Четвертий!» І так далі до кінця. Не можна говорити одночасно. Якщо ви скажете одночасно, то доведеться почати з початку. Не можна говорити слідом за сусідом праворуч або ліворуч. Це теж заборонено. Якщо хтось скаже так, то знову почнемо з самого початку. Всім зрозуміло? ... Почали!</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
	<p>Вправа «ФРАНЦУЗЬКА ЕСТАФЕТА»</p> <p>Мета: <i>Тренування концентрації в умовах дії негативних зовнішніх чинників (аналогічно до умов бойових дій).</i></p> <p>Тренер поділяє групу на 4 підгрупи з рівною кількістю учасників тренінгу (можливе виконання двома різними групами).</p> <p>Проводиться пояснення умов виконання тренінгу.</p> <p>Дві групи шикуються в колону один за одним. Третя група на відстані 10 метрів шикуються перпендикулярно до двох попередніх. Завдання перших двох груп: після отримання команди, по одному бігом дістатися до визначеного місця на відстані 20 метрів та повернутись назад, третьої групи – завадити їм це зробити (без</p>	<p>Усвідомлюють інформацію.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>затримування, руки перебувають за спиною). Перед стартом першому учаснику кожної команди доводиться інформація (цифра чи просте число), яке він повинен запам'ятати та після повернення до місця старту усно передати наступному члену команди. Четверта група розташовується на кінцевій ділянці маршруту, перед наближенням учасників команд голосно викрикує будь-які цифри або числа, намагаючись не дати змоги відтворити в пам'яті отриману ним на старті інформацію.</p> <p>Помічники тренера перебувають на старті та готові довести курсантам інформацію.</p> <p>Тренер подає команду: «Команди 1 та 2. Зайняти місця команд 3 та 4. Команди 3 та 4 – місця команд 1 та 2. Бігом руш!».</p> <p>Повторюються дії, передбачені попереднім пунктом.</p> <p>Тренер повторює дію, поки команди не пройдуть усі навчальні місця.</p> <p>Добитися виконання команди, здійснюючи постійний вербальний вплив на військовослужбовців.</p> <p>Тренер подає команду: «Команди на вихідне положення!». Доводяться подальші умови тренінгу. Крім цифри чи числа, також членам команди необхідно передати інформацію про вказаний колір помічника тренера, який перебуватиме на місці фінішу.</p> <p>Тренер подає команду: «На старт! Увага! Руш!».</p> <p>Добитися виконання команди, здійснюючи</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p>	

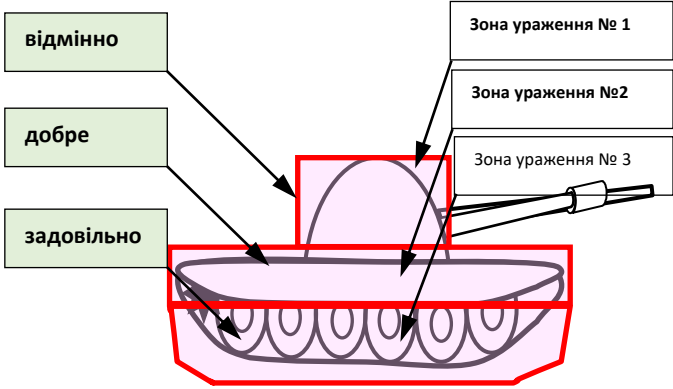
№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>постійний вербальний вплив на військовослужбовців.</p> <p>Тренер подає команду: «Команди на вихідне положення!». Доводяться подальші умови тренінгу. Отримавши на старті від помічника тренера інформацію про число або цифру та колір, на протилежній стороні навчального місця курсант отримує друге число. Рухаючись до фінішу, він повинен провести простий математичний обрахунок (помножити перше число на друге). Після прибуття на місце фінішу він повинен передати інформацію про колір наступному члену команди, отримане внаслідок обрахунку число помічнику тренера, який перебуватиме на місці фінішу.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	
	<p>Вправа «СЛІШИЙ ФУТБОЛ»</p> <p>Група поділяється на дві команди. Одна команда – безпосередні учасники гри у футбол, інша команда – їх персональні тренери. Кожен з гравців вдягає на очі пов'язку. Інструктор доводить групі завдання: «Ваше завдання: кожен тренер повинен голосом подавати команди своєму футболістові, який їх чітко виконує. Завдання футболістів – забити м'яч в умовні ворота (2 лінії за кожною з команд)».</p> <p>Тренер заняття (інструктор) вкидає м'яч в центр поля, де розташовані гравці обох команд та дає сигнал про початок гри.</p> <p>Також до усіх учасників доводяться правила тренінгу:</p>	<p>Усвідомлюють інформацію.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>- м'яча може торкатись тільки гравець з пов'язкою, тренер може лише голосом давати вказівки;</p> <p>- ні тренер, ні гравець не можуть торкатись один одного;</p> <p>- по м'ячу не можна бити носком ноги, лише «щічечкою»;</p> <p>- гравці не можуть бігти, дозволяється лише ходіння.</p> <p>Гра триває до 5 голів. Після цього гравці та тренери міняються місцями.</p> <p><i>Обговорюю з курсантами виконання вправи за даними питаннями:</i></p> <p>Наскільки важливою була перемога для кожної з команд?</p> <p>Як я особисто сприймав гру: хотів перемогти чи просто взяти участь?</p> <p>Чи була в мого тренера стратегія перемоги?</p> <p>Чи усі учасники дотримувались спортивної поведінки?</p> <p>Що нового я отримав після вправи?</p>	Беруть участь в обговоренні.	
2.3.3.	Провести неформальний АПД (аналіз проведених дій).	Беруть участь в АПД.	25 хв
2.4.	НАВЧАЛЬНИЙ ДЕНЬ № 4. СТРЕС-ЩЕПЛЕННЯ КОНТРОЛЮ ПСИХОЛОГІЧНИХ СТАНІВ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ ВАЖКІЙ БРОНЬОВАНІЙ ТЕХНІЦІ.		10 ГОД
2.4.1.	<p style="text-align: center;">ВСТУПНА ЧАСТИНА</p> <p>Основна мета четвертого навчального дня – сформувати навички контролю психічних станів курсантів під час виконання вправи в умовах проти дії важкої броньованій техніці.</p> <p>З огляду на досвід ведення бойових</p>	Усвідомлюють інформацію.	10 хв

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	(спеціальних) дій в зонах їх проведення можна зробити висновок, що багато втрат особового складу та техніки трапляються внаслідок низької психологічної стійкості та емоційно-вольової неготовності особового складу до дій під час застосування противником танків та артилерії.		
2.4.2.	<p style="text-align: center;">ОСНОВНА ЧАСТИНА</p> <p>Під час навчання особового складу тренер доводить уразливі місця броньованої техніки та порядок нанесення ураження по ним ручними протитанковими гранатами.</p> <p>З початком заняття тренер здійснює:</p> <p>показ вразливих місць танка та проводить контрольне опитування особового складу щодо засвоєння інформації;</p> <p>практичний показ підготовленим військовослужбовцем переповзання під танком;</p> <p>переповзання особового складу під танком, який стоїть нерухомо;</p> <p>переповзання особового складу під танком, у якого запущено двигун;</p> <p>практичний показ підготовленим військовослужбовцем алгоритму дій щодо знищення танку, який наближається до позиції (ведення вогню по приладах спостереження, з підходом танку на дистанцію 10-15м – кидання протитанкової гранати під гусеницю, присідання в окопі під час подолання танком окопу);</p> <p>практичний показ підготовленим військовослужбовцем алгоритму дій щодо знищення танку при віддаленні його від позиції (повторне ураження танку протитанковою гранатою та подальше ведення вогню по піхоті,</p>	<p>Аналізують інформацію, задають питання.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>що рухається за танками).</p> <p>Практична обкатка особового складу танками.</p> <p>1 танк рухається по колу через завчасно відриті та обладнані окопи, у яких розміщуються військовослужбовці.</p> <p>Під час виконання вправи тренер спостерігає за діями тих, хто навчається, контролює дотримання правил безпеки особовим складом.</p> <p>В окопі, поряд із військовослужбовцями, які виявляють острах, розміщується підготовлений помічник тренера.</p> <p>Під час обкатки танками для їх ураження доцільно використовувати макети ручних протитанкових гранат, які необхідно застосовувати два рази – один кидок в лобову частину, інший в кормову частину (бойове (десантне) відділення) бойової машини. У такому випадку, особовий склад під час здійснення кидку повинен знаходитися в окопах для стрільби стоячи, з коліна та лежачи. Після кидка макету гранати стріляючий повинен вести вогонь зі штатної зброї холостими набоями в напрямку броньованого об'єкта з метою ураження екіпажу бойової машини, який буде намагатися покинути палаючу бойову машину. З метою створення димової завіси та сповільнення руху бойової машини з її підходом до окопу особовий склад застосовує засоби задимлення (ручні димові гранати, шашки).</p> <p>Результати пропонується оцінювати по місцях влучення гранати в три зони ураження (рисунок 3):</p> <p>«відмінно» – якщо броньований об'єкт уражений в</p>		

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>зону № 1; «добре» – якщо броньоб’єкт уражений в зону № 2; «задовільно» – якщо броньоб’єкт уражений в зону № 3; «незадовільно» – якщо броньоб’єкт не уражений.</p> <p>Рисунок 3. Вразливі місця броньованої техніки</p> <p>В ході проведення заняття необхідно широко застосовувати засоби імітації, звукові імітатори стрільби для наближення умов навчання до реальних бойових, а також для навчання діям при обстрілі та виробленню звикання до звуків пострілів та вибухів. В нічний час необхідно використовувати для імітації ведення вогню противником зі стрілецької зброї імітатори інфрачервоних прожекторів і спалахів пострілів.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	Беруть участь в обговоренні.	
2.4.3.	Провести неформальний АПД (аналіз проведених дій).	Беруть участь в АПД.	25 хв
2.5.	НАВЧАЛЬНИЙ ДЕНЬ № 5. ПРИЙОМИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ.		8 ГОД

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
2.5.1	<p style="text-align: center;">ВСТУПНА ЧАСТИНА</p> <p>Основна мета п'ятого навчального дня – розкрити та практично відпрацювати основні прийоми саморегуляції для подолання психоемоційних стресорів.</p> <p>Опинившись у вирі війни, людина підсвідомо відчуває дихання смерті. Знаходячись в нестерпному очікуванні того, що твоя смерть так чи інакше коли-небудь станеться, організм з часом стомлюється, і стає просто на все наплювати. Нове загострення відчуттів виникає безпосередньо під час бою, коли, як говориться «смерть дивиться в обличчя». Страшно стає всім, проте кожен поводить себе «по-своєму». Тільки той, хто психологічно зуміє скоріше пройти очікування та перейде «поріг страху», зможе холонокровно приймати правильні рішення і тверезо діяти на полі бою. Значить, у нього буде більше шансів вийти з бою переможцем. Характер сучасного бою і нова зброя ускладнюють бойову діяльність, висувають підвищені вимоги до моральної та психологічної готовності особового складу досягати цілей збройної боротьби. При цьому, слід розрізняти перебування людини в районі бойових дій і його безпосередню участь у бою. Не викликає сумніву, що участь у бою здійснює більш сильний вплив на психіку людини, ніж просте перебування в районі бойових дій. Тому, зусилля командира у процесі підготовки особового складу до діяльності в екстремальних умовах, насамперед, повинні бути спрямовані на формування у</p>	Усвідомлюють інформацію.	10 хв

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>військовослужбовців психологічної готовності виконати свої обов'язки в умовах бою.</p> <p>Відсутність чіткої лінії фронту, ворожість місцевого населення, зміна (порушення) режиму сну, відпочинку, харчування, якості води, вплив несприятливих або незвичайних кліматично-географічних факторів породжують почуття невпевненості та тривоги.</p> <p>Ізоляція – вимушена самотність при виконанні бойових завдань. Тривале перебування на бойових постах при охороні транспортних шляхів, ділянок, районів, опорних пунктів, часто у відриві від основних сил, в незрозумілих умовах, з нестійким зв'язком нерідко викликає відчуття самотності.</p> <p>Загроза життю і здоров'ю – не тільки безпосереднє, але й постійне очікування.</p> <p>Невизначеність – дефіцит або суперечливість необхідної або особисто значимої інформації.</p> <p>Реальна можливість потрапити у полон, в заручники з подальшими тортурами і знущаннями; високий ризик смерті, каліцтва; наочне бачення загибелі товаришів по службі, близьких друзів, мирного населення.</p> <p>При наближенні терміну ротації, у деяких військовослужбовців зростає страх бути вбитим або пораненими.</p> <p>Віддаленість від близьких, тривога за них, незрозумілість цілей війни, ставлення суспільства до конфлікту.</p> <p>Впевненість або невпевненість в сприятливому розвитку подій, які багато в чому залежать від</p>		

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>керівництва, згуртованості, особистісних якостей керівника, дисципліни.</p> <p>Відсутність (обмеженість) нормальних умов для життя і бойових дій.</p>		
2.5.2.	<p style="text-align: center;">ОСНОВНА ЧАСТИНА</p> <p style="text-align: center;">МЕТОДИ САМОДОПОМОГИ ТА САМОКОНТРОЛЮ. ТЕХНІКИ НОРМАЛІЗАЦІЇ ДИХАННЯ</p> <p>Найпростішим способом саморегуляції є використання власного дихання для впливу на тонус м'язів та емоційні центри мозку.</p> <p>Дихальні вправи можна виконувати в будь-якому положенні. Обов'язкова лише одна умова: хребет повинен перебувати в суворо вертикальному або горизонтальному положенні. Це дає можливість дихати природно, вільно, без напруги, повністю розтягувати м'язи груднини й живота.</p> <p>Важливим є правильне положення голови: вона повинна сидіти на шиї прямо й вільно. Розслаблена, прямо поставлена голова, певною мірою витягує нагору грудину й інші частини тіла.</p> <p>Якщо все в порядку й м'язи розслаблені, то можна тренуватися у вільному диханні, постійно контролюючи його.</p>	Усвідомлюють інформацію.	Тривалість визначається інструктором
	<p style="text-align: center;">ВПРАВИ З ДИХАННЯМ</p> <p>Повільне і глибоке дихання знижує збудливість нервових центрів та сприяє м'язовому розслабленню.</p> <p>Часте дихання забезпечує високий рівень активності організму. Також було помічено, що</p>		

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>під час вдиху відбувається активація психічного тону, а при видиху він знижується.</p> <p>Змінюючи ритм дихання, тривалість вдиху і видиху, людина може впливати на зміни багатьох функцій організму, зокрема психічних.</p> <p>Для початкового засвоєння можна запропонувати два види дихання: нижнє (черевне) і верхнє (ключичне).</p> <p>Нижнє дихання використовується, коли необхідно подолати зайве хвилювання, побороти тривогу і дратівливість, максимально розслабитися для швидкого та ефективного відпочинку.</p> <p>Для поліпшення психофізичного функціонування важливо, щоб дихання було усвідомленим.</p> <p>Досить присвячувати лише 10 хвилин щодня на усвідомлене дихання і за 8 тижнів частина лобних долей, яка відповідає за позитивні почуття, стане сильнішою, а та, що відповідає за негативні – послабшає.</p> <p>Дихання для активізації психофізичного стану. Вдихаємо носом. Видихаємо довше, ніж видихаємо. Видих ротом – короткий, енергійний. Дихаємо так кілька разів без пауз.</p> <p>Дихання для заспокоєння. Вдихаємо носом, видихаємо ротом (10 разів без затримки дихання). Видихаємо довше, ніж вдихаємо. Таке дихання є профілактикою м'язових затисків.</p> <p>Розслаблююче дихання. Рятує від неспокійних нав'язливих думок. Великим пальцем правої руки пригорніть праву ніздрю, так щоб через неї не</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>надходило повітря. Робіть повільний вдих і видих через ліву ніздрю. Потім відкрийте праву ніздрю, а ліву закрийте вказівним пальцем. І зробіть вдих-видих. Так, міняючи ніздрю для дихання, зробіть 15-20 дихальних циклів.</p> <p>«Вогняне дихання». Потрібно уявити себе величезним драконом, що дихає вогнем. Повільно видихаємо вогонь, поступово збільшуючи темп. Дихати потрібно тільки носом, всю увагу зосереджуючи на видиху. Допомагає звільнитися від гніву, агресії, тривожності.</p> <p>«Квадратне дихання». Сидячи або стоячи, необхідно скинути напругу з м'язів і зосередити свою увагу на диханні. Далі вправа проводиться у 4 етапи єдиного циклу дихання, який супроводжується внутрішнім рахунком для полегшення навчання.</p> <p>На рахунок 1-2-3-4 здійснюється повільний вдих, при цьому живіт випинається вперед, м'язи живота розслаблені, а грудна клітка нерухома.</p> <p>На наступні чотири рахунки (1-2-3-4) проводиться затримка дихання і плавний видих на 6 рахунків (1-2-3-4-5-6), що супроводжується підтягуванням м'язів живота до хребта.</p> <p>Перед наступним вдихом знову слідує пауза на 1-2-3-4.</p> <p>Слід пам'ятати, що дихати потрібно тільки носом і так плавно, наче перед вашим носом на відстані 10-15 см висить пір'їнка, і вона не повинна колихнутися.</p> <p>Вже через 3-5 хвилин такого дихання ви помітите, що стали спокійним та врівноваженим.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p>	

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	Після виконання вправи тренер організовує обговорення.	Беруть участь в обговоренні.	
	<p align="center">Вправа «ХЛИСТАННЯ РУКАМИ ПО СПИНІ»</p> <p>Робить більш розкутим, її можна використовувати перед будь-якою відповідальною ситуацією для включення сил і впевненості в собі. Це «розминка перед боєм».</p> <p>Плескати долонями по спині виконується від 30 секунд до 1 хвилини. Руки треба кидати за плечі вільно! Руки – як батоги! Треба не рухати ними, а саме вільно кидати. Необхідно далеко закинути руки за плечі так, щоб долоні вільно плескали, видаючи характерний звук ляпання.</p> <p>У такому випадку, шия розслаблена і голова вільно рухається. Це дозволяє зняти напруження м'язів шийно-грудної області та забезпечити поліпшення кровообігу до мозку.</p> <p>Ця вправа стимулює легені, що створює ефект «наосу», та викликає інтенсивне збагачення крові киснем. На спині, в області лопаток, розташовані рефлекторні зони, відомі в медицині як зони Захар'їна-Геда, стимуляція яких викликає інтенсивний потік нервових імпульсів в головний і спинний мозок. Таким чином, «Плескіт руками по спині» викликає ефект банного віника та багато інших корисних ефектів.</p> <p>Як результат, вже через 30-60 секунд з'являється відчуття свободи, впевненості та бадьорості.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p align="center">Вправа «ЛИЖНИК»</p> <p>Корисна для забезпечення врівноваженого духовно-фізичного стану при прийнятті важливих рішень, швидко звільняє від метушні та хаотичних думок, дозволяє спокійно думати про те, що трапилось.</p> <p>Вправа складається з махів руками догори-донизу, синхронним підйомом і опусканням ніг з пальців на п'ятки та навпаки. Робите махи руками вгору над собою, в подальшому кидаєте їх вниз. Під час того, як руки різко повертаються у вихідне положення, п'яти в цьому ж ритмі синхронно з опусканням рук піднімаються й опускаються з певним стуком, злегка вдаряючись об підлогу.</p> <p>Одна хвилина виконання вправи «Лижник» щоденно сприяє загальному оздоровленню організму.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
	<p align="center">Вправа «ШАЛТАЙ-БОЛТАЙ»</p> <p>Як і зазначені вище прийоми, вправу можна використовувати для «розвантаження» і «завантаження». Для того, щоб зняти напругу та перебувати в позитивному стані.</p> <p>Ставимо зручно ноги, руки розслаблені – крутимосся праворуч-ліворуч в розслабленому стані одну хвилину в комфортному ритмі.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
	<p align="center">Вправа «ПРОГИНАННЯ»</p> <p>Прийом для підвищення впевненості у собі,</p>		

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>розслаблення м'язів і розвиток гнучкості хребта.</p> <p>Вправа «Прогинання» складається з трьох частин для розуму і для тіла.</p> <p>Частина 1 – «Прогинання назад».</p> <p>Напружуємося, згинаючись при цьому назад, як місток. При виникненні напруги, розслабляємо шийний блок легкими рухами голови, що змушує кровоносні судини ефективніше постачати кисень до клітин мозку. Під час розслаблення шийних м'язів, в умовах різкого розслаблення та напруження, зростає здатність до свідомого самонавіювання. Користуючись цим, ми мріємо про те, що в будь-якій стресовій ситуації відчуватимемо себе легко і вільно.</p> <p>Так, практикуючи навички звільнення шийних м'язів під час напружених ситуацій, ми підвищуємо психологічну стійкість, тобто розвиваємо здатність зберігати свідомість, розсудливість та впевненість у собі в екстремальних ситуаціях.</p> <p>Ця поза є загальнозміцнюючою для розвитку гнучкості хребта і роботи внутрішніх органів.</p> <p>На початку, краще не намагайтеся прогинатися назад занадто сильно. Це ви будете робити згодом (через два місяці).</p> <p>При цьому прогині назад черевний прес стає напруженим, твердим, немов ви «качаєте» його вправами на фітнесі. А під час цієї вправи можете зробити це природнішим для себе чином – просто прогніться назад і стійте так. Складіть руки так, що б пальці рук переплелися, покладіть їх собі на живіт. Вам важко стояти? А при рухах головою</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>при розслабленні шиї щось змінилося? Стояти стало легше? Закінчувати потрібно потягнувшись, як після сну в дитинстві.</p> <p>Частина 2 – «Прогинання вперед».</p> <p>Робимо нахил вперед, розслаблюємо руки, уявляємо як зникає напруга, з'являється спокій після зробленої роботи.</p> <p>Частина 3 – «Нахил вниз».</p> <p>Тепер будемо вчитися знімати внутрішні бар'єри. У даному випадку знімаємо внутрішній бар'єр перед повним нахилом торкаючись пальцями до підлоги.</p> <p>Зверніть увагу на зону попереку, розслабте там м'язи, розблокуйте. Легше зняти цей внутрішній бар'єр в момент видиху з розслабленням.</p> <p>Знайдіть резонанс з диханням, так ви зможете контролювати свою напругу, коли відчуваєте дискомфорт. Коли ви відчуєте що м'язи розслаблені, можете нахилитися донизу, щоб доторкнутися пальцями до підлоги. Не прагніть одразу дістати до підлоги, досягайте цього поступово. Потім повертайтеся у вихідне положення.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	
	<p style="text-align: center;">Вправа «ТАНОК»</p> <p>Розвиває координацію, підвищує психологічну стійкість та розвиває гнучкість поперекового відділу хребта.</p> <p>Вихідне положення – ноги разом, руки уздовж тулуба.</p> <p>1. Крок правою ногою вперед.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p>	

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>2. Помах лівою ногою праворуч, тягнемо носочок, повертаємо корпус ліворуч з махом руками ліворуч. В області попереку відбувається «скрут». Обережно, бережіть попереk!</p> <p>3. Ліва нога, руки та тулуб у вихідному положенні.</p> <p>4. Крок правою ногою назад, у вихідне положення.</p> <p>Повторити 3-4 рази. Потім інший ногою і руками дзеркально:</p> <p>1. Крок лівою ногою вперед.</p> <p>2. Помах правою ногою ліворуч, тягнемо носочок, одночасно поворот корпусу праворуч з махом руками праворуч.</p> <p>3. Вихідне положення.</p> <p>4. Крок правою ногою назад, у вихідне положення.</p> <p>Повторити 3-4 рази.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
	<p>Вправа «САМОМАСАЖ»</p> <p>Вправа ефективна при онімінні м'язів тіла. Навіть впродовж напруженого дня завжди можна знайти час для відпочинку і розслабитися. Промасажуйте зазначені точки тіла. Натискайте не сильно, закривши очі.</p> <p>Ось деякі з цих точок:</p> <p>міжбрівна область: промасажуйте це місце повільними круговими рухами;</p> <p>задня частина шиї: м'яко стисніть декілька разів однією рукою;</p> <p>щелепа: промасажуйте область кутніх зубів;</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>плечі: промасажуйте верхню частину плечей пальцями;</p> <p>ступні ніг: якщо ви багато ходите, відпочиньте трохи і потріть ступні перед тим, як іти далі.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	Беруть участь в обговоренні.	
	<p align="center">Вправа «НАПРУЖУЄМОСЯ- РОЗСЛАБЛЮЄМОСЯ»</p> <p>Часом ми перебуваємо в надмірній напрузі, від якої важко позбутися. Наші м'язи при цьому теж скорочуються, вони напружені, одним із простих і ефективних способів досягти розслаблення м'язів – на декілька секунд їх напружити, а потім «скинути» цю напругу. Це непогане тренування м'язів без спортзалу. Наприклад, можна виконувати такі вправи:</p> <p>зігніть пальці в кулак і утримуйте максимальну напругу;</p> <p>зігніть руки перед собою, стисніть кулаки і максимально напружте біцепси;</p> <p>зігніть руки перед грудьми, розведіть лікті вбік, відведіть їх максимально назад, зафіксуйте це положення, напружуючи м'язи плечового поясу і спини;</p> <p>стоячи напружте м'язи ніг і спини.</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	Тривалість визначається інструктором
	<p align="center">Вправа «ОБТРУСИТИСЯ»</p> <p>Техніка проста в засвоєнні, ефективна для швидкого «скидання» як психоемоційного, так і м'язового напруження.</p> <p>Згадайте, як обтрусуються, вийшовши з води,</p>		

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>собаки і багато інших тварин. Вони зупиняються, напружують м'язи і кілька секунд здійснюють швидкі, короткі, енергійні рухи тіла. Бризки розлітаються в усі сторони, а самі вони стають сухими. Встаньте, закрийте очі. Сильно напружте м'язи рук і ніг.</p> <p>А тепер, рахуючи про себе до трьох, швидко-швидко потрясіться усім тілом... Раз - два - три... Скиньте напругу, розслабтеся. Зараз ми зробимо те ж саме ще раз, а ви, коли будете обтрушуватись, уявіть, що від вас летять на всі боки бризки, з якими ходить втома і поганий настрій... Напружтеся. Обтрушуйтесь!... Раз - два - три... Скиньте напругу, потягніться, розслабте м'язи рук і ніг...</p> <p>Після виконання вправи тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
2.5.3.	Провести неформальний АПД (аналіз проведених дій).	Беруть участь в АПД.	25 хв
2.6.	НАВЧАЛЬНИЙ ДЕНЬ № 6. ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕВС УЧАСНИКІВ В УМОВАХ НАБЛИЖЕНИХ ДО БОЙОВИХ.		10 ГОД
2.6.1.	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА</p> <p>Основна мета шостого навчального дня – визначення рівня ЕВС курсантів в умовах наближених до бойових під час виконання практичної вправи за допомогою дій психофізичних та психоемоційних стресорів, що забезпечить практичне відпрацювання прийомів саморегуляції під час завдання, а також допоможе сформувати належний рівень волі для подолання труднощів та подальшого виконання завдань.</p>	Усвідомлюють інформацію.	10 хв

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
2.6.2.	<p style="text-align: center;">ОСНОВНА ЧАСТИНА</p> <p style="text-align: center;">Вправа «ПУЛЬС»</p> <p>Виокремлюються помічники 2 для визначення пульсу, 2 для визначення артеріального тиску, 2 для фіксації результатів. Перед початком вправи проходимо з учасниками шлях полоси психологічної підготовки та нагадуємо порядок подолання перешкод та їх умови.</p> <p>Учасники проходять певні елементи полоси психологічної підготовки, відповідно до погодних умов та стану перешкоди, у 3 етапи:</p> <p>1 – стартовий – під час етапу учасники проходять такі елементи полоси без спорядження, не на час, без імітації:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ ділянка колючого дроту для переповзання під нею (<i>проповзти не торкнувшись дроту</i>); ✓ надовби оплетені колючим дротом (<i>пройти ділянку не торкнувшись дроту</i>); ✓ траншея (<i>зістрибнути в траншею, зайняти положення для стрільби</i>); ✓ ділянки з шинами, плетіннями, цегляними руїнами (<i>пройти ділянку без падіння під час подолання перешкод</i>); ✓ конструкція з колесами та підвісним канатом (<i>переповзти по підвісному канату не впавши</i>); ✓ перестрибування через канаву за допомогою канату (<i>подолати перешкоду не впавши та не</i> 	Виконують вказівки тренера.	Тривалість визначається інструктором

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p><i>торкнувшись ногами води, каркасу);</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ заболочена ділянка (<i>подолати перешкоду не пірнувши з головою під колоду);</i> ✓ місток з рухомими перешкодами (<i>пройти перешкоду не торкнувшись рухомих перешкод без падіння);</i> ✓ протитанковий рів (<i>пройти перешкоду без падіння (зривання з канатів) у рів);</i> ✓ дерев'яний паркан (<i>подолати перешкоду не впавши з паркану, надати допомогу товаришу);</i> ✓ огляд розбитої техніки (<i>ретельно обшукати розбиту техніку).</i> <p>2 – базовий – учасники проходять визначені елементи полоси, без спорядження, але на часовий показник із імітацією.</p> <p>3 – заключний – учасники проходять визначені елементи полоси, із повним екіпіруванням, з часовим показником та імітацією.</p> <p>Після кожного етапу проходження полоси психологічної підготовки відбуваються індивідуальні заміри пульсу та артеріального тиску, що занотуюються помічниками до спеціального бланку.</p> <p>Оскільки, виконання даної вправи для учасника сповнене стресовими чинниками, як фізичними (вібрація, шум, вибухи, спека, холод або вологість, безпосередня енергія зброї, фізична праця і навантаження, яскраве світло, темрява, туман, затемнення, складна або пересічена</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p>	

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>місцевість втома м'язів та низька моторика, надмірне або недостатнє навантаження м'язів та органів), так і розумовими (ментальними) – сенсорне перевантаження або позбавлення, брак часу або довге очікування, непередбачуваність, організаційна динаміка, боязнь, страх і тривога, образа, обурення, гнів, лють. А отже, кожен з учасників повинен визначати свій рівень ЕВС та вміти підтримувати належний його рівень після складних психоемоційних впливів.</p> <p>Для напрацювання та виокремлення необхідних, дієвих, а найголовніше – індивідуальних технік, для кожного з учасників після кожного відпрацювання елементів психологічної полоси, після замірів їх фізіологічних показників (пульс та артеріальний тиск) ми пропонуємо обрати будь-яку техніку із методик саморегуляції (наприклад, навіювання, дихальні вправи чи методика «Ключ») та виконати її упродовж 1 хв, оскільки ми маємо обрати найдієвішу для нас індивідуальну техніку, яка буде актуальною у бойових умовах. Після виконання 1 хвилинної саморегуляції кожним із учасників, проводимо повторні заміри пульсу та артеріального тиску та заносимо їх до бланку. Після проходження кожного етапу змінюємо техніку саморегуляції.</p> <p><i>Обговорюю з курсантами виконання вправи за даними питаннями:</i></p> <p>Які стресові фактори здійснювали на Вас найбільший вплив?</p> <p>Який елемент полоси психологічної</p>	<p>Беруть участь в обговоренні.</p>	

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>підготовки для Вас був найважчим (найлегшим)?</p> <p>Які техніки саморегуляції Ви використовували? Яка є індивідуально для Вас найдієвішою? Як Ви вважаєте, чому?</p> <p>Які техніки саморегуляції Ви використовували? Яка є індивідуально для Вас найдієвішою? Як Ви вважаєте, чому?</p>		
2.6.3.	Провести неформальний АПД (аналіз проведених дій).	Беруть участь в АПД.	25 хв
2.7.	НАВЧАЛЬНИЙ ДЕНЬ № 7. МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ЕВС ЗА ДОСВІДОМ ЗС КРАЇН-ЧЛЕНІВ НАТО.		8 ГОД
2.7.1.	<p>ВСТУПНА ЧАСТИНА</p> <p>Основна мета сьомого навчального дня – надати механізми та досвід їх використання щодо методів регулювання рівня ЕВС за досвідом ЗС країн-членів НАТО з можливістю їх подальшого імплементування до ЗС України.</p>	Усвідомлюють інформацію.	10 хв
2.7.2.	<p>ОСНОВНА ЧАСТИНА</p> <p>МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ЕВС ЗА ДОСВІДОМ ЗС ІЗРАЇЛЮ (МОДЕЛЬ SIX Cs)</p> <p>«The Six Cs Model» – це простий та зручний для використання метод, призначений для забезпечення миттєвих, цілеспрямованих та ефективних способів втручання, як для спеціалістів сфери психічного здоров'я, так і для фахівців служби надзвичайних ситуацій, швидкого реагування, військових та співробітників служб безпеки.</p> <p>Ефективність методу доведена та перевірена Армією оборони Ізраїлю і дозволяє набути</p>		<p>Усвідомлюють інформацію.</p> <p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>навички для надання першої психологічної допомоги та самопомоги з перших хвилин надзвичайної ситуації, завдяки чому потерпілі та свідки подій миттєво відновлюють свою здатність адекватно та ефективно функціонувати.</p> <p>Тренер доводить основну інформацію щодо особливостей травми та травматичної пам'яті, а також їх впливів на діяльність людини в стресових ситуаціях, зокрема основні принципи втручання та реакції на стрес.</p> <p>Тренер демонструє відео «Emergency call for the Israeli EMS (MADA)», де відображено протокол дій при реакції на стрес та надання першої психологічної допомоги.</p> <p><i>Тренер організовує обговорення після перегляду відео щодо таких питань:</i></p> <p>Якою була послідовність дій надання першої психологічної допомоги?</p> <p>Які характерні особливості роботи з стресовими реакціями ви побачили?</p> <p>Чи можете Ви виокремити алгоритм надання першої психологічної допомоги за моделлю SIX Cs?</p> <p>Тренер демонструє визначену послідовність дій за моделлю SIX Cs та характеризує особливості кожного кроку.</p> <p>Тренер демонструє практичне відпрацювання моделі SIX Cs з курсантом, якому зазначено відобразити стресову реакцію – ступор.</p> <p>Після завершення відпрацювання тренер організовує обговорення.</p>	<p>Дивляться та аналізують відео.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>Тренер поділяє курсантів на двійки та визначає завдання на практичне відпрацювання моделі SIX Cs в парах з подальшою заміною ролей в парі. Тренер контролює відпрацювання та надає методичну допомогу.</p> <p>Після завершення відпрацювання тренер організовує обговорення.</p> <p>Після завершення попарного відпрацювання, тренер виокремлює 3 пари, які відпрацьовують практично модель SIX Cs перед групою з різними ввідними. Для першої групи – стресовий симптом – самотність, для другої – нервово тремтіння, третьої – дезорієнтація.</p> <p>Після завершення відпрацювання тренер організовує обговорення.</p>	<p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p> <p>Виконують вказівки тренера</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	
	<p align="center">МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ЕВС ЗА ДОСВІДОМ ЗС США (iCOVER)</p> <p>Six'Cs протокол створений Ізраїльськими колегами, був адаптований ЗС США.</p> <p>У жодному разі не можна кричати, стукати по шолому – це лише погіршить ситуацію. Заспокоювати у такому стані також не варто – боець, швидше за все, не почує.</p> <p>Тренер демонструє відео «iCOVER (with UKRAINIAN subtitles)», де відображено протокол дій при реакції на стрес та надання першої психологічної допомоги.</p> <p><i>Тренер організовує обговорення після перегляду відео щодо таких питань:</i></p> <p>Якою була послідовність дій надання першої психологічної допомоги?</p>	<p>Усвідомлюють інформацію.</p> <p>Дивляться та аналізують відео.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>Які характерні особливості роботи з стресовими реакціями ви побачили?</p> <p>Чи можете Ви виокремити алгоритм надання першої психологічної допомоги за моделлю iCOVER?</p> <p>Тренер демонструє визначену послідовність дій за моделлю iCOVER та характеризує особливості кожного кроку.</p> <p>Після завершення відпрацювання тренер організовує обговорення.</p> <p>Тренер демонструє практичне відпрацювання моделі iCOVER з курсантом, якому зазначено відображати стресову реакцію – ступор.</p> <p>Після завершення відпрацювання тренер організовує обговорення.</p> <p>Тренер поділяє курсантів на двійки та визначає завдання на практичне відпрацювання моделі iCOVER в парах з подальшою заміною ролей в парі. Тренер контролює відпрацювання та надає методичну допомогу.</p> <p>Після завершення відпрацювання тренер організовує обговорення.</p> <p>Після завершення попарного відпрацювання, тренер виокремлює 3 пари, які відпрацьовують практично модель iCOVER перед групою з різними ввідними. Для першої групи – стресова реакція – паніка, для другої – агресія, третьої – тремор.</p> <p>Після завершення відпрацювання тренер організовує обговорення.</p>	<p>Усвідомлюють інформацію.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p align="center">МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ЕВС ЗА ДОСВІДОМ ЗС ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ (МЕТОДИКА TRiM)</p> <p>Trauma risk management (TRiM) – це метод профілактики ПТСР та інших розладів психічного здоров'я, пов'язаних із травматичним стресом. Тренінг TRiM надає практикам базове розуміння психологічної травми та її наслідків. TRiM – це система підтримки побратимів, орієнтована на травми, що працює у повній відповідності до керівних принципів лікування посттравматичних стресових розладів, розробленим Національним інститутом охорони здоров'я.</p> <p>TRiM виник у британських військових після того, як реактивні односеансові моделі втручання після інциденту, такі як аналіз критичного стресового стану, були піддані науковому дослідженню та показали не тільки свою неефективність, але й шкідливість. Професор Ніл Грінберг був одним із команди в авангарді розробки пакетів підтримки після травматичної події тепер відомих як TRiM. Він є академічним психіатром у Королівському коледжі Лондона (Великобританія), а також консультантом з професійної та судової психіатрії.</p> <p>TRiM – це програма групової підтримки, яка діє за принципом «рівний-рівному», успішно впроваджена в збройних силах Великої Британії.</p> <p>TRiM-спеціалісти не є лікарями, але отримали спеціалізоване навчання, TRiM-спеціалісти не є терапевтами, але розуміються на питаннях</p>	<p>Усвідомлюють інформацію, задають питання.</p>	<p align="center">Тривалість визначається інструктором</p>

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>конфіденційності та можуть вислухати, надавши практичну пораду та підтримку.</p> <p>Окрім виокремлення та підтримки постраждалих від травматичної події, TRiM дозволяє визначати та підтримувати військових від травм другого типу, тобто від впливу неодноразової, здебільшого пов'язаної з військовими діями, травми.</p> <p>Люди, котрі пережили критичні ситуації, часто не хочуть звертатися по допомогу. Вони хвилюються, що інші вважатимуть їх недієздатними або стигматизують їх. Але, потрібно розуміти, що просити допомоги – це сильна сторона характеру. TRiM-спеціалісти, завдяки навчанню, можуть надати виважену та конфіденційну допомогу та пораду. Будь-яка бесіда з TRiM-спеціалістом буде проведена чесно та дружньо без критики чи стигматизації.</p> <p>TRiM-практики навчаються проводити інтерв'ю, яке визначає низку чинників ризику, які збільшують ймовірність того, що особа може страждати від погіршення психічного здоров'я внаслідок травматичної події. Початкове інтерв'ю TRiM проводиться з особою через 72 години після травматичного інциденту. Люди, які отримали високі оцінки на цій початковій співбесіді, отримують додаткову підтримку з боку колег і, де це необхідно, лінійних керівників. Через місяць проводиться повторне інтерв'ю TRiM, щоб оцінити, наскільки добре люди опрацювали травматичну подію. Особам, у яких виявлено постійні труднощі на цьому етапі, заохочують і допомагають звернутися за професійною оцінкою, щоб отримати доступ до будь-якого спеціального лікування, якого вони потребують.</p>	<p>Усвідомлюють інформацію, задають питання.</p>	

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p align="center">Вправа «До, під час і після (ДПЧП)»</p> <p>Мета: Тренування проводити інтерв'ю, яке визначає низку чинників ризику, які збільшують ймовірність того, що особа може страждати від погіршення психічного здоров'я внаслідок травматичної події.</p> <p>Тренер доводить алгоритм проведення інтерв'ю відповідно до визначених факторів TRiM-практики.</p> <p>Тренер демонструє практичне відпрацювання інтерв'ю відповідно до методики TRiM з курсантом, якому попередньо визначено певні фактори ризику.</p> <p>Після завершення відпрацювання тренер організовує обговорення.</p> <p>Тренер поділяє курсантів на двійки та визначає завдання на практичне відпрацювання «ДПЧП» методики TRiM в парах з подальшою заміною ролей в парі. Тренер контролює відпрацювання та надає методичну допомогу.</p> <p>Після завершення відпрацювання тренер організовує обговорення.</p>	<p>усвідомлюють інформацію, задають питання.</p> <p>Усвідомлюють інформацію, виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p> <p>Виконують вказівки тренера.</p> <p>Беруть участь в обговоренні.</p>	<p>Тривалість визначається інструктором</p>
2.7.3.	Провести неформальний АПД (аналіз проведених дій).	Беруть участь в АПД.	25 хв
3.	ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА		до 30 хв
3.1	<p>Провести неформальний АПД (аналіз проведених дій):</p> <p>Слухачі повинні відповісти на запитання:</p> <p>– «Що мало відбутися? Яка мета нашого заняття?»;</p> <p>– «Що відбулося насправді? Чи досягли ми поставленої мети? Які позитивні і негативні</p>	Беруть участь в АПД.	20 хв

№ з/п	Дії керівника заняття (інструктора)	Дії тих, хто навчається	Час (хв.)
	<p>моменти були у діях слухачів?»;</p> <p>– «Що буде робити кожний слухач краще наступного разу в таких ситуаціях? Чого буде уникати? Як удосконалювати свої дії в майбутньому?».</p>		
3.2	<p>Проводить контрольне опитування (тестування) за темою заняття.</p> <p>Оцінює слухачів. Ставить завдання для самостійної роботи.</p> <p>Формулює висновки.</p> <p>Відповідає на запитання.</p>	<p>Беруть участь в опитуванні (тестуванні).</p>	10 хв

Розробив:

Викладач кафедри поведінкових наук та військового лідерства

майор

А. ОКАЄВИЧ

____.____. 2023

Додаток Б

Методика діагностики визначення професійної спрямованості (Дж. Голланд)

Методика призначена для визначення професійної спрямованості особистості.

Інструкція. Вам необхідно вибрати одну з двох пропонуваних професій, але не з точки зору престижності, а з точки зору її суті: «Чи можу я займатися даним видом діяльності, чи хочу я цього?».

Опитувальник

Перший варіант.

№	Варіант А	Варіант Б
1	Інженер-технолог	Інженер-конструктор
2	В'язальник	Санітарний лікар
3	Кухар	Типографський набирач
4	Фотограф	Завідуючий магазином
5	Кресляр	Дизайнер
6	Філософ	Психіатр
7	Вчений-хімік	Бухгалтер
8	Редактор наукового журналу	Адвокат
9	Лінгвіст	Перекладач художньої літератури
10	Лікар-психіатр	Статистик
11	Завуч	Голова профкому
12	Спортивний лікар	Фейлетоніст
13	Нотаріус	Постачальник
14	Перекладач	Карикатурист
15	Політичний діяч	Письменник
16	Садівник	Метеоролог
17	Водій тролейбуса	Медсестра
18	Інженер-електронік	Секретар-друкарка
19	Маляр	Художник по металу
20	Біолог	Офтальмолог
21	Телеоператор	Режисер
22	Гідролог	Ревізор
23	Зоолог	Головний зоотехнік
24	Математик	Архітектор
25	Працівник дитячої кімнати міліції	Рахівник
26	Вчитель	Командир частини
27	Вихователь	Художник по кераміці
28	Економіст	Завідуючий відділом
29	Коректор	Критик
30	Завгосп	Диригент
31	Радіооператор	Фахівець з ядерної фізики
32	Ремонтник електрообладнання	Монтажник
33	Агроном-насіннезнавство	Голова колгоспу
34	Закрійник-модельєр	Декоратор
35	Археолог	Експерт
36	Працівник музею	Консультант
37	Вчений	Актор
38	Логопед	Стенографіст
39	Лікарка	Дипломат
40	Головний бухгалтер	Директор
41	Поет	Психолог
42	Архіваріус	Скульптор

Другий варіант.

№	Варіант А	Варіант Б
1	Автомеханік	Авіаконструктор
2	Єгер	Інтерв'юер
3	Кондитер	Діловод
4	Пасічник	Адміністратор
5	Радіооператор	Актор
6	Астроном	Гід-екскурсовод
7	Бактеріолог	Коректор текстів
8	Зоолог	Брокер
9	Мінеролог	Актор цирку
10	Гувернантка	Працівник архіву
11	Священик	Глава адміністрації
12	Консультант по профорієнтації	Драматург
13	Фінансовий контролер	Директор
14	Шифрувальник	Мистецтвознавець
15	Директор магазину	Композитор
16	Гірський інженер	Біофізик
17	Тваринник	Репетитор
18	Маляр	Укладач каталогів
19	Мисливствознавство	Директор ринку
20	Електротехнік	Карикатурист
21	Біолог	Родинна лікарка
22	Вірусолог	Контролер-касир
23	Генетик	Менеджер
24	Гідробіолог	Письменник
25	Вихователь дитячого саду	Кресляр
26	Інструктор по плаванню	Начальник відділу збуту
27	Медична сестра	Манекенниця
28	Набирач друкарні	Оптовий торговець
29	Переписувач нот	Музичний аранжувальник
30	Начальник будівництва	Музикант-виконавець
31	Машиніст тепловоза	Інженер-дослідник
32	Кравець	Консультант служби знайомств
33	Рульовий моторист	Реєстратор
34	Штукатур	Підприємець
35	Садівник	Танцюрист
36	Редактор наукового журналу	Вчитель
37	Фізик-теоретик	Копіювальник креслень
38	Іхтіолог	Президент банку
39	Учений теоретик	Художник по інтер'єру
40	Викладач іноземної мови	Контролер якості продукції
41	Тренер по лікувальній фізкультурі	Постачальник
42	Соціальний працівник	Художник-мультіплікатор
43	Продюсер телебачення	Режисер

Ключ до опитувальника щодо визначення професійної спрямованості

(Дж. Голланд)

Перший варіант.

1. Реалістичний тип: 1, 2, 3, 4, 5, 16, 17, 18, 19, 21, 31, 32, 33, 34 - усі А.
2. Інтелектуальний тип: 1Б, 6А, 7А, 8А, 9А, 16Б, 20А, 22А, 23А, 24А, 31Б, 35А, 36А, 37А.
3. Соціальний тип: 2Б, 6Б, 10А, 11 А, 12А, 17Б, 20Б, 25А, 26А, 27А, 36Б, 38А, 39А, 41Б.
4. Конвенціональний тип: 3Б, 7Б, 10Б, 13А, 14А, 18Б, 22Б, 25Б, 28А, 29А, 32Б, 40А, 42А, 38Б.

5. Заповзятливий тип: 4Б, 8Б, 11Б, 13Б, 15А, 23Б, 26Б, 28Б, 30А, 33Б, 35Б, 37Б, 39Б, 40Б.

6. Артистичний тип: 5Б, 9Б, 12Б, 14Б, 15Б, 19Б, 21Б, 24Б, 27Б, 29Б, 30Б, 34Б, 41А, 42Б.

Другий варіант.

1. Реалістичний тип (15): 1А, 2А, 3А, 4А, 5А, 16А, 17А, 18А, 19А, 20А, 31А, 32А, 33А, 34А, 35А.

2. Інтелектуальний тип (15): 1Б, 6А, 7А, 8А, 9А, 16Б, 21А, 22А, 23А, 24А, 31Б, 36А, 37А, 38А, 39А

3. Соціальний тип (15): 2Б, 6Б, 10А, 11А, 12А, 17Б, 21Б, 25А, 26А, 27А, 32Б, 36Б, 40А, 41А, 42А.

4. Конвенціональний тип (14): 3Б, 7Б, 10Б, 13А, 14А, 18Б, 22Б, 25Б, 28А, 29А, 33Б, 37Б, 40Б, 43А.

5. Заповзятливий тип (14): 4Б, 8Б, 11Б, 13Б, 15А, 19Б, 23Б, 26Б, 28Б, 30А, 34Б, 38Б, 41Б, 43Б.

6. Артистичний тип(13): 5Б, 9Б, 12Б, 14Б, 15Б, 20Б, 24Б, 27Б, 29Б, 30Б, 35Б, 39Б, 42Б. За кожний збіг з ключем нараховується 1 бал.

Опрацювання результатів

У другому варіанті необхідно нормувати результати за шкалами. Для цього набрану респондентом кількість балів за кожною шкалою розділіть на число, яке в ключі стоїть в дужках поруч із назвою шкали (наприклад, для реалістичного типу – це 15) і помножте на 100%. Домінуючим у випробуваного є той тип за яким він набрав максимальну кількість балів.

Додаток В

Модифікація тесту-опитувальника А. Мехрабіана для вимірювання мотивації досягнення у авторській модифікації

Тест-опитувальник для оцінювання мотивації досягнення призначений для діагностики двох узагальнених стійких мотивів військовослужбовців – мотиву прагнення до успіху і мотиву уникнення невдачі. При цьому визначаються, який з цих двох мотивів у опитуваного домінує.

Мотивація досягнення – один з різновидів мотивації діяльності, пов'язана з потребою індивіда добиватися успіху й уникати невдачі. Формування мотивації до успіху або до уникнення невдачі залежить від умов виховання і середовища, а також:

- 1) особистісних стандартів (оцінок суб'єктивної ймовірності успіху, суб'єктивних труднощів завдання);
- 2) привабливості самооцінки (привабливості для індивіда особистого успіху або невдачі в діяльності);
- 3) індивідуальних переваг типу атрибуції (приписування відповідальності за успіх або за невдачу собі або оточуючим обставинам).

Методика застосовується для дослідницьких цілей в діагностиці мотивації досягнення у військовослужбовців.

Тест являє собою опитувальник, що має дві форми – чоловічу (форма А) і жіночу (форма Б).

Опрацювання результатів

За кожною зі шкал обраховується сумарний бал. Використовується така процедура. Відповідям опитуваного на прями (відмічені знаком «+» у ключі) й зворотні (відмічені знаком «-» у ключі) пункти опитувальника приписують бали на основі таких співвідношень:

	- 3	- 2	- 1	0	+ 1	+ 2	+ 3
+	1	2	3	4	5	6	7
-	7	6	5	4	3	2	1

Ключ до чоловічої форми: + 1, -2, + 3, -4, + 5, -6, + 7, + 8, -9, + 10, -11, -12, + 13, + 14, -15, -16, + 17, -18, + 19, -20, + 21, -22, -23, + 24, -25, -26, -27, + 28, -29, -30, + 31, -32 .

Ключ до жіночої форми: + 1, + 2, -3, + 4, -5, -6, + 7, + 8, -9, + 10, -11, -12, -13, + 14, -15, -16, + 17, -18, + 19, -20, + 21, -22, + 23, -24, -25, + 26, -27, + 28, -29, -30.

Потім визначають суму балів, набраних учасником експерименту за опитувальником. За групового обстеження бали всієї вибірки опитуваних, що беруть участь в експерименті, ранжують і виділяють дві контрастні групи: верхні 27% вибірки характеризують мотив прагнення до успіху, а нижні 27% – мотив уникнення невдачі.

Інтерпретація результатів

На основі підрахунку сумарного бала визначають, яка мотиваційна тенденція домінує в опитуваного. Якщо ця сума виявилася в інтервалі від 165 до 210, то роблять висновок про те, що в мотивації досягнення успіху в опитуваного домінує прагнення до успіху. Якщо сума балів виявилася в межах від 76 до 164, то роблять висновок про домінування прагнення уникати невдачі. Якщо сума балів виявилася в межах від 30 до 75, то жодного висновку про домінування один над одним мотивації досягнення успіху або уникнення невдачі зробити неможливо.

Тест складається з низки тверджень, що стосуються ділових якостей особистості, а також думок і почуттів з приводу деяких життєвих ситуацій. Щоб оцінити ступінь Вашої згоди або незгоди з кожним із тверджень, використовуйте таку шкалу:

- + 3 повністю згоден
- + 2 згоден
- + 1 швидше згоден, ніж не згоден
- 0 нейтральний
- 1 швидше не згоден, ніж згоден
- 2 не згоден
- 3 повністю не згоден

Опитувальник

Форма А (чоловіча)

1. Я зазвичай думаю про заохочення, ніж побоююся отримати догану.
2. Якби мені потрібно було виконати складне, незнайоме завдання, я хотів би зробити його разом з кимось, ніж працювати над ним самотійно.
3. Я частіше беруся за складні завдання, навіть якщо невпевнений, що зможу їх розв'язати, ніж за легкі, які можу виконати добре.
4. Мене більше приваблює справа, що не потребує напруження і в успіху якої я впевнений, ніж складна справа, у якій можливі несподіванки.
5. Якби в мене щось не виходило, я швидше доклав би всіх зусиль, щоб з цим впоратися, ніж перейшов би до тієї справи, яку я можу добре виконати.
6. Я хотів би мати посаду, в якій мої функції чітко визначені й зарплата вища від середньостатичної заробітної плати військовослужбовця за моїм ВОС, ніж роботу із середньостатичною заробітною платою, в якій я мушу, сам визначати свою роль.
7. Я витрачаю більше часу на читання професійної літератури, ніж художньої.
8. Я хотів би мати важливу справу з ймовірністю невдачі 50%, ніж справу досить важливу, але не складну.
9. Я краще опаную розважальні ігри, що відомі більшості людей, ніж рідкісні ігри, які потребують майстерності й відомі небагатьом людям.
10. Для мене дуже важливо виконувати свою роботу якнайкраще, навіть якщо через це в мене виникають непорозуміння з побратимами.

11. Якби я зібрався грати в карти, то швидше зіграв би в розважальну гру, ніж у складну, що потребує міркувань.

12. Я віддаю перевагу змаганням, де я сильніший за інших, ніж де всі учасники рівні за силою.

13. У вільний від роботи час я опаную якусь гру більше для розвитку своїх умінь, ніж для відпочинку і розваг.

14. Я краще зроблю якусь справу так, як вважаю за потрібне, нехай навіть з 50% -ним ризиком помилитися, ніж робити її так, як мені радять інші.

15. Якби мені довелося вибирати, то я швидше вибрав би посаду, в якій початкова зарплата буде 100 \$ і може залишитися в такому розмірі невизначений час, ніж посаду, в якій початкова зарплата становитиме 80 \$ і є гарантія, що не пізніше, ніж через 5 років я одержуватиму більш ніж 180 \$.

16. Я краще грав би в команді, ніж змагався один на один.

17. Я хотів би працювати, не шкодуючи сил, поки повністю не буду задоволеним здобутим результатом, ніж закінчити справу швидше і з меншим напруженням.

18. Під час контрольних задач я хотів би відповідати на конкретні питання з вивченого матеріалу, а не на питання, що потребують для відповіді власної думки.

19. Я швидше вибрав би завдання, в якій є певна ймовірність невдачі, але є й можливість досягти більшого, ніж таку, в якій моє становище не погіршиться, але й істотно не поліпшиться.

20. Після успішної відповіді під час контрольних задач я швидше з полегшенням зітхну «пронесло», ніж порадію хорошій оцінці.

21. Якби я міг повернутися до однієї з двох незавершених справ, я швидше повернувся б до складної, ніж до легкої.

22. Під час виконання контрольного завдання я більше турбуюся про те, як би не припуститися помилки, ніж думаю про те, як правильно його виконати.

23. Якщо в мене щось не виходить, я краще звернуся до когось за допомогою, ніж сам продовжуватиму шукати вихід.

24. Після невдачі я не втрачаю бажання продовжувати справу, а почуваюся ще більш зібраним і енергійним.

25. Якщо є сумнів в успіху будь-якого починання, то я швидше не стану ризикувати, ніж братиму в ньому активну участь.

26. Коли я беруся за складну справу, я більше побоююся, що не впораюся з нею, ніж сподіваюся в її успішному завершенні.

27. Я працюю ефективніше під чийось командуванням, ніж коли несучу за свою роботу особисту відповідальність.

28. Мені більше подобається виконувати складне незнайоме завдання, ніж завдання знайоме, в успіху якого я впевнений.

29. Я працюю продуктивніше над завданням, коли мені конкретно говорять, що як його виконувати, ніж коли переді мною ставлять завдання лише в загальних рисах.

30. Якби я успішно розв'язав якесь завдання, то з великим задоволенням взявся б ще раз розв'язати аналогічну задачу, ніж перейшов би до задачі іншого типу.

31. Коли потрібно змагатися, у мене швидше виникає інтерес і азарт, ніж тривога і неспокій.

32. Мабуть, я більше мрію про свої плани на майбутнє, ніж намагаюся їх реально здійснювати.

Отитувальник

Форма Б (жіноча)

1. Я зазвичай думаю про отримання заохочення, ніж побоююся отримання догани.

2. Я частіше беруся за складні завдання, навіть якщо не впевнена, що зможу їх виконати, ніж за легкі, які можу зробити добре.

3. Мене більше приваблює справа, що не потребує напруження і в успіху якої я впевнена, ніж складна справа, у якій можливі несподіванки.

4. Якби в мене щось не виходило, я скоріше доклала б всі зусилля, щоб з цим впоратися, ніж перейшла б до тієї справи, яку можу виконати добре.

5. Я вважала за краще мати посаду, в якій мої функції чітко визначені і зарплата вища від середньостатистичної заробітної плати за ВОС, ніж роботу з середньостатистичною заробітною платою, в якій я сама мушу визначати свою роль.

6. Більш сильні переживання в мене виникають через страх невдачі, ніж надію на успіх.

7. Я віддаю перевагу літературі художнього жанру, ніж професійній літературі.

8. Я хотіла б краще мати важливу складну справу, де ймовірність невдач дорівнює 50%, ніж справу досить важливу, але не складну.

9. Я швидше опаную розважальні ігри, що відомі більшості людей, ніж рідкісні ігри, які потребують майстерності й відомі небагатьом людям.

10. Для мене дуже важливо виконувати свою роботу якнайкраще, навіть якщо через це в мене виникають непорозуміння з побратимами (посестрами).

11. Після успішної відповіді під час контрольної задачі я швидше з полегшенням зітхну, що «пронесло», ніж порадію хорошій оцінці.

12. Якби я зібралася грати в карти, то швидше зіграла б у розважальну гру, ніж у складну, яка потребує міркувань.

13. Я віддаю перевагу змаганням, де я сильніша за інших, ніж тим, де всі учасники рівні за силою.

14. Після невдачі я не втрачаю бажання продовжувати справу, а відчуваю ще більш зібраною та енергійною.

15. Невдачі отруюють моє життя більше, ніж приносять радість успіху.

16. У нових невідомих ситуаціях у мене швидше виникають хвилювання і занепокоєння, ніж інтерес і цікавість.

17. Я краще спробую виконати нову цікаву вправу для стрільби, яка може вийти невдалою, ніж стану стріляти зі звичної зброї та положення для стрільби, які зазвичай роблю добре.

18. Я краще займусь чимось приємним і необтяжливим, ніж виконуватиму щось таке, що потрібно зробити, але є не дуже захоплюючим.

19. Я краще витрачу весь свій час на виконання одного завдання, ніж постараюся виконати швидко за цей самий час два-три завдання.

20. Якщо я захворіла і змушена залишитися вдома, то я використовую час швидше для того, щоб розслабитися і відпочити, ніж почитати й попрацювати.

21. Якби я жила з кількома дівчатами в одній кімнаті в казармі і ми вирішили влаштувати свято, я хотіла б сама організувати його, ніж щоб це зробила інша військовослужбовиця.

22. Якщо в мене щось не виходить, я краще звернуся до когось за допомогою, ніж сама продовжуватиму шукати вихід.

23. Коли потрібно змагатися, у мене швидше виникають інтерес і азарт, ніж тривога і неспокій.

24. Коли я беруся за складну справу, я більше побоююся, що не впораюся з нею, ніж сподіваюся, що вона вийде.

25. Я працюю ефективніше під чийось командуванням, ніж тоді, коли несу за свою роботу особисту відповідальність.

26. Мені більше подобається виконувати складне незнайоме завдання, ніж завдання знайоме, в успіху якого я впевнена.

27. Якби я успішно виконала якесь завдання, то з великим задоволенням взялася б вирішувати ще раз аналогічне, ніж перейшла б до іншого типу завдання.

28. Я працюю продуктивніше над справою, коли переді мною ставлять завдання лише в загальних рисах, ніж коли мені конкретно говорять, що і як виконувати.

29. Якщо під час виконання важливої справи я припускаюся помилки, то частіше гублюся і впадаю у відчай, ніж швидко опановую себе і намагаюся виправити помилку.

30. Мабуть, я більше мрію про свої плани на майбутнє, ніж намагаюся їх реально здійснити.

Додаток Г

Діагностика мотивації професійної діяльності (методика К. Замфір у авторській модифікації)

Методика призначена для діагностики мотивації професійної діяльності, в тому числі професійно-педагогічної діяльності у військовій службі. В основу покладена концепція про внутрішню і зовнішню мотивації.

Інструкція. Прочитайте наведені нижче мотиви професійної діяльності і поставте цифру, що відповідає варіанту Вашої відповіді за п'ятибальною шкалою.

Опитувальник

Мотив	1	2	3	4	5
	в дуже незначній мірі	в незначній мірі	в не великій, але і не малій мірі	у великій мірі	у дуже великій мірі
1. Грошовий заробіток					
2. Прагнення по просуванню по службі					
3. Прагнення уникнути критики зі сторони командування або членів команди					
4. Прагнення уникнути покарання або неприємностей					
5. Потреба у досягненні соціального престижу і поваги зі сторони інших					
6. Задоволення від самого процесу і результату роботи					
7. Можливість найповнішої самореалізації саме в даній діяльності					

Опрацювання результатів

Після заповнення листа відповідей підраховуються показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) і зовнішньої негативної мотивації (ЗНМ) у відповідності з наступними ключами:

$$BM = (6 + 7) / 2$$

$$ЗПМ = (1 + 2 + 5) / 3$$

$$ЗНМ = (3 + 4) / 2$$

Показником вираженості кожного типу мотивації буде число в межах від 1 до 5 (в тому числі можливе і дробове).

Інтерпретація результатів

На підставі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості – співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ, ЗПМ і ЗНМ.

При інтерпретації слід враховувати не тільки мотиваційний співвідношення, а й показники окремих видів мотивації.

Додаток Г

Авторський опитувальник для встановлення наявності усвідомленої потреби формування та розвитку емоційно-вольової стійкості

Шановні панове курсанти!

Пропонуємо Вам взяти участь в опитуванні, яке проводиться з метою вивчення усвідомленої потреби формування та розвитку емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів. Дане опитування є анонімним, зазначати військове звання та прізвище не потрібно. Результати опитування будуть використані для підвищення ефективності психологічної підготовки курсантського складу під час навчання у ВВНЗ до подальшої служби у військах, де однієї з провідних складових є емоційно-вольова стійкість.

1. Чи звертаєте Ви увагу на емоційність та вольові зусилля, які докладаете для виконання як повсякденних справ, так і службових завдань?

Так

Ні

2. Чи відчуваєте Ви себе емоційно стійкою особистістю?

Так

Ні

3. Якщо так, то оцініть свою емоційну стійкість відповідно до поділу балів:

4 бали – достатній рівень – знаю та розрізняю емоції, які відчуваю, вмію діагностувати емоції інших, добре володію навичками саморегуляції;

3 бали – середній рівень – частково знаю та частково розрізняю емоції, які відчуваю, інколи можу діагностувати емоції інших, знаю певні навички саморегуляції, проте не використовую їх;

2 бали – низький рівень – не знаю і не розрізняю емоції, які відчуваю, не знаю як діагностувати емоції інших та не вмію цього робити, не володію навичками саморегуляції.

4. Що Ви відчуваєте упродовж останніх півроку? (можливо декілька варіантів)

☐ сміливість;	☐ страх;
☐ рішучість;	☐ гнів;
☐ цілеспрямованість;	☐ сором;
☐ впевненість;	☐ страждання;
☐ наполегливість;	☐ хвилювання;
☐ стриманість;	☐ паніка;
☐ неуважність;	☐ збудження;
☐ готовність до ризику;	☐ здивування;
☐ витримка;	☐ інтерес;
☐ енергійність.	☐ радість.

5. Чи відчуваєте Ви себе вольовою особистістю?

- Так Ні

6. Чи завжди Ви завершуєте розпочату Вами справу?

- Так Ні

7. Наскільки стресори заважають Вам виконувати службово-бойові завдання?

4 бали – достатній вплив стресорів, що заважає мені ефективно виконувати поставлені завдання;

3 бали – середній вплив стресорів (лише окремі з них впливають на мене), адже я здатен (-на), продовжувати виконання поставлених завдань;

2 бали – низький вплив стресорів, що не заважає мені ефективно виконувати поставлені завдання.

8. Які види фізіологічних стресорів впливають на виконання Вами службово-бойових завдань найбільше? (можливо декілька варіантів)

☐ нестача сну;	☐ виснаження чи недостатня
☐ дегідратація;	діяльність м'язів та тілесних органів;
☐ недостатнє харчування;	☐ хвороба;
☐ погані гігієнічні умови;	☐ поранення.
☐ ослаблення імунітету;	

9. Які види когнітивних стресорів впливають на виконання Вами службово-бойових завдань найбільше? (можливо декілька варіантів)

☐ погана поінформованість (замало чи забагато інформації);	☐ непередбачливість ситуації;
☐ сенсорне перевантаження чи відсутність;	☐ бойові правила;
☐ ізолюваність;	☐ проблеми зі здатністю до розрізнення;
☐ нестача часу чи довготривале очікування;	☐ організаційна динаміка;
	☐ тяжкий вибір чи неможливість вибору.

10. Які види емоційних стресорів впливають на виконання Вами службово-бойових завдань найбільше? (можливо декілька варіантів)

☐ тривога;	☐ злість;
☐ страх;	☐ гнів;
☐ паніка (викликана загрозою смерті, поранення, поразки);	☐ нудьга через неактивність;
☐ сум внаслідок втрат;	☐ конфлікт мотивів;
☐ озлоблення;	☐ втрата віри.

11. На вашу думку, який Ваш рівень сформованості емоційно-вольової стійкості?

4 бали – достатній рівень – успішно виконую навчальні та службово-бойові завдання в умовах впливу психотравмувальних чинників;

3 бали – середній рівень – виконую навчальні та службово-бойові завдання, проте умови впливу психотравмувальних чинників можуть завадити їх виконанню;

2 бали – низький рівень – не здатен (-на) виконувати навчальні та службово-бойові завдання в умовах впливу психотравмувальних чинників.

ДЯКУЄМО ЗА СПІВПРАЦЮ!

Додаток Д
Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю
(опитувальник Дж. Роттера)

Методика призначена швидко та ефективно оцінити сформований локус контролю над різними життєвими ситуаціями.

Інструкція. Уважно прочитайте наведені твердження. Якщо їх зміст Вам абсолютно не підходить, то поставте хрестик у клітинці «-3»; просто не підходить «-2»; швидше не підходить, ніж підходить «-1»; швидше підходить, ніж не підходить «+1», підходить «+2», дуже підходить «+3».

Опитувальник

1. Просування по службі більше залежить від вдалого збігу обставин, ніж від здібностей та зусиль людини.
2. Більшість розлучень відбувається через те, що люди не захотіли пристосуватись один до одного.
3. Хвороба – справа випадку; якщо судилося захворіти, то нічого не вдієш.
4. Люди залишаються самотніми, тому що самі не виявляють зацікавленості та дружелюбності до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань часто залежить від сприятливих обставин.
6. Недоцільно витратити зусилля на завоювання симпатії інших людей.
7. Зовнішні обставини – батьки та добробут – впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
9. Як правило, керівництво виявляється ефективнішим, коли повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їх самостійність.
10. Мої оцінки в школі частіше залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), ніж від моїх власних зусиль.
11. Коли я буду плани, то вірю, що зможу здійснити їх.

12. Те, що багато людей вважає вдачею, насправді результат довгих цілеспрямованих зусиль.

13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.

14. Якщо люди не підходять один одному, то яких би зусиль вони не докладали б, налагодити сімейне життя вони все ж не зможуть.

15. Те хороше, що я роблю, зазвичай правильно оцінюють інші.

16. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.

17. Гадаю, що випадок або доля не відіграють важливої ролі в моєму житті.

18. Я намагаюсь не планувати заздалегідь, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.

19. Мої оцінки в школі найперше залежали від моїх зусиль та рівня підготовки.

20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, ніж за протилежною стороною.

21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.

22. Я надаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначати, що і як робити.

23. Думаю, що мій спосіб життя в жодному разі не є причиною моїх хвороб.

24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям досягти успіхів.

25. За погане управління організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.

26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити у стосунках в сім'ї, які склалися.

27. Якщо я дуже захочу, то зможу завоювати симпатію до себе будь-кого.

28. На молоде покоління впливає так багато різних обставин, що зусилля батьків у їхньому вихованні часто марні.

29. Те, що зі мною трапляється, – результат моїх зусиль.

30. Важко буває зрозуміти, чому керівники чинять так, а не по-іншому.

31. Людина, яка не змогла досягти успіху у своїй роботі, очевидно, не виявила достатньо зусиль.

32. Найчастіше я можу домогтися від членів моєї сім'ї того, чого хочу.

33. У неприємностях та невдачах, які були у моєму житті, частіше були винні інші люди, а не я сам.

34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за нею стежити та правильно одягати.

35. У складних обставинах я схильний почекати, поки проблеми вирішаться самі.

36. Успіх – результат наполегливої праці і мало залежить від випадку або везіння.

37. Я відчуваю, що саме від мене залежить щастя моєї родини.

38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я одним людям подобаюсь, а іншим – ні.

39. Я завжди схильний приймати рішення та діяти самостійно, а не сподіватись на допомогу інших або на долю.

40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, попри всі її старання.

41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо вирішити, навіть при найсильнішому бажанні.

42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати своїх можливостей, повинні звинувачувати в цьому тільки себе.

43. Багато моїх успіхів були можливі тільки завдяки допомозі інших людей.

44. Більшість невдач у моєму житті відбувалося від невміння, незнання або лінощів і мало залежали від удачі.

Опрацювання результатів

Обробку заповнених відповідей слід проводити за окремим ключем, підсумовуючи відповіді на пункти у лінійках «+» і «-».

Показники опитувальника РСК організовані відповідно до принципу ієрархічної структури системи регуляції діяльності. Оскільки кожній шкалі відведена різна кількість запитань, то слід вивести відсоткове співвідношення.

Додаток Е

Список опублікованих праць та відомості про апробацію результатів дисертації

Список опублікованих праць за темою дисертації

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

- Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців* (2019): навчально-методичний посібник / Т. Грицевич, О. Капінус, Т. Мацевко Л. Музичко, А. Неурова, А. Окаєвич, А. Романишин. Львів: НАСВ. 405.
- Основи військової педагогіки (у таблицях, схемах, діаграмах, світлинах)* (2022): навчально-методичний посібник / О. Ролюк, А. Нечепуренко, О. Капінус, Р. Береза, А. Окаєвич. Львів: НАСВ. 170.
- Теорія та методика військово-педагогічного процесу* (2023): навчально-методичний посібник / О. Ролюк, О. Капінус, Р. Береза, А. Окаєвич, Л. Нанівська. Львів: НАСВ. 282.
- Broiakovskyi, Oleksandr V., Ilchuk, Vita V., Mas, Nataliia M., Kapinus, Oleksandr S. & Okaievych, Anastasiia V. (2020). The Implementation of the Principles of Lifelong Learning as the Basis of Quality Specialize Education. *International Journal of Higher Education*. 9 (7). 12–23.
<https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p12>
<https://www.sciedupress.com/journal/index.php/ijhe/article/view/18560/11389>.
- Окаєвич, А. В. (2019а). Потенціал тренінгових технологій у військово-професійній підготовці майбутніх офіцерів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ. Вип. 67. 193–196. <https://www.chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/67-2019/45.pdf>.
- Капінус, О. С., Окаєвич, А. В., Лашта, Р. Б. (2020). Потенціал рефлексивних механізмів в процесі професіоналізації майбутнього офіцера. *Virtus: Science Journal* / Editor-in-Chief M. A. Zhurba. March №42. 50–53.
http://www.tsatu.edu.ua/shn/wp-content/uploads/sites/59/6_journal42.pdf

- Окаєвич, А. В. (2020а). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України як актуальна психолого-педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя. Вип. 71. Т. 2. 173–176. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.71-2.32>.
http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/71/part_2/34.pdf
- Окаєвич, А. В. (2021а). Теоретичні аспекти дослідження проблеми формування професійних якостей майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Київ: Видавничий дім «Гельветика». Випуск 84. Том 2. 26–30. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.84.2.05>.
https://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/84/part_2/5.pdf
- Калаур, С. М., Окаєвич, А. В. (2024). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України: результати формувального етапу педагогічного експерименту. *Науковий журнал «Педагогічні науки: теорія та практика»*. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика». № 2 (50). 69–75. <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-2-10>.
<https://journalsofznu.zp.ua/index.php/pedagogics/article/view/4257>
- Окаєвич, А. В. (2024а). Педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». Вип. 70. Том 2. 64–69. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/70.2.13>.
http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/70/part_2/70-2_2024.pdf
- Окаєвич, А. В. (2024b). Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». Вип. 71. Том 2. 78–84. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/71.2.14>.
http://innovpedagogy.od.ua/archives/2024/71/part_2/16.pdf

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

- Окаєвич, А. В. (2018а). Стрес як один із базових психічних станів військовослужбовців під час бойових дій. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції* (Львів, 24-25 серпня 2018 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота». 22–24.
- Окаєвич, А. В. (2018b). Потенціал тренінгових технологій у формуванні психологічної готовності та психологічної стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Тези доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутня»* (22 листопада 2018 р.) / за заг. редакцією І. В. Толока. Київ: ВІКНУ. 163.
- Окаєвич, А. В. (2019b). Тренінгові технології в професійній підготовці майбутніх офіцерів. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 5-6 квітня 2019 р.). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології». 74–76.
- Окаєвич, А. В. (2019c). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів як актуальна психолого-педагогічна проблема. *Чорноморські наукові студії: матеріали П'ятої мультидисциплінарної конференції* (Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет. 231–233.
- Окаєвич, А. В. (2020b). Тренінгові технології як компонента педагогічної майстерності викладача вищого військового навчального закладу. *Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Запоріжжя, 29–30 травня 2020 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет. Ч. I. 161–163.
- Окаєвич, А. В. (2020c). Проблема формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів Збройних сил України. *The IX th International scientific*

and practical conference «Science and practice of today»: (London, Ankara, Turkey, November, 16-19, 2020). London, Ankara, Turkey. 516–518.

Окаєвич, А. В. (2021b). Особливості військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Рівне, 25-26 листопада 2021 р.). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне: Видавничий дім «Гельветика». Ч. 4. 169–171.

Окаєвич, А. В. (2021c). Особливості військово-професійної діяльності офіцера Збройних сил України. *Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування*: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 24–25 грудня 2021 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота». 33–35.

Окаєвич, А. В., Калаур, С. М. (2022). Особливості формування професійних якостей майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 29-30 вересня 2022 року) / за заг. ред. Б.Б. Буяка, В.М. Чайки, М.О. Орап. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. 180–183.
<http://dspace.tnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/27005/1/Zbirnyk%20tez.pdf#page=96>.

Калаур, С. М., Окаєвич, А. В. (2022). Формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів засобами тренінгових технологій. *Філософські аспекти професійної освіти*: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (Херсон – Кропивницький, 17 листопада 2022 р.). / за заг. ред. Т. С. Плачинди. Херсон – Кропивницький: ПП «Поліум». 189–191.

- Окаєвич, А. В. (2022а). Perspectives of the professional training of the social workers in the system of the military education of Ukraine. *Соціальна робота: виклики сьогодення: Збірник наукових праць за матеріалами XI міжнародної науково-практичної конференції* (Тернопіль, 24-25 листопада, 2022 р.) / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2022. 22–25. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/28019>.
- Окаєвич, А. В. (2022b). Аналіз виникнення і розвитку наукової дефініції «емоційна стійкість». *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : Збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Глухів, 7-8 грудня 2022 р.). / за заг. ред. А.С. Полякова. Глухів. 562–566.
- Окаєвич, А. В. (2023а). Формування емоційної стійкості майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах. *Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації* (Одеса, 6 березня – 16 квітня 2023 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 311–314.
- Окаєвич, А. В. (2023b). Використання тренінгових технологій щодо формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки. *Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Глухів, 7 квітня 2023 р.). Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка. 264–267.
- Окаєвич, А. В. (2023c). Особливості використання тренінгових технологій під час військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Актуальні проблеми та перспективи технологічної і професійної освіти* / матеріали VII всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Тернопіль, 20–21 квітня 2023 р.). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 250–252.

- Окаєвич, А. В. (2023d). Формування емоційно-вольової стійкості військовослужбовців під час психологічної підготовки особового складу ЗС України. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*: Збірник тез III Міжнародної наукової конференції (Тернопіль, 20-21 квітня 2023 р.) / упоряд. Криськов А. А., Габрусєва Н. В. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А. 21–22.
- Окаєвич, А. В. (2023e). Алгоритм роботи військового психолога на етапі підготовки та під час участі в бойових діях. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: Збірник наукових праць за матеріалами XII міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 25-26 травня 2023 р.) за ред. О.В. Сороки, С.М. Калаур, Г.В. Лещук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2023. 118–121.
- Окаєвич, А. В. (2023f). Особливості формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану* : тези II Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 23 листопада 2023 р.). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ. 1262–1263.
- Окаєвич, А. В. (2024c). Критерії, показники та рівні сформованості емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Методологія сучасних наукових досліджень* : збірник наукових праць учасників Ювілейної XX Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 22–23 лютого 2024 р.) / за заг. ред. К. Юр'євої. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 192–198.
- Окаєвич, А. В. (2024d). Емоційно-вольова стійкість як одна із професійно важливих якостей майбутнього офіцера. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки і оборони: виклики сьогодення»*: збірник тез доповідей (Вінниця, 28 лютого 2024 р.) / за ред. Чепеля М. О., Лютого В. М., Мяло В. М., Чупрінової Н. Ю. Вінниця: НА НГУ. 219–221.

- Окаєвич, А. В. (2024e). Емоційно-вольова стійкість як складова готовності майбутнього офіцера до професійної діяльності. *Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу* : збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Тернопіль, 01 березня 2024 р.) / О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В. 349–351.
- Окаєвич, А. В. (2024f). Особливості комунікації з ветеранами та членами їх сімей. *Соціальна робота: виклики сьогодення*: Збірник наукових праць за матеріалами XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 25-26 квітня, 2024 р.) / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка. 185–189.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

- Окаєвич, А. В. (2018c). Страх як домінуючий психічний стан у військовослужбовців під час участі у бойових діях. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration: international scientific conference* (Leipzig, October 26, 2018). Німеччина, Лейпциг: «Baltija Publishing». 90–92.
- Окаєвич, А. В. (2018d). Особливості перебігу психічних станів військовослужбовців під час участі у бойових діях. *International scientific and practical conference «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage»: conference proceedings* (Baia Mare, December 21-22, 2018). Baia Mare: Izdevnieciba «Baltija Publishing». 82–85.
- Основи психологічного консультування військовослужбовців* (2021): навчально-методичний посібник / Л. Музичко, Т. Мацевко, А. Неурова, Н. Мась, А. Окаєвич, О. Капінус. Львів: НАСВ. 297.

Апробація результатів дослідження.

Основні положення, висновки й результати дослідження доповідались і обговорювались на науково-практичних конференціях різних рівнів, серед яких: *міжнародні* – «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні» (Львів, 2018); «International scientific and practical conference «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage»» (Baia Mare, 2018); «Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration» (Німеччина, Лейпциг, 2018); «XIV Міжнародна науково-практична конференція «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє»» (Київ, 2018); «Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Київ, 2019); «Science and practice of today» (Туреччина, Анкара, 2020); «Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки» (Запоріжжя, 2020); «Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування» (Львів, 2021); «Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті» (Рівне, 2021); «Філософські аспекти професійної освіти» (Херсон, 2022); «Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук» (Глухів, 2022); «Соціальна робота: виклики сьогодення» (Тернопіль, 2022, 2023, 2024); «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки» (Тернопіль, 2023); «Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану» (Хмельницький, 2023); «Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки і оборони: виклики сьогодення» (Вінниця, 2024); «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2024); *всеукраїнські* – «Чорноморські наукові студії» (Одеса, 2019); «Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності» (Львів, 2020); «11 Міжнародна виставка «Сучасні заклади освіти»» (Київ, 2020); «Актуальні проблеми професійної та технологічної освіти: досвід та перспективи» (Умань, 2021); «Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм» (Тернопіль, 2022); «Застосування Сухопутних Військ Збройних Сил України у

конфліктах сучасності (за досвідом забезпечення національної безпеки складовими сектору безпеки і оборони у російсько-українській війні в 2022 році)» (Львів, 2022); «Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій» (Глухів, 2023); «Актуальні проблеми та перспективи технологічної і професійної освіти» (Тернопіль, 2023); «Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі» (Одеса, 2023); «Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу» (Тернопіль, 2024).

Матеріали та результати дослідження обговорювалися на наукових і методичних семінарах кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, а також на засіданнях кафедри поведінкових наук та військового лідерства Інституту морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного упродовж 2020–2024 рр.

Додаток Ж

Довідки про впровадження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Інституту Військово-Морських Сил Національного університету «Одеська морська академія» з навчальної роботи та наукової роботи – начальник навчального відділу, кандидат військових наук, доцент капітан 1 рангу

Олег ГАВАЛЮХ

30. 04. 2024

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
ОКАЄВИЧ Анастасії Валеріївни на тему «Педагогічні умови формування
емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних Сил України»
в освітній процес Інституту Військово-Морських Сил НУ «ОМА»**

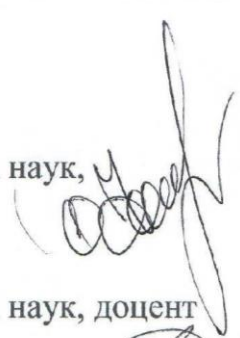
Комісією у складі: голови – начальника кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін капітан 1 рангу ЧЕРНЯВСЬКОГО О.А., членів комісії – доцента кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін ДЯЧЕНКА В.І., викладача кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін МАЗУРЕНКО Л.І.

складено цей акт про те, що положення, що є науковим результатом дисертаційного дослідження ОКАЄВИЧ А.В., впроваджено у освітній процес Інституту Військово-Морських Сил НУ «ОМА», а саме:

обґрунтування вимог щодо використання тренінгових технологій під час формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів впроваджено в навчальну дисципліну «Теорія і методика військового навчання та виховання»; тренінгову програму «Емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера» впроваджено в навчальну дисципліну «Теорія і методика військового навчання та виховання».

виокремлені авторкою педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, до яких віднесено: стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями та вміннями; розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ; запровадження тренінгових технологій формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів впроваджено в навчальну дисципліну «Теорія і методика військового навчання та виховання».

На основі рішення засідання кафедри соціально-гуманітарних та фундаментальних дисциплін (протокол № 63 від 26.04.2024 року) наукові результати проаналізовані, оцінені та впроваджені у систему освітнього процесу Інституту Військово-Морських Сил НУ «ОМА» впродовж 2023-2024 навчального року.

Голова комісії: кандидат педагогічних наук,
капітан 1 рангу ЧЕРНЯВСЬКИЙ О.А.

Члени комісії: кандидат педагогічних наук, доцент
працівник ЗС України ДЯЧЕНКО В.І.

кандидат політичних наук,
працівник ЗС України МАЗУРЕНКО Л.І.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії
сухопутних військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного з навчальної роботи,
кандидат військових наук, доцент
полковник **Олексій КРАСЮК**

08.08.2024

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
ОКАЄВИЧ Анастасії Валеріївни на тему «Педагогічні умови формування
емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних Сил України»
в освітній процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного**

Комісією у складі: голови – начальника кафедри поведінкових наук та військового лідерства, доктора педагогічних наук, доцента, полковника КАПНУСА О. С., членів комісії – професора кафедри поведінкових наук та військового лідерства, доктора педагогічних наук, доцента, працівника ЗС України БОЙКА О. В., професора кафедри поведінкових наук та військового лідерства, доктора філософських наук, професора, працівника ЗС України ГАПОН Н.П. складено цей акт про те, що положення, що є науковим результатом дисертаційного дослідження ОКАЄВИЧ А.В., впроваджено у освітній процес Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного, а саме:

теоретико-методичне обґрунтування використання тренінгових технологій формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів та вимоги, додержання яких сприятиме результативності проведення тренінгів впроваджено в навчальну дисципліну «Тренінгові технології в навчанні та вихованні військовослужбовців»;

методика підготовки авторських тренінгів щодо формування професійних якостей військовослужбовців: «Тренінг мотивації», «Тренінг формування лідерських якостей», «Тренінг комунікативних навичок», «Тренінг ведення переговорів» та «Тренінг Антистрес» впроваджено в навчальну дисципліну «Тренінгові технології в навчанні та вихованні військовослужбовців»;

тренінгову програму «Емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера» впроваджено в навчальну дисципліну «Психологічна підготовка особового складу».

Результати теоретичного дослідження актуальної психолого-педагогічної проблеми пошуку шляхів підвищення результативності процесу формування

емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів були використані під час розробки навчально-методичного посібника «Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців».

Виокремлені дисертанткою педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, до яких віднесено: стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями та вміннями; розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ; запровадження тренінгових технологій формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів реалізовані під час розробки навчально-методичних посібників «Основи військової педагогіки (в таблицях, схемах, діаграмах, світлинах)» та «Теорія та методика військово-педагогічного процесу».

На основі рішення засідання кафедри поведінкових наук та військового лідерства (протокол № 21 від 30.04.2024 року) наукові результати проаналізовані, оцінені та впроваджені у систему освітнього процесу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного впродовж 2023-2024 навчального року.

Голова
комісії:

доктор педагогічних наук, доцент
полковник

Олександр КАПІНУС

Члени комісії:

доктор педагогічних наук, доцент
працівник ЗС України

Олег БОЙКО

доктор філософських наук, професор
працівник ЗС України

Надія ГАПОН

ЗАТВЕРДЖУЮ

Тимчасово виконуючий обов'язки
начальника Військового інституту
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

полковник Олексій АНДРІЯШ

.2024 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження ОКАЄВИЧ Анастасії Валеріївни на тему «Педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України»

Комісією у складі: голови – полковника ПОПКОВА Б.О., членів комісії – полковника МАСЬ Н.М., підполковника СТОРОЖУК Н.А., доктора психологічних наук, професора Сафіна О.О., складено цей акт про те, що структурно-функціональна модель та педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України, що є науковим результатом дисертаційного дослідження ОКАЄВИЧ Анастасії Валеріївни, було розглянуто на засіданні кафедри військової психології та педагогіки.

Емоційно-вольова стійкість дослідницею протрактована як інтегративна властивість особистості майбутнього офіцера, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі вищого військового навчального закладу, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмуючих факторів.

Позитивно оцінено обґрунтовані ОКАЄВИЧ А.В. критерії та показники оцінювання емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів: ціннісно-мотиваційний (ціннісне ставлення до військової служби та професії офіцера; вмотивованість на майбутню професійну діяльність; наявність усвідомленої потреби формування та розвитку емоційно-вольової стійкості); когнітивно-практичний (наявність професійних знань та базових умінь професійної діяльності; усвідомлення необхідності формування професійної суб'єктності; наявність знань щодо умов формування емоційно-вольової стійкості); діяльнісно-оцінний (здатність до підтримання належного рівня емоційно-вольової стійкості у професійній діяльності; здатність до використання знань та умінь формування ЕВС у підлеглих; сформованість умінь саморозвитку емоційно-вольової стійкості).

Заслуговують схвалення виокремлені авторкою педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, до яких віднесено: стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями та вміннями; розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури

суб'єкт-суб'єктної взаємодії у ВВНЗ; запровадження тренінгових технологій формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів.

Матеріали дисертаційного дослідження, окремі елементи структурно-функціональної моделі та педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних Сил України впроваджено в навчальний процес при викладанні таких дисциплін: «Військова психологія» та «Психологічне забезпечення»

На основі рішення засідання кафедри військової психології та педагогіки (протокол № 18 від 09.05.2024 року) наукові результати проаналізовані, оцінені та впроваджені у систему освітнього процесу кафедри військової психології та педагогіки впродовж 2023-2024 навчального року.

Голова комісії:

кандидат військових наук, старший науковий співробітник
полковник Борис ПОПКОВ

Члени комісії:

кандидат психологічних наук, доцент
полковник Наталія МАСЬ

кандидат психологічних наук,
підполковник Наталія СТОРОЖУК

доктор психологічних наук,
професор Олександр САФІН

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПОВІТРЯНИХ СИЛ
ІМЕНІ ІВАНА КОЖЕДУБА

Код 24980799

15 ТРАВНЯ 2024 р.

№ 176/176/9/320/46/ПС

61023, м. Харків,
вул. Сумська 77/79

ЗАТВЕРДЖУЮ

Наказувати Харківського національного
університету Повітряних Сил імені Івана
Кожедуба
бригадний генерал

Андрій БЕРЕЖНИЙ

15 ТРАВНЯ 2024 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
ОКАЄВИЧ Анастасії Валеріївни на тему «Педагогічні умови формування
емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України»
в освітній процес Харківського національного університету Повітряних Сил
імені Івана Кожедуба

Комісією у складі: голови – начальника кафедри психології та педагогіки, кандидата філософських наук, доцента полковника Кротюка В.А. , членів комісії – професора кафедри психології та педагогіки, кандидата психологічних наук, доцента Кислого В.Д. , доцента кафедри психології та педагогіки кандидата педагогічних наук доцента Соболевої С.М., складено цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження ОКАЄВИЧ Анастасії Валеріївни були розглянуті на засіданні кафедри психології та педагогіки Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.

Встановлено, що емоційно-вольова стійкість майбутнього офіцера, на думку ОКАЄВИЧ А.В., є інтегративною властивістю особистості майбутнього офіцера, що формується в процесі військово-професійної підготовки в спеціально створеному освітньому середовищі вищого військового навчального закладу, належний рівень сформованості якої забезпечує успішне виконання навчальних та службово-бойових завдань в умовах впливу психотравмуючих факторів.

Позитивно оцінено виокремлені авторкою педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів, до яких віднесено: стимулювання мотивації та активізація пізнавальної активності майбутніх офіцерів до опанування професійними знаннями та вміннями; розвиток професійної суб'єктності майбутніх офіцерів та формування культури суб'єкт-

суб'єктної взаємодії у ВВНЗ; запровадження тренінгових технологій формування емоційно-вольової стійкості майбутніх офіцерів.

Заслуговує схвалення запропонований дослідницею варіант впровадження тренінгових технологій у систему професійної підготовки майбутніх офіцерів Збройних Сил України у вищих військових навчальних закладах, що, очікувано створить передумови до підвищення результативності підготовки майбутніх офіцерів через розвиток додаткових можливостей, здібностей і мотивації, сприятиме формуванню їхньої готовності до адекватної реакції на зміни під час службової діяльності, виконання бойових завдань, ухвалення самостійних рішень під час екстремальних ситуацій.

Матеріали дисертаційного дослідження, педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних Сил України та окремі тренінгові заняття впроваджено в навчальний процес при викладанні таких дисциплін: «Військова педагогіка та психологія», «Педагогіка та психології вищої школи», «Педагогіка (в т.ч військова дидактика)».

На основі рішення засідання кафедри психології та педагогіки (протокол № 11 від "6" травня 2024 року) наукові результати проаналізовані, оцінені та впроваджені у систему освітнього процесу Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба впродовж 2023-2024 навчального року.

Голова комісії:

Начальник кафедри психології та педагогіки

кандидат філософських наук, доцент

полковник

Василь КРОТЮК

Члени комісії:

Професор кафедри психології та педагогіки

кандидат психологічних наук, доцент

Віталій КИСЛИЙ

Доцент кафедри психології та педагогіки

кандидат педагогічних наук, доцент

Світлана СОБОЛСВА

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
(ТНПУ)**

вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027,
тел. (0352) 43-58-80, факс (0352) 43-60-02
e-mail: info@tnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125544

UKRAINE
MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE
**TERNOPIL VOLODYMYR HNATYUK
NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY
(TNPУ)**

2 M. Kryvonosa st., Ternopil, 46027, Ukraine
tel. +38 0352 43-58-80, fax: +38 0352 43-60-02
e-mail: info@tnpu.edu.ua

Від « 14 » 06 20 24 р. № 734/33-03 На № _____ від « _____ » _____ 20__ р.

**ДОВІДКА
ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ
АНАСТАСІЇ ВАЛЕРІЇВНИ ОКАЄВИЧ
на тему «ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ-ВОЛЬОВОЇ
СТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ»**

Цією довідкою засвідчуємо, що результати дисертаційного дослідження Анастасії Окаєвич за темою «Педагогічні умови формування емоційно-вольової стійкості у майбутніх офіцерів Збройних сил України» були апробовані у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка. Зокрема, викладачі кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності використовували навчально-методичні посібники та авторські методичні матеріали А.В. Окаєвич під час викладання професійно орієнтованих навчальних дисциплін щодо методики і практики організації соціальної роботи з військовослужбовцями та їх родинами.

Викладачами кафедри психології розвитку та консультування і кафедри психології позитивно оцінено навчально-методичні матеріали, які запропонувала авторка для організації та проведення курсів підвищення кваліфікації педагогічних на науково-педагогічних фахівців у Центрі післядипломної освіти за освітніми програмами «Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах війни та на етапі відновлення» та «Психологічні аспекти роботи з горем втрати». Відзначимо, що використання запропонованих авторкою навчально-методичних матеріалів сприяли поглибленню теоретичних знань та допомогли вдосконалити практичні уміння й особистісні якості слухачів Центру післядипломної освіти. Результати наукового дослідження А.В. Окаєвич доповідалися та отримали схвальні відгуки на щорічній міжнародній науково-практичній конференції «Соціальна робота: виклики сьогодення» упродовж 2020–2024 р.р.

Результати дослідження обговорено на засіданні кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності (протокол №9 від 14 червня).

**Проректор з наукової роботи та
міжнародного співробітництва
доктор педагогічних наук, професор**

Ірина ЗАДОРОЖНА